N. IORGA

IDEI
ASUPRA
PROBLEMELOR ACTUALE

I. FORME CARI SE DUC ŞI REALITĂŢI CARI VIN

II. VECHEA ŞI NOUA EUROPĂ

EDITURA „CUGETAREA“

www.dacoromanica.ro

IDEI ASUPRA PROBLEMELOR ACTUALE

www.dacoromanica.ro

N. IORGA

IDEI
ASUPRA
PROBLEMELOR ACTUALE

I. FORME CARI SE DUC ŞI REALITĂŢI CARI VIN

II. VECHEA ŞI NOUA EUROPĂ

EDITURA „CUGETAREA“
BUCUREŞTI IV, Strada Mătăsari No. 23

www.dacoromanica.ro

D. N. IORGA

www.dacoromanica.ro

PREFAŢĂ

Din ale mele cursuri de vară de la Vălenii-de-Munte nu s'au putut tipări decât rezumate, unele în astfel de proporţii încât cetirea lor nu e uşoară.

Având ceva mai mult răgaz, am putut redacta pentru foiletonul „Neamului Românesc" pe cele din anul 1933.

Editorul inteligent s'a interesat de ele şi a voit să fie cunoscute de un public mai larg.

Pentru cele din 1934, d-ra Maria Ciorea, fosta mea elevă la Universitate şi azi directoarea de studii a Şcolii de Misionare din Vălenii-de-Munte, a dat un rezumat, care mi s'a părut că păstrează ideile principale.

Cetitorul va suplini lipsa de transiţii care era de aşteptat la un caiet de cursuri, şi va înţelege că, fără stenografie, atâta s'a putut lua.

Anume credinţi ale mele răsar desţul de limpede din munca ajutătoarei mele, şi de aceea ţin să-i mulţămesc.

N. IORGA

www.dacoromanica.ro

PARTEA I-a

FORME CARI SE DUC ŞI REALITĂŢI CARI VIN

www.dacoromanica.ro

I

INTRODUCERE

Trăim desigur una din epocile cele mai nenorocite din istoria omenirii, chiar dacă nu se varsă sînge şi barbarii nu cutreieră oraşele ruinate. E o astfel de crisă cum istoria numai rareori le pomeneşte. In această privinţă nu e nicio îndoială.

Sunt oameni cari-i mărginesc foarte strîns noţiunea. Ei văd numai variaţiile îngrijitoare ale monedei, pănă la aceia chiar cari sunt încîntaţi de aceasta şi vreau s'o prefacă în basa unei noi politice. Şi nu-şi dau samă că moneda oglindeşte starea producţiei şi a schimbului de mărfuri. Şi mai ales nu înţeleg că la basa acesteia din urmă nu e niciun alt factor material, ci însăşi starea monală a societăţii, aceia dela care vin toate în ultima esenţă.

E bolnav sufletul umanităţii : de trei ori pe zi măcar orice om cuminte trebuie s'o strige în urechea tuturor nebunilor.

E bolnav nu fiindcă secolul care s'a mistuit acum treizeci şi trei de ani şi pe care însă-l continuăm, căci nu s'au găsit alte căi, n'ar fi unul din cele mai mari în toată istoria omenirii.

www.dacoromanica.ro

Doar el a creat locuri neînchipuit de mari, punîndu-i la dispoziţie atîtea mijloace pînă atunci necunoscute de a supune natura, în singur domeniul tehnicei. Vorbim de la distanţă, prindem mesagii prin aier, cîntăm arii polifonice fără a avea în mînă nici un instrument. Alături însă, în domeniul lucrurilor sufleteşti, ce ruină, ce confusie, ce haos!

Distrugerile au fost definitive, mult mai multe decît acelea pe care le vedem. Căci secolul al XIX-lea a fost un mare ipocrit. Nimicind esenţa ca un guzgan băgat într'o brînză de Olanda sau ca termitele lucrînd la temeliile unei clădiri, el a păstrat cu dibăcie formele, aşa încît avem iluzia păstrării unor lucruri, fundamentale, a căror lipsă o constatăm, cu primejdia noastră, numai cînd căutăm a ne sprijini pe dînsele.

Aceasta este păstrarea formelor pe care le luăm ca realităţi şi ajungem la căderea neapărată în cea dintîiu groapă, cu toate primejdiile ei.

In loc, ce se pune de o vreme aşa de agitată, care caută în toate direcţiile, începe, lasă, încurcă, pînă nu ştie însăşi la ce trebuie să se întoarcă pentru a continua ceea ce poate fi opera cea mai de samă? Impunsături în aier, măestrite, dar care nu prind nimic, înseilături care cedează la prima atingere.

In domeniile fără care nu poate trăi o societate omenească iată ce ni se oferă: aceasta şi atîta, pe cînd ni trebue siguranţă, indiscutabilă siguranţă, iar nu termeni contrazicători, pe cari de o potrivă îi admitem şi-i punem alături, crezînd că în adevăr am făcut ceva.

Cu patima pentru ce e mai nou, pentru ce

www.dacoromanica.ro

loveşte mai de departe, nu ai măcar certitudinea că vei găsi pe fiecare din nesfîrşit de mulţii profeţi la locul de unde i s'a auzit glasul, atît de convins, adresat mulţimilor desorientate. Nu numai atitudinile în viaţă, dar şi convingerile, politice, sociale, religioase, filosofice sînt succesive. Epilepsia contemporană permite oricui să-şi schimbe imediat fisionomia.

Orbecăim în timpul cînd ştiinţa ni deschide cele mai atrăgătoare perspective pentru care însă viaţa însăşi trebue adaptată, ca şi ele, aceste perspective, vieţii. Căci ce mi-i, pentru fericirea mea, lucrul cel d'intîi şi mai mare, să ştiu ce strivitoare e mulţimea stelelor, ce umilitoare originea gîndurilor producătoare şi a inteligenţei şi a sentimentelor noastre, de să poţi crea moralitate şi geniu, conrupţie şi idioţie cu vîrful ascuţit al scalpelului tău? Dacă nu le poţi integra într'un sistem armonic pentru cît ni e dat să trăim, nu le putem nega, dar le răspingem ca aducătoare de confusie şi de nenorocire!

Vom vedea cum alte vremi s'au ştiut aşeza şi s'au ştiut feri, în ciuda cutezanţelor şi în ciuda întrunirilor şi a contaminărilor. Şi ele ne vor învăţa că adevărata civilizaţie nu e în antagonisme care par iremediabile, ci în aplanarea lor *pentru ca sufletul omenesc să-şi poată urmări în linişte munca şi găsi relativa fericire pe baza adevărurilor universal acceptate şi complectate.*

Intre cei doi termeni cari formează viaţa noastră de astăzi, formele cari nu mai cuprind nimic şi realităţile cari nu şi-au căutat încă forma, aşa încît nici unele, nici altele nu

www.dacoromanica.ro

pot da un temeiu societăţii actuale, se intercalează, din fericire, tradiţia.

Ea nu este ce-şi închipue anume modernişti şi libertari, ceva vechiu, demodat, tiranic şi răufăcător, de care bine că ne-au scăpat introducătorii formelor occidentale, cărora pentru aceasta trebue să le mulţumim. Nu se poate înfăţişa prin icoana unui boier de pe vremuri, cu işlic, mantie largă, papuci orientali şi ciubuc, apăsînd pe ţeran şi închinîndu-se tot odată şi la Turci şi la Ruşi. Oamenii din acel timp erau gînditori cumînţi despre lucruri pe care le ştiau foarte bine; prin vremuri nespus de grele au scăpat un neam, iar, în ce priveşte raporturile cu ţeranii, ele erau prea directe ca să poată fi cu totul rele, şi împrejurările impuneau o colaborare pe cîmp, în casă, la biserică, din care e imposibil să nu se desfacă şi unele sentimente.

Şi aiurea se revine asupra prejudecăţilor privitoare la trecut. Se înţelege şi acolo ce prăpăd au făcut ideile abstracte, filosofice, sistematice, mania silogistică a secolului al XVIII-lea, dărîmînd lucruri ca să puie în loc doar stîlpi cu inscripţii, pe atît de pompoase, pe cît de fără efect.

Ajunge pentru aceasta să se arunce o privire asupra Franciei provinciale, complect sacrificate pentru un imens Paris în care oricine intră pierde însuşirile sale specifice şi se confundă în haosul imensei lupte lipsite de orice solidaritate, pe care aşa de bine a caracterizat-o în amintirile sale Renan. Inainte de războiu chiar, un conferenţiar francez venit la Bucureşti a vorbit de nevoia de a se reveni pe cît e cu putinţă la provinciile, odi-

www.dacoromanica.ro

nioară State, care aveau fiecare viaţa lor morală. Societăţi s'au format pentru aceasta; s'a recurs la subiecte uitate şi graiuri de mult neglijate în literatură au fost din nou încurajate cu iubire. Prin 1915 problema provincialismului a fost agitată şi la Academia de Ştiinţi Morale şi Politice.

Anul acesta chiar, vorbind de ultimele secole din istoria Republicei veneţiene, am învederat cît e de falsă părerea că ea ar fi căzut din lipsă de vitalitate, din îndepărtarea de Stat a cetăţenilor ei, din conrupţie şi desarticulare firească. Am adus înainte manifestările populare pentru un regim milenar în cursul căruia se făcuse şi atîta bine, văile care se ridicau pentru vechiul sistem, cetăţile dalmatine care depuneau în biserici steagurile Sf. Marcu, procesiunile din Veneţia însăşi, care aclamau pe Apostol, „Municipalitatea" impusă de Bonaparte care începea făcînd elogiul vieţii politice pe care era silită de străin s'o înlocuiască. Şi am ajuns la concluzia că ar fi un mare avantagiu pentru biata noastră vreme, dacă s'ar putea întoarce la rosturi organice care au mijlocit atîta fericire oamenilor.

Căci întoarcerea la tradiţie nu înseamnă întoarcerea la trecut, ci ţinerea în samă a ceea ce din transmisiunea secolilor e încă viu, cu adevărat viu în sufletul omenesc,—sufletul acesta care primeşte greu lucruri, pe care apoi nu le lasă a fi smulse uşor, iar lucrurile care nu se pot înrădăcina decît dacă acestea ar dispărea sau ar putea fi pătrunse pentru a se ajunge în singurul loc care hrăneşte, dispar. E legătura cu singura viaţă care este, chiar dacă ea se ascunde un mo-

www.dacoromanica.ro

ment pentru a primi supt pămînt isvoarele misterioase şi a răsări mai departe cu un şi mai puternic avînt.

Chiar şi aşa, neînţeleasă de intelectuali şi duşmănită de Stat, tradiţia există: ea susţine şi ea garantează. Dacă nu s'ar păstra obişnuinţi din ceea ce a fost odată aşezăminte, cultură religioasă, cultură şcolară, organele blege ale ordinii Statului de teoreme n'ar fi în stare să asigure omenirii linişte şi să permită o colaborare spornică. Ea, ascunsă în noi, e încă marea pîrghie prin care se mişcă totul, în lipsa hîrtiilor birocraţiei noastre sau şi împotriva ordinelor cuprinse în decisiile ei fără efect.

Ea, acea datină pe care, în ţările romîneşti ocupate de străini, aceştia au respectat-o, păstrînd în Basarabia, în Bucovina limba românească, instituţiile moldoveneşti, iar în Ardeal, unde n'a fost un Stat al nostru, toate obiceiurile poporului nostru. Dosare întregi se pot face din tipăriturile prin care aceste guverne comunicau cu populaţia noastră în graiul ei.

Contra datinei de sute de ani nu se poate face nimic prin legile de fiecare zi, care trec la cimitirul „Monitorului Oficial". Iar în bună înţelegere cu dînsa se poate face încă foarte mult, aşteptînd ca un viitor nici măcar înmugurit de-a binele să se desluşească.

Tradiţia reprezintă şi minimul de poesie, care e necesar pentru ca o societate să trăiască. In condiţii grosolan de materiale, aceasta îi este cu desăvîrşire imposibil, pasiunile îndreptînd totdeauna pe unii împotriva celorlalţi, fără a putea să deie mijloacele de

www.dacoromanica.ro

a le concilia. Numai formele complexe care iese din desvoltarea istorică, însufleţind pe oameni, pot să aducă armonizarea prin contactul sufletesc către care îndreaptă. Numai foarte vechi instincte de convieţuire şi colaborare pot să ducă la un asemenea rezultat, iar nu trecătoarea asociaţie pentru singurul scop care trebue momentan atins.

Căci tradiţia nu e decît ideia verificată asupra realităţii. Avantagiile ei sunt aşa de mari, încît societăţile omeneşti preferă să păstreze răul învăţat decît să se arunce într'un bine cu care simt că nu s'ar putea deprinde.

Nu cu teoria lui Rousseau despre o societate formată teoretic, pe baza unui vot de majoritate, se poate realiza un spor de muncă şi cîtă fericire se poate atinge. Dar formele fără cuprins şi aspiraţiile neîmbrăcate în forme nu represintă măcar, unele şi altele, produsul natural al unei desvoltări organice, în trecut în cazul întîiu, în formaţiune în al doilea. Imbrăcaţi într'un ridicol veşmînt de care suntem mîndri, reunim forme împrumutate din timpuri şi locuri foarte deosebite, care nu s'au armonizat niciodată. Iar, în materie de tendinţe, incomplect exprimate, unele vin din vechea formulă francesă, altele din brutalul imperativ bismarckian, altele, iarăşi, din concepţiile Rusiei sovietice. De unde rezultă complecta lipsă a oricării consistenţe sufleteşti.

Dacă forme şi tendinţe ar avea un caracter organic, ar fi cu totul altfel. Lucrurile organice se îmbină dela sine, căutîndu-se, combătîndu-se, împleticindu-se şi confundîndu-se, că vegetaţia unei păduri. Dar noi nu ni dăm sama de ce viaţă spiritual neorganică ducem

www.dacoromanica.ro

până într'atîta încît aşa-numitul „noi“ nu e decît o colecţie întîmplătoare de fiinţe cu totul disparate şi neconciliabile.

Cum oare se poate guverna o astfel de societate? Cu comandamente necontenit repetate? Printr'o nesfîrşire de funcţionari căzută asupra ei şi printr'un val de hîrtie birocratică, ori prin agitaţia neîntreruptă a telefoanelor oficiale, mînînd danţul satanic? Cu cît ne ostenim mai mult în această direcţie, cu atîta furăm mai mult de la munca pe care o putem face şi de la fericirea pe care o putem gusta.

Societăţile bine alcătuite, unite printr'o perfectă organizaţie, acelea se fac dela sine, trăesc dela sine, şi în mare parte se şi conduc dela sine.

In faţa societăţii noastre, cea mai stupid de pedantă şi de confusă din cîte au existat, să punem o societate antică, naturală, Atena. Ea n'a ieşit dintr'o teorie constituţională şi nu s'a organizat pe baza unui program. Instituţiile ei au ieşit una din alta fără un crez prealabil şi o agitaţie care să-l răspîndească. De aceea a realizat *armonia*, ceea ce înseamnă potrivirea între oameni şi între lucruri: Atîta lume se conducea cu aşa de puţini funcţionari, cari nici nu erau funcţionari în sensul nostru, fiindcă acelaş om era şi soldat, şi orator politic, şi judecător, şi preot acasă la el şi participînd la serbările publice, socotite, prin faptul că adunau pe toţi cetăţenii, o instituţie de Stat. Şi, aşa fiind, cele mai multe lucruri se făceau fără luptă, fără zgomot, fără strigăte şi fără scrîşniri, ca într'o casă comună în care toţi trebue să caute a face aşa încît să poată trăi împreună. Intr'o societate

www.dacoromanica.ro

aşa de evoluată, unde erau concursurile pentru funcţii, lefile şi pensiile, codurile, colecţiile de legi, grămada de regulamente, multiplele închisori, şcolile de Stat, programele oficiale?

Fiecare, urmărind scopurile sale, avea în vedere şi ce poate primi cetatea: de aceea Socrate, care era învăţat să fugă după condamnarea lui, a preferat să bea cucuta. Cristalul format din toate manifestările de viaţă nu trebuia ciocnit nici într'un singur colţ, pentru ca să nu se sfarme întregul.

Dar, cînd au venit sofiştii, oameni de discuţie, predicînd verificarea prin silogism, şi cînd metodele lor s'au impus, Atena nu putea să fie decît o pradă, gata pentru oricine aducea instinctiva solidaritate armonioasă care ei îi lipsia acuma. Ce era Roma începătoare faţă de strălucita cetate elenică? Un grup de răzeşi italici, fără legătură directă cu o Mare care şi ea reprezintă numai partea mai sălbatecă a Mediteranei. Sărăcie, intelectualitate mediocră, lipsă de artă, puţine individualităţi.

Dar ea reprezinta întregul social şi moral, unind cele trei elemente indispensabile: forma acoperind cuprinsul, tendinţa nouă îmbrăcînd imediat o formă şi, între lespezile acestea, cimentul tradiţiei intangibile.

www.dacoromanica.ro

II

FORMELE CARI SE DUC

I. RELIGIA

I

Orice societate umană sănătoasă trebue să aibă o idee principală, dacă se poate ideia generatoare, dela care, pe deosebite trepte, să plece toate rosturile ei.

Foarte multă vreme oamenii au trăit supt stăpînirea ideii religioase, ideii religioase sincere şi urmate în toate consecinţile ei, căci altfel avem a face cu încă o formă fără cuprins, care contribue la stricarea sufletului omenesc.

Cînd spun: idee religioasă pentru vremurile mai vechi, adică vre-o cinci milenii până la noi, cei de vre-o două, trei sute de ani încoace, nu înţeleg un compartiment al vieţii, o specialitate, ca să zic aşa, ci cuprind într'însa tot ce s'a desfăcut pe urmă în domeniul cugetării, literaturii, artei, care, cu tot ceea ce a ajuns a realiza, stau astăzi în faţa şi adeseori împotriva unei religii încremenite în rituri şi formule, care au devenit aproape vane.

Astăzi, sufletul nostru, pus înaintea unor teribile întrebări: de ce trăim, ce rost avem, de ce comorile cîştigate prin cugetare şi ex-

www.dacoromanica.ro

perienţă trebue să se înfunde în oroarea mormântului, găseşte în religia teologisată a creştinismului manifestări veştejite, cari nu pot sta la întrecere cu ceia ce dă, după aproape două mii de ani de desvoltare, filosofia, literatura, arta, ştiinţa, care doar nu ni sânt oprite de sus, în realisări adesea strălucite. Nu mi se poate cere să exprim creştinismul mieu în propoşiţiile lui Origen şi ale Sfântului Clement, sau un catolic în aspra închegare a dogmei lui Toma de Aquino. Legea lui Isus poate vorbi în mai multe limbi ale graiului, de ce nu i-ar fi iertat să vorbească şi în mai multe limbi ale spiritului? Revelaţia se face doar după măsura minţii fiecărui timp, şi oare în orice gând nobil care se îndreaptă către imensele mistere ale lumii nu este şi ceva care samănă a revelaţie?

A păstra tot ce era făcut pentru alţii decât noi, cu poesia perimată şi istoria contestabilă a unui păgânism abia stropit cu aghiasma religiei celei nouă, a ţinea sama de prejudecăţi legate de noţiuni şi stări de spirit cari azi nu se mai cer menajate, e a voi să impui un trecut religios fără viaţă şi să împiedeci răsărirea de noi mlădiţe din tulpina moraliceşte aşa de vie a legii creştine.

Nu-mi ascund greutăţile imense ale realisărilor în acest domeniu, deşi ceea ce au făcut oamenii au dreptul tot ei după atâtea generaţii să schimbe. Dar, cugetător sincer, deşi alipit din datorie la tot ce cred cei mici, am dreptul şi eu să-mi arăt aici, în această legătură, îndoieli şi temeri fireşti.

O religie tolerată nu este o religie, ci numai religia crezută, iubită şi urmată are dreptul de a se numi astfel. Odată, era aşa, şi, fără

www.dacoromanica.ro

ajutorul acelei mari istorii comparate a religiilor, pe care n'a îndrăznit-o nimeni, voiu încerca să culeg ceva din notele distinctive ale deosebitelor forme religioase.

Cele două mari civilisaţii ale Orientului asiatic, Egiptul de-o parte, Haldeia şi Asiria de alta, reţineau totul în legătură cu zeii. Ei singuri există în adevăr. Omul e jucăria capriciilor lor. Nicăiri el nu poate afla un refugiu: zeul e şi în lumina soarelui şi în vântul pustiului. A lui, numai a lui e şi toată autoritatea. Regele e umbra divinităţii. Divinul trece prin şirul dinastiilor, animând pe fiecare o clipă aşa cum o rază face din aburi de apă curcubeie. Cât priveşte pe oamenii obişnuiţi, dacă, în Egipt, trupul încremeneşte în mumie şi viaţa sufletului piere, dacă singur ka, permanenţa a ceea ce a fost viaţa, se cere încunjurat de ilusiile ei, loc alături cu zeii nu este pentru nimeni care a fost un simplu om.

Afară de rege, fără a cărui formă zeitatea n'are cum se întrupa, chipul smerit al omului nu se poate învrednici să-l încorporeze pe zeu. Animalul mut, deci misterios, se bucură de acest privilegiu: boul Apis, pasărea Ibis, leoaica Şefchet, crocodilii şi pisicile sacre.

In Haldeia o fantasie nebună uneşte în înfăţişarea zeului elemente rupte din tot regnul animal. Divinul rege asirian e represintat cu cap de om, dar cu aripi de vultur pe un trup de leu. Represintarea fantastică, pătrunzînd în India, la Arieni, creiază pe Vişnu cel negru cu patru braţe, călare pe Garuda cu cap, picioare şi aripi de vultur, colorate alb, roşu şi aur.

Grozav despreţ faţă de om şi grozavă robie a lui! Dar el ştie măcar ce este, ce poate fi,

www.dacoromanica.ro

ce i se îngăduie. El are, în margenile sale, liniştea, din care singură iese sigura, marea creaţiune. De aceea, în Orient, piramida, hipogeul imens, pictura templelor, minunea juvaierelor, toate acele comori de îndeplinire, de suggestie, fără care Grecia n'ar fi fost. Se putea trăi în ilusia unei fericiri strict determinate supt aripile vulturului lui Horus şi supt sceptrul greu al zeului Asur.

II

Religia oamenilor cu ochii în jos spre pămînt şi dobitoacele lui, spre adîncurile cari se pot preface în iad a străbătut şi în alte credinţe, unde a fost învinsă de alte porniri capabile de a da altfel de oameni, cu alt crez şi cu alte direcţii de muncă.

Ce alta e, în Creta, Minotaurul, fiu al taurului Apis? Ce e alta bufniţa de pe moneda Eginei, cel d'intîiu metal pecetluit în lumea elenică? Ce e alta însăşi pasărea înţeleptei zeiţe Pallas Athene? Venind din Asia lor, Etruscii au adus cu dînşii religia superstiţioasă şi obscură care se vădeşte prin scenele crunte de pe vase. Să nu fie de la dînşii şi lupoaica gemenilor şi poate cine ştie ce rol religios atribuit gîştelor de pe Capitoliu? In creştinismul nostru zboară, păstrînd şi sufixul de plural semit, heruvimii şi serafimii cu două şi patru aripi, rude de aproape ale divinităţilor semi-animalice de pe malurile Tigrului şi Eufratului.

Altă religie face alţi oameni decît aceştia ai mîlului în regiunea muntelui şi a luminii. Asirienii s'au haldeisat odată cu cucerirea

www.dacoromanica.ro

Sudului, precum Romanii, odată cu luarea în stăpînire a Greciei, au făcut din Jupiter un Zeus şi din Venus o Afroditä. Dar, la început, Asur a trebuit să fie un zeu de lumină. Lumina, lumina pură, neîntrupată, a rămas religia Perşilor pur arieni. Religie a sacrificiului, în care flacăra caută legătura cu cerul. Religia morţilor care se curăţă în focul divin sau, depuşi pe culmi, se confundă astfel cu eterul pur. Şi astăzi parsişii depun pe ai lor cari au murit în Turnul Tăcerii, unde corbii îndeplinesc ritul purificării. Asupra Indiei Brahmanilor soarele varsă binecuvîntarea şi norii cari trec sînt vacile lui Indra. Sacrificiul este temeiul cultului, dar nu în concepţia semită a dijmei, ci în aceea, ariană, a darului. Poate că şi asupra insulelor iaponeze, unde s'au strecurat pe rînd şintoismul cultului strămoşilor, confuceismul chinez şi budismul tîrziu indian, la început, în umbra muntelui tutelar Fusiyama, va fi fost o clară religie de lumină, ale cării urme s'ar vedea în arta atît de pitorească şi cu atîtea rînduri de orizonturi.

Tari pe acest crez cresc, fericiţi în legea lor, siguri, fără îndoieli, mergînd drept la ţintă, perfect solidari, oameni îndrăzneţi şi viteji, călări pe caii muntelui şi purtînd la coapsă sabia de fier ori suliţa de fier la oblînc.

Dar iată şi altă religie, care, aceasta, ţine la un loc, ferm, atîtea milioane de oameni. Confucius nu creiază zei, nu interpretează natura, nu ridică ochii oamenilor în sus; aproape nu prescrie rituri. Chinesul său se uită împrejur, vede alt Chines, constată alte interese, face calculul şi înseamnă suma. Atît. Şi cel din urmă Negru are o religie mai religioasă decît aceasta. In loc de poesie divină,

www.dacoromanica.ro

o nesfîrşită politeţă acoperind instinctul cel mai crud.

Dar de mii de ani, pînă la năvala ideilor noastre, oamenii aceştia stau într'o relativă pace internă. Oricare ar fi valoarea religiei care-i domină absolut, ei represintă pînă ieri o societate omogenă avînd acelaş principiu şi urmînd acelaş scop, chiar dacă el n'ar fi decît continuarea fără sfîrşit a unor forme totdeauna pline, dincolo de cari nu se zbate nimic.

III

Grecii au trăit în religia lor, dar şi religia lor a trăit în şi prin ei, făcîndu-se astfel cea mai strînsă legătură între viaţa unui popor şi credinţile lui.

Aici zeul este la voia omului; e făcut, condiţionat şi desvoltat de dînsul. In afară de om, zeul nu este nimic. Impreună cu poesia şi cugetarea elenică, religia este ea însăşi într'o perpetuă desvoltare.

Aici nu poate fi vorba de formule vechi de secole, pe cari o lume nouă nu le înţelege sau cari nu mai corespund gradului de desvoltare al societăţii. Totul se înnoieşte, dar, înnoindu-se, se prinde fireşte de trecut, corespunzînd principiului iniţial, care este încrederea în om, admiraţia pentru om, iubirea de dînsul. Cursul vieţii poporului grecesc elaborează necontenit o religie care e mitologie, o mitologie care nu e decît umanitate. Nimeni nu stă uimit şi străin în faţa unei transmisiuni care trece pe lîngă dînsul fără a-l atinge.

www.dacoromanica.ro

Aici nu mai e blocul cristalin şi intangibil al Cărţii, al unei singure Cărţi, al Bibliei, asemenea cu aceea care nici nu represintă întîia, sincera şi autentica religie a lui Israel, ci numai o prefacere şi codificare făcută, după liberarea de Cyr din captivitatea babilonică, de preoţi formaţi în mediu haldeian, cari-şi îngrijesc interesele de castă. Necontenite pagini de poesie şi gîndire se pot adăugi la o credinţă care n'a fost niciodată un crez, şi la niciun sobor elenic n'a stat în scaun de preşedinte un fel de Constantin-cel-Mare şi nici ostaşii la uşă ca să impuie dogma unor teologi turbulenţi. Pentru a cunoaşte toată religia greacă trebuie să citeşti toată literatura Grecilor şi să te pătrunzi de toate curentele cari au însufleţit-o şi în care toate generaţiile şi-au înscris închipuirile şi şi-au depus idealurile.

Cum nu există o dogmă de la un crez, tot aşa nu există o liturgie care să îndatorească pe om a se spovedi divinităţii în limbagiul celor morţi cu sute de ani înainte — şi ne putem întreba dacă la anul 10.000 urmaşii noştri, cari ne vor considera poate cum considerăm noi pe luptătorii cu topoare de piatră neşlefuită, vor fi datori să înnalţe spre cer rugăciuni ca acelea pe cari le păstrăm noi de la anul 200 sau 300 după Hristos? Ci în Atena fiecare cetăţean, la vremea lui şi la locul lui, era îngăduit, era chemat şi silit să între în slujbă, să îndeplinească pentru partea sa ritul. Nu era o clasă usurpatoare de leviţi, mijlocitori, neapăraţi şi exclusivi faţă de zei, cel mai pângărit absolvent de seminariu, numai pentru că a primit de formă hirotonia, avînd dreptul, el, şi nu cel mai sfînt, cea mai sfîntă din credincioşi, să vorbească spre ce-

www.dacoromanica.ro

ruri. Preotul era doar sacrificatorul şi directorul de scenă al procesiunilor.

Aşa s'a creat o societate legată prin tot ce dădea unul altuia şi toţi împreună zeilor. De aici o literatură care e toată numai o floare şi o mireasmă.

Numai cugetarea individuală, anarhică a putut sfărîma această armonie.

Şi Roma a biruit, — pentru ce?

Şi aici, ceea ce decide e iarăş chiagul principiului unic, universal admis.

Romanii sînt un grup de ţerani, de răzeşi. Ii leagă pe acelaş pămînt aceeaş muncă, la acelaş hotar acelaş front. Divergenţe nu se încap. Aspiraţii pe deasupra n'are drept să încerce nimeni. Literatură, filosofie, artă, ştiinţă, ei le au numai pentru a-şi păstra rangul. E clar că nu trăiesc din aceea şi pentru aceea. Dincolo de ce este autoritatea de Stat, **imperium**, nu vreau să ştie de nimic. Gracchii vreau să fie altfel; pier. Cicerone se prinde a visa greceşte; cade. Astfel Romanii au ajuns să fie, îngăduind orice pentru străinii rămaşi străini: Greci din cetăţi, moştenitori ai lui Alexandru-cel-Mare, creatorii formei necesare şi eterne, în faţa esenţei căreia, şi cînd îi distrugeau manifestările, Germanii, barbarii toţi se închinau adînc.

Pe lîngă Orientul de granit, Grecia de marmoră, Roma de fier, ce e societatea noastră de praf şi fum?

IV

In mijlocul unei societăţi perfect unitare, gata a primi toate naţiile şi toţi zeii, apariţia creştinismului a trebuit să aducă turburare.

www.dacoromanica.ro

Era o religie de negaţie şi provocare, incapabilă de a fi anexată. Cu siguranţa răsplătirii în ceruri, martirii se îmbulziau. Tot ce fusese respectat şi iubit înainte, era desemnat acum despreţului şi urii. Societatea „păcii romane" era ameninţată să nu mai găsească apărători. De-aici persecuţiile, pe cari împăraţii le-au întrebuinţat ca ultimul mijloc, şi nu cel mai plăcut, de a-şi îndeplini datoria.

La rîndul său, creştinismul, religie de morală universală, dar de pronunţată pecetie asiatică, căuta, nu numai să izoleze împeriul, dar să-l şi dărîme. Credea că pentru aceasta ajunge să-i insulte formele şi să-i distrugă aşezămintele. Dar aceasta nu era de ajuns, căci imperiul pătrunsese acum şi în acel refugiu intangibil care e însăşi conştiinţa umană. Ea simţia nevoie ca imperiul să existe, şi orice barbari, în Apus şi în Răsărit, s'au simţit datori să ajute la continuarea lui.

Cei doi adversari invincibili îşi stăteau astfel în faţă. Niciunul nu voia să abdice, niciunul nu putea să fie suprimat. Dar instinctul de conservare al lumii nu putea să tolereze această veşnică luptă. Nu venise încă vremea ca oamenii, înnebuniţi, să poată trăi într'un veşnic haos. O transacţie se impunea în numele umanităţii, şi ea nu putea să fie decît o confundare într'o nouă sintesă.

Creştinismul a păstrat deci mult din ceea ce era cea mai preţioasă zestre a sa: morala de iubire, deşi, în evul mediu, luptele au fost continue şi atîtea ruguri s'au înălţat ca să ardă pe necredincioşi. Acesta era aportul noii religii, care venia cu credincioşii ei, cîţi erau şi cum erau. Dar alţii sosiau de-a-

www.dacoromanica.ro

iurea, fiecare cu ce avea, cu ce moştenise şi cu ce crease.

Creştinii începuseră cu folklorul simplu şi duios al primelor Evanghelii. Oamenii din popor scriseseră pentru popor povestea lui Isus cel Bun. La ce folos toată retorica păgînilor? Dar iată Luca vrea să povestească acelaş lucru cărturarilor obişnuiţi cu vechea gramatică. Alţii vor urma, aducînd cu dînşii toate mijloacele retoricii şi tot farmecul poesiei, pînă atunci primite cu scîrbă, ca un mijloc de ispită al Satanei. Nu s'ar putea spune dacă literatura antică a cucerit creştinismul sau creştinismul literatura antică. Oricum, dacă n'ar fi fost spiritul popular al mulţimilor, şi în Apus şi în Răsărit, ce s'ar fi păstrat din sensul, sublim şi smerit, al Evangheliilor, din care, de altfel, se înlăturaseră prea copilăroasele apocrife, şi se crease o imutabilă carte de basă ?

Vechii creştini trăiau în comunitatea averilor şi într'o perfectă viaţă-împreună. Bogaţii trebuiau să intre în rîndul săracilor, fiii cei mai iubiţi ai lui Dumnezeu. In curînd însă averea nu mai e o piedecă pentru o desăvîrşită viaţă creştină. Ca şi înainte, bogaţii sînt stăpînii lumii. Cu sacrul bolşevism s'a încheiat.

Primul creştinism înseamnă idila fără organisare. Diaconi-servitori, presbiteri-bătrîni, supraveghetori-episcopi, papi-părinţi. Dar Constantin-cel-Mare înlătură cu vîrful lanţei zăgazurile acestei dulci anarhii. Acuma eşti în creştinism tocmai ca şi în Imperiu. Oamenii de ordine, păstrătorii autorităţii pot să între.

Adunarea tuturor acestor lucruri deosebite

www.dacoromanica.ro

se chiamă acum creştinism, „Biserica lui Hristos". Ea cuprinde pe toţi, afară de unii barbari, şi ei convertibili, pentru că a primit toate şi admite tot.

Din nou omenirea se poate apuca, oricare i-ar fi sfişierile în domenii secundare, de o operă comună, şi ea face gloria evului mediu.

V

Creştinismul de amestec, „Biserica lui Hristos", stăpâneşte deci tot evul mediu, care nu se poate închipui în alt cadru şi cu alt suflet. De la creştinism pleacă toate autorităţile, în numele Stăpînului Divin lucrează toate puterile. In Răsărit, ortodoxia străbate totul şi totul se face în numele ei. In Apus, puterea Mîntuitorului a trecut asupra Sfîntului Petru, Papa e moştenitorul Apostolului, şi de la el pleacă, printr'o ungere ca a lui Saul de profetul Samuil, tot rostul împărătesc, care e un har. Dar, înainte de toate, toate manifestaţiile spiritului sînt în funcţiune de religia dominantă şi la dispoziţia ei.

Catedrala, operă anonimă, şi adese ori seculară, e o enciclopedie creştină, în care se găseşte totul, şi în forma cea mai înnaltă. Arhitectura armonioasă e icoana liniştii sufletului creştin; faţada povesteşte, prin opera celor mai de samă sculptori ai timpului, istoria sacră în ce are mai esenţial. Intr'un interior romanic, frescele desăvîrşesc lecţia; într'unul gotic vorbesc vitraliile pline de scene sacre. Mai bine decît atît nu poate nimeni în materie de artă. Muzica e ce a realizat mai frumos ca sunete geniul timpului; sunetul

www.dacoromanica.ro

organelor reprezintă o întreagă orhestraţie; vocile se unesc în imnuri fără păreche. Dacă imutabilele silabe latine sînt neinteligibile, predica, uneori în limba vulgară, îmbracă şi cele mai înalte idei în cea mai elocventă formă. Liturghia e înfăţişarea cea mai măestrită a dramei care poate sgudui mai puternic sufletele credincioase: a patimii Domnului şi a răscumpărării omenirii.

Operă a tuturora, catedrala e deschisă tuturora, oricînd, pentru orice act moral sau social. Acolo se pot ţinea adunări, nu numai soboare; acolo se reprezintă pentru popor acte din Scriptură sau din „Vieţile Sfinţilor"; acolo se explică prin reprezentaţii ceea ce n'a spus de-ajuns statuia sau pictura.

La noi, pînă ieri, biserica de sat, biserica de parohie răspundea tuturor nevoilor sufleteşti. In pridvor, Raiul şi Iadul, scene din viaţa Sfinţilor; sculptură la uşi şi ferestre. In pronaos, înfăţişări din viaţa aceluia căruia-i este închinată biserica; în naos, sfinţii ostaşi păzesc; mai sus se desfăşoară rostul pămîntesc al Mîntuitorului; catapeteasma il reia din nou în icoanele ei; în bolţi, Isus binecuvîntează. Cel Vechiu de zile stăpîneşte, Maica Domnului cu pruncul la piept mîngîie; în altar se înşiră Invăţaţii Legii şi, de-asupra lor, simbolele misterului. Vechile cîntări sînt muzica mai dulce a vremii: slujba împrăştie în cea mai bună formă românească ce s'a ales mai durabil în poesia începuturilor creştine.

Loc de loc, ţară cu ţară, e aceeaşi iniţiare, şi oamenii se simt deci împreună.

Intreagă această operă mare şi grea o dărîmă însă clericii în rîndul întîiu, furîndu-i pe

www.dacoromanica.ro

încetul tot conținutul. Puternicii lumii vreau de la o vreme locuințe care să rivalizeze cu casa lui Dumnezeu; negustorii bogați vin pe urmă și ei: omul mai are la ce se uita. Fresce profane se întind pe pereții palatelor, și ele se țin în curent cu timpul, pe cînd biserica nu spune nimic mai nou. Meșterul pe bani, ambițios, înlocuiește pe devotatul artist anonim. Se cîntă acum și alte cîntece, cari cîștigă urechile oamenilor. O poesie nouă își întinde aripile, și ea e totdeauna la punct. Aristotele și Platon au venit ca să explice teologia, și ei vor isprăvi prin a o mînca.

Biserica este înfrecută, fără că ea să-și fi dat samă de aceasta, și cei cari o întrec nu represintă decît sforțări individuale, acțiuni divergente.

II. ȘCOALA

I

Intre formele stoarse și, prin aceasta, periculoase nu este una care să poată ajunge *școala*.

Numai urmărind istoric desvoltarea ei, își poate da sama cineva cît de disparate, de rău legate între sine sînt elementele cari o compun.

Dar, înnainte de a le urmări, principalele motive pentru cari ea, nu numai că este în urma societății, dar îi împiedecă înnaintarea și-i împuținează energia, împovărînd-o pe deasupra cu sarcini inutile și din ce în ce mai grele, trebuie arătate pe scurt.

Intîiu, și nu de prea multă vreme, ci de vre-un secol și jumătate încoace, Statul a tras la dînsul o chemare care nu este și nu poate

www.dacoromanica.ro

să fie a lui. El pretinde ca tot învăţămîntul, de la şcoala primară, ba chiar de la grădina de copii, pînă la universitate şi la şcolile speciale, să-i aparţie, el fixînd programele, aprobînd manualele, numind profesorii şi păstrîndu-şi controlul. Şi încă, în ce priveşte şcoala elementară, el îşi rezervă monopolul, cine „se pregăteşte'n particular" trebuind să treacă pe la vama lui de examene.

Dar *cine* e Statul?

El e represintat printr'un ministru de Instrucţie Publică, recomandat Suveranului de un preşedinte de Consiliu care a ieşit din votul unor alegători în cea mai mare parte neinformaţi şi fără răspundere. El poate fi un profesor superior, un profesor inferior, un avocat, un medic, un negustor, un croitor, un pantofar, un pădurar sau şi un cerşitor. Cît partidul „se bucură de încrederea Suveranului", el poate face ce vrea. Eu, tată de familie, nu-mi pot creşte copilul după nevoile mele, după nevoile lui şi după tradiţiile casei mele, ci aşa cum a hotărît cerşitorul, pantofarul, avocatul sau profesorul. E un fel interesant de-a înţelege libertatea: libertate de întrunire, libertate de vorbire, libertate de scris, dar nu libertatea sufletului pentru aceia cari mîne vor forma societatea.

Interesant, nu e aşa? Dar nu e numai atît. Dacă aş şti că pentru mai mult timp, pentru un timp pe care să-l pot cunoaşte, am a face cu *acest* domn ministru... Dar capricii parlamentare, certe de partid, noi manifestaţii electorale, intrigi de Curte îmi vor scoate înnainte, de odată, un alt ministru, de alt partid şi poate de altă profesiune. Potrivit cu concepţiile sale personale, filosofice, so-

www.dacoromanica.ro

ciologice, istorice, el va căuta să pună pecetea sa pe un învăţămînt care cîtva timp îi aparţine. Experienţele se succedă, se ciocnesc, se distrug ori se încurcă în felul cel mai inextricabil. Iar copilul mieu trebuie să treacă neapărat, ca un iepure de laboratoriu, prin toate aceste experienţe.

Aşa e? Cine poate zice: nu? Bine e? Cine poate zice: da?

Dar să zicem că, în schimb pentru atîtea usurpări şi neajunsuri, Statul cu şcoala lui dă ceva, ceva apreciabil şi folositor.

Dar el are la îndemînă un singur tip şi, dacă vrea, ca în năstruşnicul proiect iscodit acuma pentru şcoala primară, să treacă dincolo, rătăceşte în ilusii ca aceea că se poate un „învăţămînt regional", ca şi cum am şti ce este o regiune, ca şi cum părinţii ar fi din acea regiune şi meniţi a trăi în acea regiune, ca şi cum copiii ar avea încă dela şapte ani o chemare determinată în acea regiune.

De fapt, creşterea unui puiu de om nu poate fi determinată decît de cine îl cunoaşte bine şi-l observă în fiecare moment. Acela însă nu-i va da să înveţe ce nu poate învăţa şi trebuie neapărat să uite, nu-l va ameţi prin teorii şi nu-l va zdrobi prin mii de lucruri netrebnice. Cum, de altfel, nu-l va încredinţa unor profesori, adese ori de o moralitate oarecare, de un caracter imposibil, cari-şi trag dreptul de-a educa pe copiii oamenilor dintr'un certificat a cărui valoare peste zece ani de zile poate să fie nulă.

Nu numai că partea cea mai mare din lucrurile învăţate în această enciclopedie şcolară nu sînt de niciun folos, dar mă întreb care din aceste categorii poate găsi întrebuin-

www.dacoromanica.ro

ţarea în viaţă întocmai cum a fost însuşită pentru moment în şcoală. Insă, cum am spus, numai pe cale istorică se poate înţelege alcătuirea şi desvoltarea acestor erezii din cari n'a rămas decît atîta formă cîtă trebuie ca să împiedece formarea altui fond.

II

Şcoala şi învăţămîntul se confundă astăzi prea mult. De fapt, şcoala cu ineficacitatea ei a venit peste învăţămîntul care exista de mult şi-şi făcea toată datoria.

Din timpurile cele mai depărtate, învăţămîntul a fost necesar pentru a se transmite anume cunoştinţi, în două domenii: în acela al învăţăturii meşteşugurilor şi în acela al cunoaşterii indispensabilelor rituri religioase.

De aici a plecat tot învăţămîntul, pe care şcoala, venind de-aiurea, cum se va vedea, şi cu alte scopuri, l-a stricat.

Să cercetăm întâiu primul învăţămînt, şi cel mai important, punînd alături, fără a face deocamdată prea multă istorie, ce a fost şi ce este.

Vechiul învăţămînt era o transmitere de metode, de tehnică, dar şi de atmosferă şi spirit, de la cel ce ştie la cel ce va şti. Meşterul lua pe copil sau un număr restrîns de copii, la sine, fără să aibă nimic a face cu „organe şcolare", cari nu ştiu, cari nu pot şti, cari n'au chemarea de a şti altceva decît multă administraţie şi puţină pedagogie. Adaug că acest meşter nu ieşise din vre-un examen de teorie şi că n'avea dreptul de a preda o viaţă întreagă pentru ceea ce dove-

www.dacoromanica.ro

dise un singur moment, ci era acela în care putea să se aibă încredere din causa unei destoinicii necontenit dovedite.

El nu făcea clasa, cu un număr de elevi anonimi, necunoscuţi sau aproape necunoscuţi lui, cărora să caute teoretic a li băga în minte cu de-a sila o ştiinţă pe care ei n'o doriau şi cu care îşi dădeau seama că mai la urma urmei n'au ce face. El ştia rostul fiecărui ucenic şi răspundea pentru dînsul părinţilor. Răspundea cu toată reputaţia sa. Toţi laolaltă, meşter şi ucenici, formau o familie, îndeplineau o operă şi constituiau o reală solidaritate de interese.

Meşteşugul nu se impunea, căci meşterul era gelos pe secretul lui, păstrat cu gelosie şi care nu sămăna cu secretul altuia, ci ucenicul fura ce putea. Lucrul căpătat astfel se încorpora fiinţii lui. Căci copilul, tînărul îşi amintia cu cîtă greutate l-a căpătat şi înţelegea la ce-i poate servi. Incă dela primii paşi de iniţiare, înceată şi solidă, el avea în vedere „capodopera" finală pentru care se pregătia, — altceva decît examenul de absolvenţă al năcăjiţilor teoretici din zilele noastre, cari, la capăt, sînt „bucuroşi că au scăpat" şi caută altceva decît ceea ce au învăţat.

Dar nu se căpăta numai deprinderea, ci mai ales se sorbia spiritul, acel lucru indefinisabil care pleacă de la un om, pe care acesta nu şi-l poate reserva numai pentru dînsul şi pe care nu-l pot transmite foile nici unei cărţi. La fiecare ceas, în fiecare împrejurare omul sta înnainte ca un model. Nu un sistem, ci un suflet se transmitea astfel, din generaţie în generaţie.

Ei toţi lucrau asupra unor realităţi în cari

www.dacoromanica.ro

erau prinse interese adevărate. Cine strica lucrul, îl plătia, în bani, în pedeapsă, în carieră. Nimic nu era acolo jucărie şi în nimic nu se putea „trage chiulul" ca în clasele suprapopulate ale învăţămîntului timpurilor noastre.

Din această muncă împreună, cu aceeaşi trudă, aceleaşi suferinţi şi aceleaşi mulţămiri ieşia adesea şi altceva decât transmisiunea meseriei. Ucenicul ajungea calfă şi calfa putea să ieie pe fata jupînului, împreună cu casa, uneltele şi clientela. Era o continuă rivalitate, pentru a o avea pe dînsa şi pe dînsele. Altceva decît diploma de absolvire şi ieşirea în stradă, fără nicio perspectivă, cu braţele încrucişate şi cu buzunarele goale.

Pe această cale s'a ajuns la minunatele juvaiere, de o nesfîrşită varietate, de atîta imaginaţie şi delicateţă din mormintele Faraonilor. Pe această cale, întrînd în prăvălia lui messer Tiziano, se forma tînărul Veneţian, începînd cu măturarea atelierului, pentru ca să ajungă treptat la suprema onoare a figurii Madonei, şi de aici bielşugul de talente şi genii artistice din binecuvîntata Italie timp de atîtea secole, în cari, peste învăţămînt, un astfel de învăţămînt, nu-i răsărise în minte nimănui că ar putea să fie o „şcoală de Stat".

III

Şi pînă astăzi sînt meşteşuguri cari se învaţă, dar nu se predau în şcoli. Se lucrează aşa de frumoase juvaere, dar şcoală de „juvaerologie" nu există, de şi sînt gata să-i fixez programul, cu geometrie, desemn de

www.dacoromanica.ro

toate treptele, mineralogie, istoria artei şi, dacă vreţi, şi puţină istorie a Babilonienilor, Egiptenilor, ş. a. m. d. E adevărat că, dacă un învăţământ nu ajunge la şcoală, şcoala îşi răzbună distrugînd învăţământul. Astfel, cînd va muri ultimul ucenic al argintarului ieşan Elefterie Ropală, nimeni nu va mai şti cum se îmbracă o icoană cu argint şi cum se suflă cu aur. Tot aşa nu se mai găseşte astăzi nimeni care să poată face o catapiteazmă adînc sculptată cu flori, frunziş, animale fantastice şi linii ornamentale, acoperită cu stuc şi poleită.

In celălalt domeniu de necesitate a învăţământului, cel religios, înnainte de creştinism, nu era necesară iniţiarea. In Egipt şi Haldeo-Siria, riturile se deprindeau din ochi, dar tainele erau reservate preoţilor. Ca să cunoşti sensul ascuns al cultului lui Amonra, trebuia să începi prin a mătura şi spăla lespezile templului şi nimeni nu se îmbulzia să-l îmbie, şi cu de-a sila, oricărui mucos din clasa a doua de liceu. La Greci, nici nu era misterul, afară de străine şi ascunse culturi subterane ca acela dela Eleusis. Invăţământul religios se găsia la teatru şi pe frontonul Partenonului. Iar la Romani preotul ştia superstiţia, vraja, şi cetăţeanul numai datoria sa civică faţă de zeii oficiali.

Altfel la creştini. Religia lui Isus nu trebuie învăţată; ea nu cuprinde crez şi formule. E toată poesie şi morală. Dar, când se amestecă filosofii, nu e tot aşa: fiecare vorbeşte altă limbă. Impăratul a fixat apoi cu dela sine putere un singur adevăr, şi acela trebuie ştiut; e o măsură de precauţie faţă de eresii şi o datorie faţă de Stat.

www.dacoromanica.ro

Dar acest învăţământ nu se predă între o oară de matematecă şi una de ştiinţi naturale, într'o sală albă, goală, unde nişte copii plictisiţi fac toate ghiduşiile. Şi cel care vorbeşte nu e un tînăr licenţiat în teologie, care a reuşit la examenul de capacitate, dar a cărui viaţă însăşi nu inseamnă nimic. Ci, în pridvorul unei biserici, în faţă cu frescele instructive, bătrînul preot al parohiei oficiază cînd îşi face lecţia.

Nici aici nu mai e simpla formă, ca astăzi, ci împlinirea unui act firesc şi util.

Dar, mai tîrziu, faţă de concurenţa calvinismului şi a protestantismului, clerul catolic, Iesuiţii au voit mai mult: să creeze pe creştinul cult, capabil de a resista la orice ispită. Apare astfel şcoala care nu e nici pentru elevii săi, nici pentru societate în genere, ci pentru o categorie, bine determinată, de interesaţi.

Dar idealului iesuit i s'a adăugat sau i s'a opus, de Renaştere, un altul: acela al omului întreg, deplin, armonios, care să facă figură bună la o curte, într'o adunare, într'un salon. Pentru aceasta trebuie învăţate şi deprinse unele lucruri. In program vor întra o sumedenie de obiecte cari astăzi interesează mai puţin şi nu folosesc de loc.

Acestea se amestecă într'un conglomerat fără principiu şi fără direcţie, într'o greoaie enciclopedie, care apasă un moment şi dispare, lăsînd numai sentimentul timpului pierdut.

Va veni apoi şi un alt interes din afară care să reţină, să acomodeze şi să exploateze această şcoală, care n'a fost un învăţământ în vechiul şi sănătosul înţeles al cuvîntului, pregătind dela primul pas pentru ceva anumit.

Suveranii absoluţi aveau nevoie să li se

www.dacoromanica.ro

fabrice printr'o pregătire specială contribuabili supuşi şi soldaţi pentru războaie dinastice, răpind cît se poate din ceea ce pîrâ atunci îşi arogase Biserica. Avem deci şcoala de Stat din secolul al XVIII-lea a lui Iosif al II-a.

Ea dă şi funcţionari, birocraţi acestei monarhii formaliste. Iată însă că în Napoleon I-iu răsare un om de geniu care înţelege să trateze întreaga societate ca o simplă maşină. Lui îi trebuie numai funcţionarii casărmii sale şi el dă forma definitivă şcolii de astăzi.

Dar azi nu mai e omul de geniu, nu mai e cultul funcţionarului, nu mai e lipsa de iniţiativă cetăţenească, precum nu mai e creştinismul bisericesc şi omul de lume. Şi totuşi avem şcoala pentru ce nu e, şi nu învăţământul pentru ce este.

IV

Impotriva şcolii de simplă formă, reţinînd pentru un scop mai curînd vag copii şi tineri cu aptitudini deosebite pe cari-i leagă în cadre stricte şi strîmte programe generale şi imutabile, stau şi pînă astăzi vechi aşezăminte şi obişnuinţe de învăţămînt cari nu se pot distruge, şi răsar din ce în ce mai multe înjghebări noi practice, pe cari oficialitatea le împiedecă de a se lega împreună şi de a se organiza.

Şi astăzi ca şi în evul mediu, un cizmar, un croitor iau ucenicii pe cari-i vor şi-i pregătesc cum li e placul. In deosebitele cariere spre cari deschide Universitatea teoretică şi pretenţioasă, se întîlnesc, alături, oameni cu

www.dacoromanica.ro

o iniţiare pur practică, de al căror concurs nu se poate lipsi societatea. Precum, pe lîngă arhitectul diplomat, cu lungi ani de studiu, este şi maestrul de modă veche, care face casa mică pentru omul mic, precum alături de inginerul savant este mecanicul format pe lîngă alt mecanic, dovedind o putere de gîcire neaşteptată, tot aşa şi dincolo de ce dă Universitatea, pe lîngă avocatul cu meşteşug de retorică şi ştiinţă de drept roman, e notarul tradiţional, dela a cărui practică şi experienţă Apusenii au atîta folos, şi unde nu poate răsbate medicul cu titlul de doctor întîlneşti pe agentul sanitar, adesea o providenţă, pe moaşa care e silită a face şi medicină şi chiar pe arhaica babă, pricepută în buruieni şi în masagii.

Toate, ocupaţii cari nu se învaţă perfect scolastic, dar cari totuş prind aşa de bine....

Venind acum la creaţiunile noi şi libere ale societăţii, încă de la jumătatea secolului al XIX-lea, cînd America se ţinea în vechile forme englese, fără a da nimic de la dînsa, un ministru frances cu orizont, Victor Duruy, şi-a dat samă că un număr de frumoase lecţii, une ori învăţate pe de rost, la Sorbona, nu sânt de ajuns ca să formeze pe un cercetător istoric, şi de-aceea a întemeiat, fără certificate la început, fără diplome la sfîrşit, o „Şcoală de Inalte Studii", în care pentru orice materie nouă, după orice metodă personală, orice profesor, fără niciun concurs, poate ţinea lecţiile pe cari le vrea. De fapt, nici nu e şcoală în vechiul înţeles al cuvîntului, ci, fără catedră şi fără catalog, o experienţă pregăteşte, într'o atmosferă de perfectă camaraderie, experienţele viitoare. In aceeaşi epocă, pentru a avea

www.dacoromanica.ro

profesori de liceu, s'a creat „Şcoala Normală Superioară", cu singura teorie a unui număr de conferinţe răzleţe şi cu tendinţa încercării directe asupra elevilor. Pentru ca Franţa să aibă arhivişti şi bibliotecari, s'a întemeiat „Şcoala Documentelor" *(École des Chartes)*. Şi exemplul dat astfel pe lîngă Facultatea de Litere va fi urmat pe încetul şi în celelalte. Avem astfel la Bucureşti, în faţa Facultăţii de Ştiinţi, o şcoală de electricieni şi una care dă chimişti practici, la cari deseori lumea recurge cu plăcere.

Plante noi ieşite din seminţele pe cari le transportă în zborul său vîntul vremurilor.

Dar şi cadrele, în ciuda rutinei de Stat, încep să se fărîmiţeze. Pe cînd, de pe tribune libere, se răspîndeşte prompta şi vioaia iniţiare prin conferinţe pe cari le ţin oameni cărora li se cere numai să vorbească despre lucruri noi într'un chip interesant, America, interzicîndu-şi amestecul oficial în predarea meseriilor, nu chiamă elevi la şcoala ei cu un singur program, ci dă copiilor şi tinerilor împreună, mari şi sănătoase clădiri, puindu-li la dispoziţie clădiri în cari profesorii nu sînt alta decît nişte călăuzi prin suggestie, în loc să fie nişte transmiţători prin impunere. Iar la Universităţi întră cineva adesea din viaţa activă pentru ca, atunci cînd vrea, şi de cîte ori vrea, să se întoarcă înnapoi în ea. Şi e sigur că acest învăţămînt va sfîrşi prin a se organiza.

www.dacoromanica.ro

III. MONARHIA

I

In fruntea formelor politice cu care s'a ocupat secolul al XIX-lea, cu ale lui revoluţii şi fabricări de constituţii, este fără îndoială regimul supt care omenirea a trăit atîtea veacuri înainte de epoca noastră: monarhia.

Francezii de la 1789 aveau înaintea lor ca represintant al principiului monarhic pe una din cele mai inofensive fiinţi care au purtat o coroană: pe Ludovic al XVI-lea. O lume întreagă de „filosofi" striga totuşi împotriva lui: într'însul, în „tiran", încunjurat de o întreagă lume de adulatori parasiţi, vedeau ei pricina tuturor relelor. Incapabili de a face o deosebire între ce era o simplă desordine financiară, între ce înseamnă o crisă a producţiei şi a bogăţiei şi între ce poate fi o răspundere politică, ei credeau că în înlăturarea regelui şi întemeerea unei republice se află leacul pentru toate nenorocirile naţiei. Ludovic al XVI-lea a perit pe eşafod, dar prin voia străinătăţii biruitoare fratele său a recăpătat stăpînirea asupra Franciei scurse de cea mai măreaţă şi istovitoare din tragediile războinice. El a putut să moară pe tron, dar al treilea frate a trebuit să-şi caute un loc de agonie peste graniţă. Regele poporului, Ludovic-Filip, a avut aceeaşi soartă. Chemat ca să facă ordine împotriva muncitorimii revoltate, Napoleon al III-lea n'a supravieţuit celei d'întîiu înfrîngeri. Aceasta pentru ca a treia

www.dacoromanica.ro

republică să se sperie rău de chipiul generalului Boulanger, să ajungă a se emoţiona de domnii Maurras şi Daudet şi să permită a se afişa proclamaţiile insultătoare ale ducelui de Guise, „Ioan al II lea, regele Franciei".

După războiul cel mare, popoarele însîngerate şi zăpăcite şi-au căutat nu odată salvarea în republici, oricare ar fi caracterul lor ideal şi social. Le avem astăzi în Franţa, unde republica s'a afirmat prin posibilitatea de-a birui, în Portugalia, în Spania, în Germania, în Austria, virtual în Ungaria, apoi în Cehoslovacia, în Polonia, în Lituania, în Letonia, în Estonia, în Finlanda, în Grecia, în Turcia. Regalitatea, a rămas de un caracter ce samănă foarte puţin cu al trecutului, afară de Anglia, unde firma regală peste instituţii medievale se păstrează neclintit. Astfel regalitatea italiană priveşte sforţările unei dictaturi ministeriale, cea suedeză trăeşte din teoria că autoritatea supremă e dedublată între rege şi Statele suverane care formează Parlamentul, cea norvegiană e ca o magistratură republicană şi cea daneză tot aşa; cea olandeză e o datorie de recunoştinţă faţă de Casa de Orange; fără a vorbi de caracterul cu totul special al monarhiei albanese, intrument indispensabil pentru a împiedeca luptele de clase. Regalitatea belgiană ca şi cea iugoslavă fac parte din cultul eroilor, iar noua regalitate românească se cere a fi încă definită în caracterul şi drepturile sale.

Avem noi a face şi aici cu o formă fără cuprins, de un constituţionalism perfect şi nul, sau supt forma aceasta monarhică se

www.dacoromanica.ro

pot grupa elemente de viaţă reală în domeniul politic, care nu şi-ar putea găsi o altă întrupare? E o problemă de cea mai mare importanţă, şi pentru monarhişti şi pentru aceia cari, legaţi de vanitatea cuvintelor, cred că ajunge a spune: preşedinte în loc de rege şi a permite schimbări de persoană, la fiecare patru sau zece ani, pentru ca totul să se schimbe spre bine.

Pentru aceasta e necesar să aplicăm şi în acest domeniu aceeaşi metodă care ni-a permis să introducem o oarecare clarificare şi în celelalte.

Cred că metoda cea mai bună este aceea de a judeca monarhiile, în afară de caracterul însuşi al monarhilor, după cum ele sînt: sau continuarea unor vechi stări istorice de caracter organic, sau înjghebări aşa-zise constituţionale create pentru a împiedeca o răsturnare de regim, sau, nu ctitorii monarhice pentru o naţiune, ci, cum e în fasa din urmă la noi, ctitorii naţionale pentru monarhie.

II

Monarhiile din întîia categorie, acelea care ele au întemeiat ţara şi strîns împreună societatea, trăesc în conştiinţa poporului şi atunci cînd, momentan sau statornic, au dispărut. O abdicare sau o revoluţie n'ajung ca să şteargă secole întregi de trecut necontenit creator.

Avem trei exemple şi'n societatea europeană de după marele războiu.

Reichul german nu s'ar fi putut face fără o Prusie tare. Dar Prusia toată e o crea-

www.dacoromanica.ro

ţiune a Hohenzollernilor. Electoratul de Brandenburg, pe care l-au căpătat ei la începutul veacului al XV-lea, venind din castelul lor suab, nu putea servi decât ca o bază. Un Albert Achile a pornit ofensiva noii constituiri. Peste cîteva decenii, un alt Hohenzollern, sărind în altă ţară, pentru a deveni mare maestru al Ordinului Teutonic, trece la protestantism şi secularisează teritoriul călugărilor. Mai tîrziu, în secolul al XVII-lea, urmaşii lui lasă acest teritoriu rudei din Berlin. Marea Baltică e încă a Nordicilor şi Suedezii ţin Pomerania. Marele Elector cîştigă pentru dînsul acest ţerm. Cînd lui Frederic I-iu îi trebue o coroană regală, el nu ţine samă de nimic decît de mîndria lui. Işi iea titlul din Prusia, moşie a unor vechi barbari păgîni, şi-şi zice „rege *în Prusia*", dar, peste tot ce aparţine poporului german ca naţie, succesorii vor prusianisa, deci degermanisa, toată moştenirea Marelui Elector, toţi locuitorii ei fiind de-acum înainte supuşi prusieni ai regelui Prusiei. Fiul lui Frederic I-iu, Frederic-Wilhelm, dă acestei ţări făcută de dinastie, un tezaur şi o armată. Frederic al II-lea o acopere de gloria victoriilor sale, îi dă un prestigiu şi un sens moral; a anexat Silesia şi puţin a lipsit să poată alipi Boemia, trăgînd o graniţă dreaptă la sudul regatului său. După mari suferinţe, Frederic Wilhelm al III-lea biruie prin Blücher pe Napoleon I-iu însuşi. Romantismul lui Frederic Wilhelm al IV-lea a contribuit în felul său la o creştere de autoritate morală. Iar Wilhelm I-iu, avînd norocul de-a găsi pe Bimsarck, s'a putut încorona împărat

www.dacoromanica.ro

german în galeriile lui Ludovic al XIV-lea dela Versailles.

Dar iată că, printr'o greşală mai mult a altora decît a lui, cel de-al doilea Wilhelm cade. In plină republică dela Weimar, cu un preşedinte fost muncitor, imperiul trăeşte însă în suflete. Un feldmareşal se impune ca nou preşedinte fiindcă a fost feldmareşal.

In noua sa situaţie îl înconjură respectul datorit unui monarh. Când patima populară ridică sus pe un Hitler, omagiul faţă de Hindenburg e o necesitate pentru dictator, şi amândoi privesc pe Hohenzollerni mari şi mici cu sentimente care samănă cu ale soldaţilor faţă de foştii comandanţi.

Iată o altă ţară de monarhie veche: Ungaria. Arpadienii, binecuvîntaţi de papa, au creat-o. Oricine moşteneşte coroana Sfântului Ştefan, cu sens mistic, se încorporează la sacra regalitate. Dar cel din urmă din ei se prăbuşeşte. Coroana însă aşteaptă, şi titlul regal rămîne. Ceva din pompa medievală înconjură pe amiralul Horthy.

Habsburgii au cusut din petice Austria, reunind sub aceeaşi coroană „Statele ereditare". Acuma, Impărat nu mai este. Dar republica socialistă lunecă în mâna unui cancelar care guvernează cum vrea, şi fără parlament.

Statele, popoarele formate de dinastii se întorc dela sine spre amintirea lor ca spre o datorie.

Să nu ne înşele exemplul Franciei. Acolo, ţară şi popor sînt o creaţiune a regilor. Ei, Capeţienii, au reunit şi contopit provincii şi neamuri deosebite: Normandia întemeiată de Norvegieni, Flandra flamandă, Bretania, du-

www.dacoromanica.ro

cat al unei rase distincte, cele două Burgundii, aşa de germanice, Alsacia cucerită, Lorena căpătată prin tratat, Provenţa romanică, regatul visigot de Tulusa, Aquitania bască. Unde te întorci, e opera acestor monarhi, în oameni şi lucruri cu ceva adaos dela Napoleon I-iu şi mai ales dela al treilea. O mai mare operă de ctitorie nu se poate închipui.

Burghezia franceză, originară din vechile republici cetăţeneşti, ţine la o republică în care oricine poate ajunge, dar în aclamaţiile care primesc pe Suveranii străini la Paris este ceva care, peste capetele lor, caută, în ciuda decapitării lui Ludovic al XVI-lea, acest trecut.

III

Existenţa monarhiei constituţionale este datorită ignoranţei şi confusiei, ceeace explică forma ei bastardă.

Oamenii din Franţa în 1789 credeau că ştiu ce este în Anglia, dela care, până la republică, au căutat să împrumute formele monarhiei constituţionale şi parlamentare.

Ei vor fi crezut probabil că e vorba de emiterea unor idei de libertate pe care să le fi presintat un număr de cugetători, pentru ca în jurul lor să se fi purtat o luptă şi să se fi câştigat pe rând mai multe poziţiuni iar, la urmă, să se fi stabilit o nou stare de lucruri.

De fapt nu e nimic din toate aceste închipuiri. Avem a face cu instituţiuni pur feodale: a parlamentului şi cu aşa-zisă „constituţie", care nu e decât recunoaşterea de către rege a

www.dacoromanica.ro

unor vechi instituţii, de origine tot feodală, pe care el le cuprinde într'o aşa numită „cartă".

Pentru servicii şi ajutoare pe care nu le prevedea Dreptul Feodal nescris, seniorul avea datoria, firească, de a-şi întreba vasalii, cari, atunci şi numai atunci, se strângeau în adunare şi hotărau ce trebue făcut. Pe lângă lorzi, tovarăşii cuceritorului, erau acolo clerici, reprezentanţi ai oraşelor privilegiate şi aşa-numiţii „cavaleri ai comitatelor". Aceştia din urmă nu arătau nicio grabă de a-şi părăsi ocupaţiile şi a se primejdui pe drumuri ca să participe la hotărîrea care se putea lua şi fără dânşii. Aveau dreptul să aducă anume observaţii cu privire la administraţie, de fapt simple plângeri, fără ca satisfacţia lor să fie în legătură cu impozitele de votat. Periodicitatea parlamentelor, chemarea lor în chip regulat, e o cucerire mai târzie.

Iar, în ce priveşte „constituţiile" engleze, „cartele" regilor englezi, începând dela Henric I-iu, nu sînt altceva decât o colecţie de privilegii, în folosul singurei clase domnitoare.

Toate aceste lucruri, strict şi strâns engleze, sînt în legătură, nu numai cu trecutul, dar cu însuşi spiritul poporului englez. Ele presupun, pentru a nu fi periculoase, atâtea aşezăminte medievale, atâtea tradiţii, atâtea obişnuinţi, care nu sînt aiurea şi nu se pot strămuta acolo, prin care se împiedecă orice dictatură a ideilor abstracte.

In ţerile romanice şi în cele germanice, care s'au luat după dînsele, aşa-numitele revoluţii, imitaţii nepotrivite ale celei, şi ea întîmplătoare, dela 1789, au răsturnat tronuri fără să se aştepte la un aşa de mare rezultat. Şi s'au

www.dacoromanica.ro

găsit înaintea unor întrebări politice pe care nu le puteau resolva decât copiind în pripă ce aveau la îndemână. La 1830, revoluționarii au fost numai câțiva deputați disolvați, plebea nestăpânită a Parisului și băieții dela Politehnică în uniformă militară; armata era toată în jurul regelui. La 1848, în Franța, iarăși câțiva politiciani nemulțămiți, câțiva muncitori mînați de invidia socială și nici măcar băieții dela Politehnică; pe regele Ludovic-Filip l-a speriat mai mult frica rudelor. La Viena, în acelaș an a fost o simplă demonstrație de studenți, înaintea căreea a căzut un întreg regim. Lucruri de plîns și de rîs. Uneori Suveranul, ca să nu fie răsturnat de stradă în forma materială, s'a distrus singur pe sine în ordinea morală, constituționalizându-se.

Ce înseamnă aceasta, se poate vedea în orice monarhie constituțională pînă astăzi și în chipul cel mai clar și la Francezii republicani.

Să ne aducem aminte ce spune, în memoriile sale, un om de valoare președintelui Poincaré despre dificultățile unui șef de Stat căruia președintele consiliului nu-i dă voe să trimeată o simplă telegramă către Papa și să apară pe frontul de luptă între soldații cari-și apără cu desperare patria.

Dar cine este un președinte de consiliu în monarhia constituțională, unde el are dreptul de-a executa programul său, de-a face numirile sale și de a scrie pagina de istorie pe numele său?

E șeful unui cabinet impus sau admis de majoritatea parlamentarilor. Dar cine sînt parlamentarii? Aleșii majorităților alegătorilor.

www.dacoromanica.ro

Dar ce e majoritatea alegătorilor? Unul mai mult de partea care a biruit. Unul care poate să fi fost în ziua aceia beat, bolnav sau necăjit. El, acel unul, va fi stăpânul ţării şi va influenţa asupra soartei omenirii.

Se înţelege că în aceste condiţii monarhia constituţională e pentru Suveran o ofensă, iar pentru ţară o cheltuială inutilă.

IV

O categorie deosebită a monarhiilor este cea condiţionată, cu o anumită misiune care i-a fost încredinţată fie de biruitorii asupra acestei naţiuni, pe care deci îi represintă şi faţă de cari e răspunzătoare, fie de naţiunea însăşi, care nu poate resolvi anumite probleme fără de amestecul acestui fel de monarhii.

Ea poate fi deci, sau cu termen, până la îndeplinirea întreagă a acestei misiuni, sau permanentă, problema pe care e chemată a o soluţiona prelungindu-se indefinit.

Cîteva exemple, cel din urmă dela noi, şi deci capabil de a ne interesa mai mult, vor învedera aceasta.

După căderea lui Napoleon I-iu, învingătorii puteau să deie Franciei regimul pe care l-ar fi vrut: Napoleon al II-lea, fiul arhiducesei austriece Maria-Luisa, deci nepotul de fiică al împăratului Francisc; cine ştie ce republică inofensivă; un suveran improvizat ca Eugeniu de Beauharnais, fiul Impărătesei Iosefina şi soţul unei princese germane. S'a ales Bourbonul Ludovic al XVIII-lea pentru că unul din învingători, Ţarul Alexandru, avea tendinţe şi dinastice şi liberale şi fiindcă

www.dacoromanica.ro

pretendentul se afla în Anglia, care doria să introducă pretutindeni formele sale parlamentare, subt un om fără valoare personală şi fără ambiţie.

Noul rege trebuia deci să domnească în anume forme şi cu un anume spirit. Altfel întrebarea: cine trebue să guverneze Franţa se punea din nou.

Dacă, mîne, dintr'un motiv sau din altul, formele sovietice ar dispărea în Rusia, cei Patru, admiţând că legătura lor ar ţinea pînă atunci, ar avea chemarea şi puterea de-a decide asupra alcătuirii unei Rusii nouă. Dacă s'ar hotărî pentru o restabilire a monarhiei, i s'ar cere de sigur să ţie samă de ce s'a petrecut şi să nu încerce o periculoasă întoarcere integrală la trecut. Iar, dacă ar proceda altfel, restabilitorii ţaratului ar putea face obiecţii celui aşezat în scaun de dânşii.

Iată acum casuri când nu biruitori streini, ci naţia însăşi atribue o misiune cuiva.

Voturile franceze la 1848 au mers către pretendentul Ludovic-Napoleon cu un anume sens. El avea datoria să sfarme anarhia muncitorească suită pe baricade, să protege burghesia în munca şi economia ei, să refacă material şi moral Franţa şi să-i recapete prestigiul. Cât a observat acest pact tacit, pe care nu trebue să-l confundăm cu o constituţie, atîta timp el a fost, cu toate protestările ideologilor, un şef de Stat ascultat şi iubit. Când, subt unul măcar din aceste raporturi, el n'a putut corespunde sarcinii sale, Imperiul al doilea a căzut.

La noi, în 1866, s'a realisat ceea ce de două generaţii cereau spiritele cele mai luminate şi mai prevăzătoare: dinastia străină.

www.dacoromanica.ro

Ce a îndemnat oare pe aceşti oameni inteligenţi şi plini de experienţă să exprime o asemenea dorinţă?

Era poate lipsa de stimă şi de iubire faţă de neamul lor, care avea un aşa de lung şi de important trecut? Fără îndoială că nu.

Era oare credinţa că sîntem o ţară încă înapoiată, căreia numai un strein respectat şi temut ar putea să-i deie civilizaţia occidentală? Carol I-iu şi-a închipuit-o cîndva, şi s'au găsit, în Germania lui de origine ca şi în România noastră, destui cari să-l întărească în această convingere. Dar nici el, nici ei, n'aveau dreptate. O civilisaţie nu se cîntăreşte după întreţinerea străzilor şi numărul felinarelor, ci e un lucru de ordin moral.

Era poate pentrucă n'aveam oameni, iar personalitatea prinţului de Hohenzollern, locotenent în armata prusiană, era aşa de cunoscută încît să trebuiască a atrage atenţia noastră mai presus de personalitatea oricui? Dar Moldova avuse un om atât de superior, creator de primul rang, cum a fost Mihai Sturza, un om aşa de nobil ca Grigore Ghica, iar în Muntenia Bibescu fusese un distins spirit romantic şi Ştirbei arătase de ce este capabil un om de autoritate, fără a mai vorbi de toate însuşirile adunate în Cuza-Vodă, întemeetor al unei lumi nouă. Prinţul Carol era un tânăr onest cult, simpatic, şi-atîta tot.

Atunci de ce a fost chemată, respectată, mai tîrziu şi iubită, încunjurată de avantagii ca nicio altă regalitate europeană, dinastia străină?

Pentru că ea trebuia să îndeplinească o misiune, cu Constituţie sau fără: să împiedece luptele pentru tron între aceia cari se întâmplaseră să aibă un Domn în familie şi să

www.dacoromanica.ro

împiedece frămîntarea pentru putere a clientelelor boiereşti, mascate pe urmă supt firme ideologice de partide apusene.

Cu amatorii de Domnie din fericire s'a sfîrşit.

Dar rămîne a doua parte dintr'o misiune precisă: a se asigura libera concurenţă a meritelor şi în viaţa politică, în loc ca monarhia să se puie la remorca partidelor ori să creeze însăşi, astăzi, partide care s'o stăpînească mîne.

V

Mărgenită la aşa-numitele atribuţii constituţionale, Suveranul atîrnînd de un prim-ministru, pe care trebue să-l asculte, însă are voe să-l dea afară, Monarhia sau surogatul ei cu termen, care e presidenţia de republică, nu sînt decît forme care se duc. Niciun om cu bun simţ nu va admite că a face pe un rege sau împărat sau prinţ să cetească maiestos şi solemn înaintea parlamentului un text pe care nu l-a redactat şi'n care n'are voe să se amestece este un act care să ridice autoritatea de care astăzi este aşa de multă nevoe.

Oricare i-ar fi originea, monarhia trebue să fie activă, firește potrivit cu originile şi cu chemarea ei. Intru aceasta ea se poate sprijini pe un caracter reprezentativ mai mare decît al oricărei altei puteri în Stat. Membrul unei dinastii poate vorbi şi în numele operei îndeplinite de înaintaşii săi şi anume cu atît mai mîndru, cu cît ei au fost mai numeroşi şi isprava lor mai însemnată. Suveranul poate obiecta oricării încercări ministeriale

www.dacoromanica.ro

de a face operă socială numai pentru că partidul reprezintă o anume clasă, că el înfăţişează naţia întreagă cu toate clasele ei, oprindu-şi astfel de pe o cale periculoasă sfătuitorul său momentan. Cînd se vorbeşte de partid, el poate obiecta că nici acest cuvînt măcar nu se găseşte în actul constituţional pe care a jurat să-l observe. Cînd îi răsare cineva înainte cu încercarea de a distruge ceeace a făcut înaintaşul, şeful Statului poate răspunde că iscălitura sa pusă supt opera ameninţată nu e o simplă formalitate, ci-l angajează cu toată credinţa şi onoarea sa, aşa încît o schimbare nu poate rezulta decît din convingerea că o cer neapărat împrejurările, iar nu dintr'un singur vot de club.

Cine însă poate îndeplini, în afară de dînsul, de Suveran, ceva atît de important în viaţa unei societăţi?

Dar pentru aceasta se cere ca Suveranul, şi Statul însuşi, pe care-l conduce şi-l întrupează, să-şi mărginească strict cercul de acţiune, pentru ca nu cumva un amestec necontenit, nedorit şi adeseori incompetent să compromită şi Coroana şi Statul şi autoritatea publică. Nimic nu e mai periculos pentru monarhie decât wilhelmianismul, adecă ediţia contemporană a neronismului. Cei dintîiu ani de domnie ai fostului Suveran german au dat dovada unei mari inteligenţe, unui deosebit talent, unei adevărate patimi pentru acţiune şi unei pretenţii universale. La manevre făcea discursuri pe care le-ar fi admirat advocaţii, în cartea de aur a primăriei din Berlin învedera cunoştinţa lui Homer, exprimîndu-şi crezul că „nu e bine stăpînirea mai multora, ci unul singur să fie stăpîn“ ; în

www.dacoromanica.ro

materie economică, apăra ideia canalelor, în chestii externe se bătea cu Anglia. Iar rezultatul a fost că Bülow, cancelarul său, l-a desavuat în plin parlament şi că, după înseşi mărturisirile fiului său, teribilul împărat a trebuit să se pună în pat, dar nu şi-a putut izgoni ministrul.

Ce exemplu a fost în schimb Carol I al României! Il vedeai rar, dar cînd trebuia, şi ştia să deie oricărui cuvînt, oricărui gest al său întreaga autoritate cuvenită. In jurul său, ca intim, n'a stat nimeni. Şi a fost bine aşa.

Monarhul modern şi consilierii săi trebue să-şi dea seama de un lucru hotărîtor. Societatea îşi ajunge ea însăşi în cele mai multe domenii. Ea, mai veche decît toate formele de guvern, n'are nevoe să i se spună cum să-şi facă şcolile, cum să-şi orînduiască spitalele, cum să-şi organizeze muzeele, cum să-şi desvolte cultura, cum să se roage lui Dumnezeu. Nu un politician cu cîteva clase ori un monarh nu încă format au să i-o spue, trecînd peste atîţia oameni bătrîni, serioşi şi pricepuţi. Oricine are, neapărat, dreptul de a se compromite, dar nu şi acela de-a scădea autoritatea necesară care-i este încredinţată.

Statul să-şi ţie funcţionarii lui, poliţia lui, jandarmeria lui, diplomaţii lui, armata lui. Monarhul să asigure continuitatea şi să impuie respectul. Iar încolo lumea cere numai să fie lăsată'n pace ca să elaboreze încet şi sigur formele noi care se desfac din vitalitatea de astăzi.

www.dacoromanica.ro

III

REALITĂȚILE CARI VIN

I. INCERCĂRI DE ORGANIZARE POLITICĂ

I

Societatea, căreea i s'ar întoarce atribuții luate de Stat, fără ca el să fie în stare a le îndeplini cum trebue, are nevoe, firește, de o anumită organizație a ei pentru ca să reia sarcini părăsite de-atîta vreme. Căci nu fiecare în parte, ca individ, poate să lucreze la îndeplinirea unei misiuni care a devenit așa de complicată tocmai prin amestecul stăruitor al Statului.

Odată, societatea avea organe care au fost prigonite și distruse.

Asupra lor, ca și în general asupra lucrurilor odată înlăturate prin violență, se poate reveni numai cu greu.

Existase odată, cu un Stat slab, cu o monarhie de simplă presidență, o lume de provincii care fuseseră la început State și de cetăți trăind într'o stare de aproape desăvîrșită autonomie. Dar, pe lîngă acțiunea, prigonitoare, a regalității însăși asupra cetăților, umilite și sărăcite, peste tot acest complex de formațiuni organice trecuse ruloul compresor al revoluției franceze și se exercitase acțiunea de măruntă fărâmițare a regimului napoleo-

www.dacoromanica.ro

nian abstract, lucrînd cu individul ca atare.

La aşa ceva nu se poate întoarce Apusul, şi cu atît mai puţin noi înşine, cari n'am avut cetăţi, oraşele noastre fiind numai o aglomeraţie de sate cu bisericile lor, lîngă strada negustorilor, cercul bisericii şi colţul boierilor sau boierinaşilor. Satul singur, temeiul vieţii noastre istorice, originea concentrărilor noastre de mai tîrziu, poate fi ocrotit şi desvoltat iar, în ce priveşte provincia românească, Basarabie, Bucovină, Ardeal, Banat, ea a fost numai opera trecătoare a străinului, şi e o greşală că totuşi o păstrăm întru cîtva. Regionaliştii noştri ar trebui să înţeleagă un lucru; că, îndeplinindu-se un program boilic oarecare, ei, mai puţin pregătiţi, s'ar găsi, în locul unei colaborări la Bucureşti cu generozitatea fraţilor, acolo la ei într'un necontenit conflict cu naţionalităţile, cărora nu li se poate răpi dreptul şi cari nu au niciun motiv de cruţare.

Dar nevoile zilei de astăzi trezesc pretutindeni tendinţi de nouă organizare, care sînt vizibile mai ales în America, iar, în Europa, cu deosebire în ţeri de o mai răpede evoluţie, deci în Germania mai mult decît în Franţa.

Aceste tendinţe sînt: unele de ordine materială, altele de ordine morală.

Cele dintîiu vin, natural, din noile condiţii ale muncii, din noile forme ale distribuţiei. Oamenii se grupează, oricare ar fi originea şi calitatea lor, oricare ar fi chiar cultura şi averea fiecăruia — şi, în Italia, d. Mussolini a văzut-o foarte bine, — după natura ocupaţiilor lor. Aceasta nu exclude, neapărat, şi grupările de clasă, dar puterea acestora, a sindicatelor şi uniunilor, care au trebuit să

www.dacoromanica.ro

fie reglementate de Stat, dar au luptat dese ori contra intereselor lui, este în scădere faţă de un solidarism pe care criza e chemată a-l accentua din ce în ce mai mult.

Aceste formaţiuni de interese statornice se pot coalisa între dînsele, formînd factori de viaţă modernă aşa de puternici, încît Statul se pleacă în calea deslănţuirii lor.

Astfel, cînd, în America, sînt alegeri pentru Congres sau pentru Prezidenţia Republicei, ce mai înseamnă vechile partide, care dau astăzi doar liste de candidaţi, republicanii şi democraţii, nume de pură datină şi programe de mult perimate? La înmormântarea unui Taft, fost preşedinte şi pe urmă şef al Justiţiei, câteva cilindre singure represintau legăturile de club. Incolo, cine se luptă, cheltueşte şi caută să decidă sînt tovărăşii de ordine economică, şi războiul alcoolului nefiind decît unul din aspectele legăturilor dintre capitalist şi muncitor, care nu trebue să bea ca să lucreze mai mult şi mai sigur.

Ce rol însemnat joacă astăzi în Germania taberele grupărilor de agricultori, de mari industriaşi, Konzernurile de industrii care pot să ajungă stăpânii întregii societăţi germane?

Şi, în domeniul financiar, oare un grup de bancheri nu este astăzi mai mare pe lumea întreagă, capabil să dăslănţuiasă şi să tae crisele, şefii de Stat si şefii de guvern stînd adesea înaintea lor ca nişte umili servitori?

Mai puţin observate, asociaţiile morale au urmări care surprind şi sperie şi pe politicianii cei mai siguri de sine şi mai prevăzători.

N'a fost uimire pentru toţi când Italia s'a desfăcut din legăturile ei politice şi, la glasul unui poet, a pornit în direcţia cealaltă? N'a

www.dacoromanica.ro

dat tot ea uimitorul spectacol neaşteptat al milioanelor, care au creat regimul fascist? Şi cine ar fi crezut că în Germania un om fără trecut şi fără merite va fi ridicat la cea mai tiranică dictatură de o astfel de neaşteptată asociaţie a spiritelor?

II

In societăţile de astăzi o autoritate se iveşte de la sine, care se aşează alături de autoritatea monarhică, oricare ar fi caracterul acesteia, şi o poate înlocui, permanent sau numai provisoriu.

Spiritele uşoare, dintre oamenii de stânga, stăpâniţi şi fermecaţi de formula democratică, mai pură şi mai exclusivă în Franţa, se pare că nu au înţeles dece şi pot să condamne aceste manifestaţii spontane pe care Statul basat pe vechile principii caută a le combate în zădar, tratînd asemenea manifestaţii de: dictatură.

Cercetarea deosebitelor „dictaturi" arată lesne că nu este vorba de acelaş fenomen, presintîndu-se pretutindeni în aceleaşi forme şi aducând pretutindeni aceleaşi resultate.

S'a vorbit şi la noi de dictatură, calificaţie pe care au prins-o îndată ziariştii şi cugetătorii democraţiei apusene, când regele s'a adresat la un om fără partid mare şi fără intenţii de a guverna pentru partid, care apoi s'a adresat şi el corpului electoral şi acesta i-a dat încrederea sa. Atitudinea romantică a cîte unui ministru care voia să se arate grozav n'avea nimic a face cu fondul. Iar cîteva decrete de dizolvare sau de înlăturare a unor funcţiuni superflue nu ieşiau întru nimic din

www.dacoromanica.ro

datina ţerii. Niciodată nu s'a guvernat ţinîndu-se samă mai mult de situaţia în parlament şi de opinia oricui era represintată într'însul.

S'a pus în legătură pretinsa dictatură românească de-acum vre-un an cu dictatura spaniolă care a costat pe Alfons al XIII-lea tronul. Dar nu era nici o asămănare. Regele Spaniei n'a chemat la putere pe Primo de Rivera. Acesta n'a urmărit puterea, care i s'a impus de un grup de ofiţeri. E adevărat că presa a fost înfrîntă şi că, un timp, n'a funcţionat parlamentul. Dar scopul ce se urmăria era bine definit: un moment de odihnă şi de muncă în luptele dintre partide.

In Portugalia vecină, regele fusese omorît împreună cu moştenitorul tronului pentru că dăduse „dictatorului" Franco sarcina de a scăpa ţara de parasitismul politicianilor. Fiul mai mic al celui asasinat a trebuit să abdice. Preşedinţia de republică a unui militar, care guvernează cu parlamentul, n'are nimic a face cu regimul lui de Rivera.

Italia trebuia să se apere contra comunismului înstăpînit în fabrici şi chiar la ţară. Reacţiunea foştilor luptători organizaţi a dat atotputernicia d-lui Mussolini, care e astăzi cel mai straşnic creator în toată Europa. Aici însă nu e republica de caracter permanent, ci, lângă rege, provisoratul de cârmuire al unui om de genială energie.

In Germania, un om fără trecut ajunge a dispune de atâtea milioane, hotărînd şi asupra drepturilor de progenitură ale supuşilor săi. El se adaugă la un preşedinte de republică, şi acesta profesează sentimente de credinţă faţă de suveranul său exilat.

www.dacoromanica.ro

In Austria este şi preşedintele de republică şi şeful de guvern care face tot ce vrea.

Ungaria se declară regat, dar un regent pe care nu l-a ales nimeni, ci s'a trezit aşa la locul lui, nu dă drumul regelui să se întoarcă.

In Turcia un ofiţer a luat pentru sine toată puterea până într'atâta încît e o crimă de Stat să porţi altă pălărie şi să întrebuinţezi altă ortografie decît acelea pe cari le vrea d. Mustafà-Chemal, şi preşedinte de republică şi şef de guvern.

Şi mai este o „dictatură" pe care n'o vede nimeni, dar a cării putere se simte în inima tuturor cetăţenilor unei ţeri civilisate, o dictatură de asentiment general, neavînd altă bază decît cea morală. Dar în ce măsură! E dictatura preşedintelui Masaryk.

De unde vin ele însă toate? De la principiul concurenţei meritelor, pus, dar nu şi observat, de marea revoluţie franceză. Merite fără specialitate politică, de oare ce pînă nu vine cineva la guvern nu se ştie de ce este capabil, iar de la o guvernare la alta apar alte probleme, care cer alte însuşiri. Oameni întregi, nu oameni de specialitate, oameni de risc, nu de oportunitate, oameni cari să fie legaţi numai de misiunea lor.

Naţiunile, tot mai strîmtorate, se îndreaptă fireşte către dînşii. In ce chip ei se pot înţelege şi conlucra cu monarhiile permanente sau preşidenţiile alese, acesta este un lucru, care, variază de la o ţară la alta şi de la o epocă la altă epocă.

www.dacoromanica.ro

II. MIJIRI ECONOMICE

I

Cum se operează în ordinea culturală cu noţiuni demodate, ca şcoala, şi în ordinea politică de-asemenea, cu termeni ca „republică", „monarhie", „constituţie", în sensul vechiu al cuvîntului, tot aşa se face, de multe decenii şi pînă la zădărnicia conferinţilor mondiale de ieri, cu noţiuni economice şi sociale aşa de perimate cum sînt „capital", „muncă" „plus-valoare", „concepţia materialistă a istoriei", „lupta de clasă", repetîndu-se lucruri de mult demodate cu privire la „producerea, împărţirea şi consumarea bogăţiilor".

In schimb, nu se văd toate semnele de solidarizare a ziselor clase, de nouă alcătuire organică şi de schimbare a sensului noţiunii chiar de muncă, pe care le cere şi le impune epoca noastră.

Nu se poate să nu zîmbesc atunci cînd cugetători cari nu ştiu nimic din istorie sau ştiu ce se ştia pe la 1850, vorbesc cu patos, potrivit cu acea doctrină a materialismului economic, de veşnicia şi necesitatea luptelor de clasă, care ar fi fenomenul de căpetenie în desvoltarea omenirii. Dar la Atena, ca şi în republiciile italiene din evul mediu, dacă este o luptă de caracter economic, ea se poartă, după rosturi general umane, ba chiar şi animalice, între „graşi" şi „slabi", „graşii" de astăzi putînd fi „slabii" de mîne, căci nu e nicio permanenţă de condiţie. Cum, de altfel, această luptă imensă şi confuză nu pleacă de la un principiu, nu urmăreşte un scop, şi,

www.dacoromanica.ro

dacă dă accidente istorice, nu face istorie. Mari solidarităţi legale sînt de fapt situaţiile cari se văd mai des în aceste două epoci din istoria omenirii.

Nu se poate vorbi, într'un atelier anterior secolului al XIX-lea, de capitalism şi de muncitori. Lumea lucrează împreună, micul măturător de scînduri avînd să ajungă şi el, la vremea lui, patron.

Invenţiile de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea au creat fabricile. Cele d'întîiu, în Anglia, erau foarte adese ori ale inventatorilor înşişi, simpli maeştri, iar cei întrebuinţaţi la ţesătorii şi uzine neavînd nici o pregătire şi adesea nicio permanenţă, fiind mai mult oameni fără căpătîiu, veniţi de pretutindeni şi meritînd foarte puţin interes. Contactul între negustorul cu banii, muncitorii de fabrică şi ţeranii din împrejurimi îl vedem astăzi foarte bine din povestea, pe care am dat-o în recentul mieu volum de documente ale companiei greceşti din Braşov, a unei încercări industriale în Ţara Bîrsei.

O „chestie muncitorească" s'a pus întîiu în Anglia şi Franţa de pe la 1820—30 din motive deosebite, cu totul speciale, şi care n'au nimic a face cu iluziile marxiste de ieri sau astăzi. Englezul, om al Bibliei, şi-a pus întrebarea de ce nu s'ar purta grija acelor oameni săraci muncind obscur în condiţii subt demnitatea umană; de aici „socialismul" lui Owen. Francezul, fiu al Marii Revoluţii, s'a întrebat de ce n'ar putea să aibă oricine ceea ce iese în chip firesc din mijloacele sale naturale valorificate prin muncă; de aici saint-simonismul şi phalansterele lui Fourier.

Şi una şi alta nobile concepţii, hotărît o-

www.dacoromanica.ro

puse grosolanului materialism de mai tîrziu. De o parte, religiozitatea engleză, care înnalţă, acţiune asupra sentimentelor omeneşti, fără care nu se poate face nimic durabil. De alta, cultul francez al muncii renovatoare prin care se poate ajunge oricît de sus şi căldura unui activism înflăcărat care a dat omenirii istmurile de la Suez şi Panama şi zăgăzuirea Nilului, ca şi minunile expoziţiilor universale, în epoca lui Lesseps şi Eiffel.

Alături însă, America lucrează numai pentru cîştig, cu oameni veniţi de oriunde. Europa se uită cu atenţie şi interes. Apostolii renovaţiei călătoresc peste Ocean: Owen însuş, List, Chevalier. Se întîmplă că un regim politic şi social de comprimare, al lui Napoleon al III-lea, ocroteşte concepţii economice mărginite, brutal materialiste, în acelaş timp cînd positivismul filosofic al lui Auguste Comte închide cerurile metafisicei. Karl Marx, spirit evreesc de factură franceză, vine întreg de-acolo, cu teorii azi aşa de învechite şi a căror zădărnicie o invederează falimentul revoluţiei socialiste din Rusia.

Dar dela el încoace totul s'a schimbat. Ştim mult mai mult decît la 1860, şi în .economia politică. Capitalurile nu s'au concentrat în mîna cîtorva oameni, ci mii de acţionari sînt interesaţi într'o întreprindere, ei putînd fi înşii muncitori şi chiar muncitori săraci. Conducătorii sînt tehnicieni, participanţi şi ei la muncă. Cele două tabere, neted deosebite, nu se mai văd.

Apoi întinderea industriei opune în fiecare ţară un centru producător altuia, cu capitalişti şi muncitori cu totul. Concurenţa între ţeri formează blocuri de solidaritate naţională

www.dacoromanica.ro

integrală. In marele războiu naţiunile în total s'au încăerat pentru satisfacţii materiale. Şi autarchia de astăzi, necruţătoare, duşmană a umanităţii, pune fiecare naţie în faţa celorlalte, făcînd să tacă glasurile de învrăjbire socială. Industria, toată industria ca şi agricultura, toată agricultura, stă astfel gata de luptă, cu frontul de mitraliere la graniţă.

II

Nimic n'a fost mai folositor pentru demodarea vechilor noţiuni în domeniul economic decît criza ultimului timp.

Ea a strîns lumea aşa de mult între margenile fiecărui Stat, în cît clase care se duşmăniau au ajuns să-şi dea samă de nevoia neapărată a unei colaborări continue şi sincere. S'a văzut că, în concurenţa teribilă între autarchii, capitalişti şi muncitori pot să cadă împreună. Vechile visuri de „Internaţionale" au trebuit să se risipească atunci cînd s'a constatat că fabrica unuia caută să omoare fabrica celuilalt cu tot ce se găseşte 'ntr'însa fără deosebire. Insuccesul sforţărilor sovietismului supt forma Internaţionalei a treia în lumea muncitorească din centrul şi apusul Europei este şi el plin de învăţăminte. Fiecare se uită cu îngrijorare în jurul casei sale.

Dar orice operă de cuminte şi onestă colaborare creiază neapărat factorul moral, fără care de altfel nimic nu se poate face şi nimic nu se poate înţelege.

Materialismul economic s'a dovedit din ce în ce mai mult neputincios: e orb cine nu vede. Peste desgustul de dînsul, omenirea se

www.dacoromanica.ro

îndreaptă către o nouă ordine morală. Fără trezirea sentimentelor bune între oameni şi grupurile de oameni, fără o înviere a iubirii, toată această civilizaţie e osîndită să cadă la pămînt ca s'o prade Chinezii şi Negrii.

In această ordine morală nouă, care-şi va rîde de toate superstiţiile şi pedanteriile noastre, cu terminii tehnici predicaţi de pe catedrele din Berlin şi compromişi în conferinţile internaţionale, însăşi noţiunea muncii va trebui să-şi schimbe total sensul. Acea noţiune pe care o îmbrăcăm într'un cuvînt unguresc care înseamnă şi tortură: *chin*, pe cînd avem frumosul cuvînt latin de *lucru*, care înseamnă: cîştig, spor, iar lucrătorii, cu capitalist cu tot, sînt colaboratori pentru spor şi cîştig.

Nu ştiu ce spirit semitic de sinagogă vorbareţă şi leneşă a creat acea oroare morală care este osînda lui Adam, sortit să lucreze pentru ispăşirea păcatului său, noţiune care a intrat apoi prin creştinism în atitudinea părţii celei mai bune din lume faţă de orice activitate (mă întreb cum trebue să judece această pedeapsă teribilii noştri concurenţi, Japonezii).

Lucrul, activitatea este de fapt elementul esenţial în viaţa esenţială a lumii. Cel mai mic fir de iarbă ni dă aceeaşi lecţie ca şi marile sisteme planetare. Chiar atunci cînd activitatea creatoare, însuşire divină, nu procură o satisfacţie imediată, are cineva măcar simţul liniştitor al datoriei îndeplinite.

E adevărat că supt pămînt rădăcinile, instinctele, se luptă necontenit dar ele rămîn acolo supt pămînt, pe cînd în libertate şi lumină cotorul înnalţă frunză şi floare. In viaţa economică facem contrariul : ascundem partea izbîndei, a triumfului şi scoatem la iveală numai asprimea rădăcinilor pline de ţernă.

www.dacoromanica.ro

Intre religiile viitorului, cea d'intîiu trebue să fie a muncii curăţite, dorite, iubite. Visul Saint-simonienilor trebue neapărat prefăcut în realitate.

Dar pentru aceasta se cer schimbări esenţiale în sistemul actual al muncii de fabrică, în care s'a ajuns acolo, încît fabrica există pentru ea însăşi.

Nu i se poate cere acelui care face anonim numai o parte dintr'un lucru să simtă o deosebită plăcere într'un rezultat care nu oglindeşte întru nimic personalitatea lui şi în care opera lui, asemenea cu a măgarului orb care scoate apa dintr'un puţ spaniol, nu se poate recunoaşte nici de dînsul nici de alţii.

Intre ce poate da maşina şi ce pretinde sufletul uman trebue să se găsească un mijloc de înţelegere. Se va zice că astfel producţia scade; se poate, dar nu ne dăm seama oare că fabricăm în mare parte obiecte pe cari societatea nu le cere, cari rămîn nevîndute, uzînd în acelaş timp şi materia primă, care nu se poate reface, şi sănătatea umană, care nu se mai poate drege?

Făcînd printr'o colaboraţie însufleţită ce trebue şi **cum** trebue, lucrătorul ar găsi cu prisos un timp, nu pentru neacţiune, ci pentru o acţiune culturală prin care singură îşi poate cîştiga întreaga valoare de om.

III. PROBLEME FINANCIARE

I

Aceleaşi discuţii nesfârşite şi cu tot atîta folos se fac, dela marele războiu încoace, din

www.dacoromanica.ro

lună în lună şi din an în an în jurul concepţiilor învechite din domeniul financiar, grămădind înaintea bietei lumi ilusie peste ilusie şi desilusie peste desilusie.

Ele privesc două domenii: al monedei şi al budgetului.

In ce priveşte pe cel dintîiu, nu se observă în de ajuns că discuţiile zădarnice n'au măcar farmecul noutăţii.

Cercetînd pentru alt scop anii dintîiu ai revistei „Convorbiri literare", am găsit o dare de samă a lui A. D. Xenopol despre un tratat de economie politică de I. Strat, în care se găsesc faţă'n faţă păreri despre monedă care şi astăzi împărţesc pe economişti în zodia valorisării, devalorisării şi revalorisării.

Pentru Strat moneda este o marfă: mai multă, mai ieftină, mai puţină, mai scumpă. Pentru Xenopol, este şi altceva: regularizarea schimbului şi marea ajutătoare a circulaţiei: sunt bani mulţi, circulaţia este răpede, ca şi cum orice circulaţie, şi cea mai febrilă, mai desordonată şi mai anarhică, ar reprezenta scopul principal pentru care trăeşte o societate economică.

Aceasta e doctrina berlineză, a „naţional-economiştilor", a căror influenţă s'a exercitat prin elevii lor asupra lumii întregi.

Lipsesc prea mult reprezintanţii unei a treia concepţii: că moneda a ajuns să fie un simplu indice de valoare şi poate nici cel mai simplu, nici cel mai practic, de care se leagă o mistică a încrederii, care-şi are originile în psihologia necontenit schimbătoare şi uneori, ca astăzi, violent schimbătoare, a popoarelor.

Metoda istorică, bine înţeles cea cu totul

www.dacoromanica.ro

liberă, care pleacă de la faptele singure, iar nu acea, falsă, care le spune unei diformaţii cerute, de principii prestabilite, poate să fie folositoare şi în acest domeniu.

La început autarchia individuală n'a avut nevoe de niciun schimb. Pe urmă un început de specializare, a creat schimbul acesta. Un obiect se dădea pentru altul, socotit de aceaş valoare; la noi sistemul a continuat pe alocurea şi până în sec. al XVII-lea cînd în contracte se vorbia de, bani, dar, în realitate, circulau, preţăluite numai într'o monedă neexistentă, obiectele înseşi.

Dela o vreme un obiect mai rar, mai transportabil, mai frumos şi mai util a fost ales ca element mijlocitor în locul schimbului direct. Astfel, la început, secerile preistorice, cari se găsesc şi la noi, barele sau lingourile de metal—şi, pe la 1600, tezaurul Sultanului, pentru a falsifica moneda, prefăcea monedele în lingouri şi apoi lingourile în monede—,bucăţile masive de metal preţios cari aveau o permanenţă prin aceea că numărul minelor şi producţia lor rămâneau aceleaşi pentru multă vreme.

Pe asemenea bucăţi de aur şi de argint se adăugia printr'o pecetie garanţia de autenticitate. Instinctiva necesitate de frumuseţă a poporului grecesc a prefăcut aceste bucăţi de o formă brută în monedă.

Cu vremea au fost multe monede, dar dintre dînsele s'a ales pentru uzul internaţional aceea care se bucura de o mai bună reputaţie; astfel în prima parte a evului mediu, moneda de aur bizantină, pe care un rege indian, alăturînd-o cu cea corespunzătoare a regelui Persiei, ajungea la concluzia că Bizanţul este

www.dacoromanica.ro

mai tare decît ţara acestuia; *besant* în franţuzeşte ajunsese a reprezinta ce este mai bun şi în ordinea morală. Florinul florentin a avut apoi aceeaş hegemonie, ca şi, în Orient, prin unele părţi şi pînă astăzi, talerul Mariei Teresei.

Hîrtia-monedă, apărînd în Anglia secolului al XVII-lea, pentru ca Law să încerce a o încetăţeni şi în Franţa, a pus problema pe o bază abstractă, dându-i ca bază încrederea, un fenomen psihologic, variabil, capabil de toate dezastrele şi de toate refacerile, căci controlul material, supravegherea de fiecare moment sânt imposibile. Catastrofa financiară provocată de războaiele napoleoniene, legăturile inextricabile ale unor economii naţionale înebunite de succesele lor au supţiat tot mai mult această bază, scăzîndu-i materialitatea incontestabilă.

S'a ajuns acolo astăzi, încît moneda bună e aceea pe care o crezi bună şi care deci poate fi mai bună sau mai rea printr'o iluzie sau printr'un artificiu.

Să ne gîndim la danţul de ieri şi de azi al dolarului.

Dar situaţiile morale instabile nu admit necontenita violare brutală a teoriilor şi conferinţilor. Cu cât vor fi ele mai multe, cu atîta va merge mai rău. O întreagă concepţie trebue uitată, o întreagă practică părăsită.

De la sine, viaţa popoarelor găseşte forme noi. Câte monede de necesitate n'a creat marele războiu! Fabricantul american bate monedă pentru muncitorii săi.

Moneda n'a fost totdeauna de Stat şi poate să înceteze de-a fi exclusiv a Statului, pe care-l încurcă şi-l compromite. Să revină la ce este, la ce poate fi!

www.dacoromanica.ro

Dar, între State, nu spune oare nimic formula, care mijeşte, a schimbului direct de mărfuri, în care Statul n'are alt rol decît acela că garantează şi adună?

Rusia sovietică l-a practicat ieri, Romînia îl propune azi.

II

O altă dogmă din lumea veche este a budgetului pe care mai mult decît un ministru de Finanţe îl consideră ca fiind ţinta de căpetenie a sforţărilor sale, uitând că, lucrul de căpetenie fiind starea morală din care vine munca onestă şi ordonată a unei societăţi, budgetul se subordonează unor necesităţi care vin din toată starea economică şi sufletească a ei.

Se consideră astăzi acest budget ca fiind o formă dacă se poate invariabilă timp de un an a unui proiect de echilibrare a veniturilor şi cheltuielilor unui Stat, cu menţinerea cît se poate de deplină a salariilor cuvenite funcţionarilor săi.

In ce priveşte aceste salarii, se consideră prea adesea legătura lor cu Statul ca avînd caracterul unui contract, de care zisului Stat nu i-ar fi permis să se depărteze. Şi de-aici o întreagă teorie potrivit cu care funcţionarii ar avea şi dreptul de-a se sindicalisa, intrînd eventual şi în luptă cu Statul, pentru a se respecta ceea ce ei consideră ca fiind dreptul lor intangibil.

Concepţia e cu totul greşită. Funcţiunea de Stat şi întrebuinţarea la un patron sînt două lucruri cu totul deosebite. Funcţionarul nu este altceva decît coborîtorul pacific al

www.dacoromanica.ro

leuzilor cari încunjurau pe regele germanic din vremea invasiilor, avîndu-şi partea din pradă, cîtă era. Apoi au fost devotaţii servitori ai regelui absolut. Chiar în unele industrii care sînt în legătură cu interese mari ale societăţii, nesuferitoare de zăbavă, niciun conducător de Stat cu constiinţa răspunderilor sale nu poate să îngădue mişcări greviste.

Cercetînd lucrurile istoric, budgetul nu se înfăţişează în viaţa englesă aşa cum îşi închipue cei mai mulţi din păstrătorii unui calcul general, unic şi centralisat. Vechii regi ai Angliei cereau vasalilor lor o contribuţie care varia după necesităţile Coroanei; socoteala sumei acordate se făcea numai între Suveran şi agenţii săi; nici vorbă de prevederi ale unor încasări pe cari nu le făcea regele prin oameni ai săi. Nici vorbă de plata regulată a unor salarii stabilite odată pentru totdeauna.

Funcţionarii din vechiul regim occidental cumpărau funcţiile lor şi se plătiau de aceea cari aveau nevoe de serviciile lor. Iar instituţiile işi aveau fiecare înzestrarea lor în moşii, în venituri de la oraşe, în vămi, ş. a. m. d. O socoteală de venituri şi cheltueli echilibrate s'a făcut în Anglia abia pe la 1760 cu această „pungă" *(bougette)* a regelui şi, peste vre-o douăzeci de ani Necker, însufleţit de abstractul spirit filozofic al timpului, a încercat-o în Franţa.

Vechiul regim ne pare nouă, cari am primit formele, netede şi dure, ale revoluţiei franceze, cofuus şi difus. Dar e înainte de toate foarte practic. Şi de la dînsul avem de reintrodus, potrivit tocmai cu multiplicitatea şi delicateţa relaţiilor băneşti în lumea noastră contemporană, anume lucruri esenţiale.

www.dacoromanica.ro

Statul nu va mai fi încurcat numai atunci cînd va reveni la localismul budgetar atît de mult despreţuit, cînd fiecare grup îşi va căuta de micile lui venituri şi de micile lui cheltuieli, Statul rezervîndu-şi doar grija, care nu poate fi îmbucăţită a armatei şi forţei publice.

El va trebui să restabilească în cea mai largă măsură sistemul înzestrărilor în locul acelora al plăţilor, cum am încercat s'o fac la Instrucţie prin proiectul de economii din Mai 1931.

Iar funcţionarii vor trebui să înţeleagă acest lucru elementar că şi ei cu lefile lor trebuesc supuşi fluctuaţiilor de ani buni şi ani răi la care sînt supuse toate categoriile muncitoare ale unei societăţi.

A complica tocmai pentru a simplifica este şi în acest domeniu formula vremii.

www.dacoromanica.ro

PARTEA A II-a

VECHEA ŞI NOUA EUROPĂ

www.dacoromanica.ro

I. VECHEA EUROPĂ

I

La început o definiţie a Europei, de care ne vom ocupa în aceste lecţii.

De ce Europă e vorba?

A fost cîndva o Europă care a dispărut şi care nu mai poate fi înviată, vechea Europă.

Este apoi o altă Europă, neunitară, tăiată în bucăţi, care există numai pe hartă, şi o Europă pe care vor s'o creeze unii cugetători ai vremii noastre şi eu mă îndoiesc că vor reuşi.

In vechea Europă, care a murit, era o unitate politică şi o unitate morală. De exemplu, oamenii de pe vremea lui Cuza-Vodă, cînd se gîndiau la viitorul ţării lor, n'aveau nici-o grijă, erau încredinţaţi că-i păzeşte Europa. Astăzi, cînd e vorba de viitorul ţării, ne gîndim la două lucruri: unii, optimişti pînă la naivitate, socot că prin sistemul pactelor, în a căror eficacitate eu nu cred, au asigurat acest viitor, alţii, mai cuminţi, se gîndesc la crearea unui suflet de apărare şi la găsirea formelor materiale pentru a se asigura.

Oamenii dela 1850—60 se înşelau puţin cînd credeau în acea Europă care li are grija, dar aveau şi dreptate în parte, căci exista pe atunci o Europă politică unitară, pe care n'ar putea-o realiza toate pactele de azi, cu toate sforţările diplomaţilor. Europa aceasta de

www.dacoromanica.ro

pacte poate fi asămănată cu ceea ce povestia un călător din secolul, al XVIII-lea despre Turci. Dorind să aibă o hartă a Imperiului otoman s'au şi luat măsuri să se alcătuiască hărţi ale provinciilor, cari, fiind diferit alcătuite, nu puteau alcătui un tot unitar. Comparînd această Europă a pactelor: balcanic, baltic, poate mediteranean, cu Europa unitară, se înţelege uşor că nu se va ajunge la nimic.

Odinioară nici nu exista noţiunea Europei. De unde vine această noţiune? Eu cred că ideia aceasta de Europa modernă vine dela ceva foarte vechiu. La 1648, prin tratatele, zise din Westfalia, care de fapt sânt tratatele din Münster şi Osnabrück, s'a fixat pentru întîia oară echilibrul european. Tratatele cuprindeau de fapt angajamentul reciproc, mărturisit şi scris, că nimeni nu se va întinde atît de mult ca să strice rosturile şi interesele celorlalţi. Aceasta e teoria compensaţiilor, întîlnită şi la noi. In urma războiului balcanic diplomaţii noştri s'au străduit să capete şi ei ceva, măcar o bucăţică de Silistră. Fără să fi luat parte la război, echilibrul balcanic cerea un cîştig şi pentru noi.

Echilibrul european a dominat foarte multă vreme. El a determinat şi împărţirea Poloniei. Cînd regele Prusiei, Frederic al II-lea, lua ceva pentru ţara lui, Maria-Tereza a Austriei şi Ecaterina II-a a Rusiei se întrebau numai decît ce trebue să le vie lor? Astfel, datorită acestei tendinţe de a se păstra echilibrul european, se alcătuiau tot felul de planuri curioase, ca acel al lui Hertzberg, ministrul lui Frederic-Wilhelm al II-lea, care, dorind să aibă Danzig şi Thorn pentru Prusia lui, a propus Turcilor să cedeze ceva din teri-

www.dacoromanica.ro

toriul lor Austriecilor, iar aceştia să dea ceva Polonilor, cari în schimb să lase Prusiei oraşele amintite.

Sistemul european a fost ridicat mai sus şi desăvîrşit prin opera revoluţiei franceze şi prin opera lui Napoleon I.

In ce priveşte revoluţia franceză, cei mai mulţi dintre d-voastră aveţi idei false. Invăţămîntul transmite cel puţin jumătate din astfel de idei false. Manualele în cari sunt cuprinse aceste idei se fură unele pe altele, iar profesorul de cele mai multe ori crede în ele.

Se crede de obiceiu că Francezii cu ideile lor proprii şi numai pentru ei au făcut Revoluţia, care este socotită ca fiind cea dintîi. Dar revoluţia franceză nu este prima şi nu cu ea începe istoria contemporană.

A fost întîi revoluţia americană, de o importanţă mult mai mare, fiind un lucru aşa de nobil, sacru, moral şi profund uman.

Pe de altă parte, chiar în apropierea Franciei s'au făcut mişcări revoluţionare înainte de anul 1789.

Astfel la Geneva, apoi în Ţările-de-jos, la Bruxelles şi în Olanda.

Revoluţia franceză vine după toate aceste încercări şi nu este făcută pe baza unor idei pur franceze. Ideile ei au fost răspîndite prin Franţa, dar ele sînt ieşite din cugetarea europeană, sînt rezultatul ultim, forma ultimă a cugetării Renaşterii. Revoluţia franceză n'a fost făcută ca un act numai francez şi numai pentru Francezi, ci, întocmai ca revoluţia rusească din vremea noastră, în care pot intra toate naţiunile, a fost concepută în sens universal, internaţional, o revoluţie general umană.

www.dacoromanica.ro

Mişcarea revoluţionară rusească a pornit cu mari ilusii: credeau că în cîteva săptămîni toată lumea poate fi transformată. Aşa au gîndit şi Francezii: ei primiau delegaţiile tuturor popoarelor cari voiau să scape de vechiul regim. In Anglia se plantau arborii libertăţii la început, se alcătuiau societăţi secrete pentru răsturnarea ordinii monarhice, şi cine ştie dacă Anglia n'ar fi devenit şi ea un teren pentru revoluţie, de n'ar fi fost acel frîu caracteristic acestui popor cumpătat şi tradiţionalist, care intervine la ei întotdeauna în momentul necesar.

Revoluţia din 1789 a declarat că-i pentru toţi oamenii şi a mai adaus că ea nu vine să cucerească: ea numai liberează. Dar s'a întîmplat că, atunci cînd au ajuns să libereze, nu s'au mai îndurat să plece şi au făcut toate acele rechiziţii şi prădăciuni prin cari şi-au pierdut încrederea populaţiilor pe cari le-au eliberat.

II

Acum s'au îmbogăţit muzeele din Paris cu lucruri luate din palatele şi bisericile italiene. A fost prin urmare o *Europă revoluţionară* cu idei de libertate şi fraternitate, după *Europa compensaţiilor* şi a *echilibrului european* stabilit la anul 1648. In afară de Europa revoluţionară rămîneau doar regiunile scandinave, Rusia şi Turcia.

Inainte de a vorbi de sistemul lui Napoleon, ar fi de menţionat şi aceea ce văzuse cineva în acest gen înainte de anul 1648. Pe la anul 1610, regele Franciei Henric al IV-lea, cel

www.dacoromanica.ro

care a fost apoi asasinat de cuțitul lui Ravaillac, visase o Europă nouă, organizată în așa fel ca să se ție seama de interesele și drepturile fiecărui popor.

Vine apoi Bonaparte, Napoleon I cu sistemul lui. La început păstrează republicile, mai mici sau mai mari, create de revoluție, mai tîrziu creiază o Europă monarhică, alcătuind acele multe regate pe cari le dădea în stăpînirea rudelor sale și cari depindeau de monarhia lui. Fiul lui și al Mariei Luiza, acel duce de Reichstadt, care a intrat apoi în mînile familiei sale din Viena, a fost numit regele Romei. In Italia de Nord, la Milan, stăpînirea fiului primei sale soții, a Iosefinei, stăpînirea vice-regelui Italiei Eugeniu de Beauharnais, a lăsat multă vreme amintiri plăcute în mintea populației. Papa era considerat ca un fel de patriarh al acestei împărății europene, iar Roma era socotită ca a doua capitală a lui Napoleon.

Europa lui Napoleon I-iu e o *Europă de sisfem*, de administrare, venită după Europa revoluționară, care, am spus, era una *de idei*, și aceasta urmînd după Europa *de pofriviri maferiale*.

Europa lui Napoleon s'a sfărîmat la căderea lui. Biruitorii au început să-i schimbe sistemul care desigur ar fi dat bune rezultate. S'a alcătuit astfel Sfânta Alianță, care însemna un element smuls din sistemul lui Napoleon. Aceasta cerea să nu se mai facă nicio revoluție, iar, dacă totuș s'ar face undeva, să se adune un congres de Suverani și acesta să delege armata unei țări pentru potolirea mișcării. Astfel Francezii au avut de înlăturat

www.dacoromanica.ro

mişcarea din Spania, iar Austriecii au căpătat delegaţie în Italia.

Toată *Europa liberală* s'a ridicat contra sistemului Sf. Alianţe; liberalismul în această luptă a creat o nouă şi strînsă legătură între popoarele Europei. Europa liberală, în locul Sfintei Alianţe, a creat un sistem care a cuprins toată lumea. Erau legăturile cele mai strînse între revoluţionarii dela 1848. Comandantul revoluţionarilor maghiari din Ardeal, care a intrat şi în Moldova, era Bem, un Polon, şi Bălcescu căuta o înţelegere cu Kossuth.

Deci iată un plan de legătură între Unguri şi Poloni pentru izbînda liberalismului. La 1830 fusese revoluţia polonă, care fiind reprimată, învinşii se împrăştie în toate părţile. Revoluţia din 1848 din Berlin a fost făcută şi din îndemnul Polonilor refugiaţi. Revoluţionarii poloni au încercat să stabilească legături cu toate popoarele din Balcani. Şeful lor dela Paris, principele Czartoryski, a trimis delegaţi şi la noi, la Iaşi şi Bucureşti.

Cînd a căzut revoluţia din 1848, la Paris şi Londra s'au întîlnit refugiaţii din toate ţările. Era acea Europă liberală care lupta contra sistemului vechiu. Revoluţionarii aveau şi un „suveran", vestitul Mazzini, respectat de toţi ca geniul ce trebuia să transforme Europa.

S'a întîmplat însă că unul din liberalii dela 1848, nepotul lui Napoleon, care se ocupase, şi de chestii sociale, dar naţionalist convins Ludovic-Napoleon, a ajuns Împărat francez Păstrînd în minte internaţionalismul revoluţionar, dar cu amintiri dela unchiul său, a organizat Europa peste rămăşiţele Sfintei Alianţe. O Europă care să nu mai aibă războiu. El ar interveni în toate părţile unde s'ar ivi

www.dacoromanica.ro

conflicte. Vedem astfel cum, după războiul Crimeii, voia o Polonie refăcută şi o Românie unită. In ce priveşte Italia, s'a gîndit la trei Italii, cea de Nord, a casei de Savoia, Italia Papei şi Italia de Sud, cu dinastia înrudită cu Napoleon. Sentimentul adînc pentru dreptatea naţiunilor l-a făcut să sprijine şi Italia în unificarea ei, şi Germania. Această atitudine era pentru el o datorie de conştiinţă, dar a fost o greşeală politică, datorită căreia a căzut el la 1871, atacat de Germania unificată şi părăsit de Italia nesatisfăcută. Dar, înainte de-a cădea, Napoleon se gîndia la încă un congres. Prin congresul dela Paris din 1856 s'au alcătuit ţările noastre şi constituţia ţării. Convenţia a fost dată de diplomaţii „Puterilor garante". Rămînea ca tot ce ne-ar ameninţa să cadă în sarcina acestor Puteri. Practica însă a fost mai puţin frumoasă decît teoria: la 1877 Puterile ne-au lăsat în drum, deşi îşi luaseră angajamentul să ne ocrotească.

III

Şi Rusia crezuse în „Europa": la 1877 ea voia să intervină în Peninsula Balcanică, dar numai ca mandatară a Europei, şi ea porneşte războiul pe socoteală proprie numai cînd speranţa de a mai primi mandatul o pierduse.

Bismarck a voit să păstreze Europa unitară a lui Napoleon al III-lea, prin ameninţarea armatei celei mari germane şi prin congrese. Astfel chiamă el congresul dela Berlin ca să modifice tratatul dela San-Stefano, care crease o Bulgarie scăldată în cele trei mări: Adriatica, Marea Neagră şi Marea Egee.

www.dacoromanica.ro

Schimbările aduse de congres nu au fost prea însemnate; totuş ideia Puterilor europene continuă. Ea dăinuia şi pe timpul războiului dintre Grecia şi Turcia şi pe timpul celuia dintre Sîrbi şi Bulgari. Intervin şi acum Marile Puteri, spunînd că în anul 1878 a fixat hotarele în Balcani, că ele trebuie să rămînă neschimbate, deci Grecii, deşi bătuţi, n'au nimic de dat Turcilor şi nici Sîrbii Bulgarilor. In 1912 „Europa" a spus Balcanicilor să nu se bată, iar, aceştia neascultînd, „Europa" i-a poftit la Londra, unde nu s'a ajuns la nimic. Turcii se ridică din nou; dovadă că Europa aceasta nu mai funcţiona, că puterea ei era numai aparentă.

După tratatul de la Bucureşti, Viena chiamă imediat pe beligeranţi la ea. Cunoaştem lupta regelui Carol I pentru păstrarea celor hotărîte la Bucureşti. Cînd interesele unora şi ale altora au dus la izbucnirea marelui război, n'a mai rămas nimic din vechea Europă: ea era vizibil moartă.

Europa aceasta veche mai înseamnă însă şi altceva. A fi European însemna a avea o anumită stare de spirit. Vechea politeţă europeană, acea cruţare a altuia, acea morală sprijinită pe libertatea omului şi pe respectarea drepturilor oricui, a murit şi ea. Nu mai poate fi vorba de ea acum cînd se petrec lucruri ca acele de ieri din Rusia, sau ca acele petrecute la Viena, la Berlin sau aiurea.

Gîndul însă că a fost o Europă face pe mulţi oameni să creadă c'ar putea-o reface.

In Europa veche era măcar pace şi siguranţă. Amoralitatea din societatea noastră se explică prin aceea că oamenii sînt nesiguri de viaţă, avem ceva asemeni stării de spirit a societăţii

www.dacoromanica.ro

din secolul al XIV-lea, în timpul ciumei celei mari, atunci cînd Boccaccio a scris poveştile sale hazlii şi puţin cuviincioase, ca între oameni ce vor muri mîne şi cari vreau să se bucure de puţinul ce-l mai au de trăit.

Aceia cari vreau să facă Europa cea nouă nu pornesc dela o ideie morală, nu plîng lipsa de pace şi nu tind să recapete siguranţa, nici nu se inspiră dela ideia umană a cruţării, ci numai dela ideia unor anumite necesităţi economice, unor anumite interese ale capitalismului. Ei vreau să facă o Europă economică. Se adună astfel „economiştii" tuturor ţărilor şi fac aranjamente cari de sigur dispar încă de a doua zi. Lucrul de căpetenie pentru aceşti contingentatori nu e omul, ci preţul, care e de-asupra omului. Contingentarea, aşa cum e şi cum se face, e numai o încă încurcătură.

Dar, după cum Europa cea veche nu se poate să învie, tot aşa Europa cealaltă, economică, nu se poate să se realizeze. S'a încercat alcătuirea unei Europe centrale, în care ţările din aceste părţi europene trebue să intre, de vreau sau nu vreau, dar nu pentru ca ele să trăiască mai bine, ci pentru ca ţările din Apus să-şi poată desface mai uşor produsele lor industriale şi mai uşor să le vîndă unei asociaţii decît fiecării ţări în parte. Toate acestea sînt însă reverii zadarnice.

Delaisy avuse un plan foarte ciudat în ce priveşte alcătuirea noii Europe. Se întreba el de ce nu se vînd mărfurile? Fiindcă nu sînt drumuri. Mai observa apoi că în ţările puţin mai sălbatece oamenii cari n'au nicio întrebuinţare se găsesc în număr mare.

El îndeamnă deci să se folosească aceşti

www.dacoromanica.ro

oameni pentru crearea unei Europe a drumurilor. Iată deci şi Europa *şomerilor* şi a *şoselelor.*

Toate încercările de a alcătui o Europă în felul acesta sînt visuri de teoreticiani. Cu toate acestea, atîtea amintiri de trecut şi multe alte lucruri se ţin împreună, împotriva propunerilor cari nu se pot realiza. Iluziile acestea cari nu se pot realiza le lăsăm la o parte, şi în conferinţa viitoare vom privi Europa în limitele între cari figura în atlasele de pe la 1880 şi vom vedea ceeace este nou în această Europă şi ceea ce este numai aparenţă de noutate.

II. APARENŢE DE EUROPĂ NOUĂ

I. HARTA NOUĂ

D-voastră aţi văzut în conferinţa precedentă cum înţeleg eu Europa: un înţeles obişnuit, fără să împărtăşesc părerile pretenţioase ale unui Delaisy, cu toate acele împărţiri ale Europei în benzi; mă gîndesc la Europa cu care am fost deprins.

Dacă ne uităm la Europa de azi, aparenţa noutăţii e foarte puternică: evident că se poate vorbi deci de o Europă nouă. Şi, cînd am fixat ciclul conferinţilor din anul acesta, am plecat dela recunoaşterea faptului că Europa de acum douăzeci, treizeci de ani şi aceasta de acum sînt două lucruri cu totul deosebite.

Să vedem cari sînt aparenţele credinţii că există o lume nouă, căci noutatea e numai

www.dacoromanica.ro

aparentă, şi cari sînt elementele spiritului generaţiei de azi? Sînt şi oameni cari aparţin altei generaţii şi se cred datori să împrumute ideile unei generaţii mai noi. Sînt oameni cuviincioşi, de o vîrstă respectabilă, cari citesc, poate numai pentru a fi în spiritul tineretului, cărţi cari sînt pe gustul acestora.

Tot aşa e în ce priveşte ideile de Europa nouă. O stare de spirit cu privire la aceasta nu e numai a tinerilor: sînt mulţi de o vîrstă mai înaintată cari pentru a avea o aparenţă de oameni tineri nu se dau în lături dela nimic.

Pentru multă lume există convingerea că pînă pe la 1918—1920 umanitatea era într'un fel şi de atunci a intrat într'o fază nouă. Am spus încă dela începutul lecţiei că această noutate e numai aparentă. Europa nouă este realizarea de către războiu a unor tendinţe în aparenţă noi, dar care în realitate sînt foarte vechi, cu mult înainte de războiu. Se poate întîmpla ca unii tradiţionalişti să fie mult mai noi decît cei cu pretenţii de inovaţie. Umanitatea se găseşte în momentul de faţă în situaţia unui cal care s'a rupt din ham; nu înseamnă că avem un cal nou, calul e tot cel vechiu şi după ce s'a desfăcut din legături.

In această conferinţă nefiind vorba decît despre aparenţele noi în Europa, cari sînt acele aparenţe?

Este întîi harta, complect transformată. Ea nu mai corespunde cu harta veche. Fiecare dintre noi însă rămîne cu viziunea vechii hărţi, cu toată schimbarea. Europa de acum e cu totul alta şi e una cu totul neprevăzută. Sînt lucruri cari cad aşa de prăpăstios că întrec orice prevedere. Formele acestea apă-

www.dacoromanica.ro

rute după marele războiu sînt foarte curioase: multe sînt viabile, altele, după părerea unor spirite critice mai ascuţite, sînt foarte puţin viabile. Unele din aceste forme sînt atît de curioase încît ni ar fi foarte greu să zugrăvim spre exemplu hotarele noii Germanii cu culoarul dela Danzig, prin care trecînd cu trenul eşti acum într'o ţară, acum în alta.

La Universitatea din Bucureşti, domnul de Montfort, care se ocupă cu Ţările Baltice, într'o interesantă conferinţă a vorbit despre aceste state, arătînd ce sînt ele. La urmă, cum, potrivit obiceiului francez, cel care prezida conferinţa trebuia să spună cîteva vorbe asupra ei, eu i-am spus să dea Dumnezeu să-i trăiască aceste State, al căror viitor îl vedea trecînd peste secole înainte. Asupra soartei acestor State Baltice eu mă îndoiesc, căci, cum vreţi d-voastră ca uriaşul rusesc, care li stă în coastă, să fie împiedecat să respire la Baltică de asemenea stătuleţe? Tot aşa de greu îşi poate cineva închipui că acelaş uriaş va putea fi oprit în expansiunea sa spre Orient, în Manciuria, de către Iaponezi.

Am văzut deci că au apărut după războiu creaţiuni de acestea noi, unele cari au dorit să trăiască, au luptat pentru aceasta, altele cari s'au trezit trăind, fără aproape s'o fi cerut. Unele au cerut şi au fost create potrivit conştiinţii lor naţionale, altele au ieşit de pe urma pomenii ce s'a făcut cu ideia naţională.

Mai multe din aceste State pretinse naţionale n'au nici măcar limba literară; se trudesc să şi-o găsească. Un exemplu vechiu de asemenea Stat este Norvegia, care s'a despărţit de bună voie de Suedia, formînd un

www.dacoromanica.ro

Stat deosebit. Au schimbat şi numele capitalei, — eu am apucat încă vechiul nume, Cristiania, pe care l-au înlocuit astăzi cu Oslo pentru motivul că li amintia stăpînirea străină a regelui danez Cristian.

Dacă Norvegienii trebuiau să uite amintirea daneză în ce priveşte capitala, o altă amintire trebuia înlăturată, căci în timpul stăpînirii daneze scriau în limba daneză. Limba literară norvegiană a început atunci să se creeze. S'a făcut cu ea ceea ce s'a făcut cu limba poetică provenţală, acea limbă care în secolul al XIX-lea a avut reprezintanţi ca Mistral şi care de o bucată de vreme nu mai este la modă. Alcătuită din elemente populare şi din texte foarte vechi, un amestec de arhaism şi vulgaritate, această limbă era întocmai cum ar fi dacă noi am crea o limbă literară din elemente arhaice luate din textele măhăcene şi din elemente vulgare luate din graiul mahalagiilor din Bucureşti.

Azi în Norvegia sunt două feluri de-a scrie. In ce priveşte operele de istorie, politică, cele de ştiinţă, se scriu în norvegiana cea veche, influenţată de limba daneză, iar poesia, romanul se scriu în limba nouă alcătuită. Björnsterne Björnson scria altfel decît Henric Ibsen.

Un caz interesant este al Irlandezilor; aceştia au creat o ţară nouă-nouţă. Se întîmplă lucrul acesta, foarte curios, că, în Anglia însăşi, în Ţara Galilor, se vorbeşte limba celtă, iar în Irlanda nu e cunoscută decît în anumite văi pierdute, iar Irlanda, care-şi caută şi pînă azi limba literară, lucru curios, e Stat naţional celt.

Apoi gîndiţi-vă d-voastră la truda extra-

www.dacoromanica.ro

ordinară a celor din Estonia şi Livonia pentru a-şi forma limba naţională.

In ce priveşte Lituania, ea a mers multă vreme cu Polonia. Au avut aceeaşi dinastie de pe la sfîrşitul secolului XIV-lea, iar constituţional s'au unit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, înainte de domnia lui Mihai Viteazul la noi. Legătura aceasta strînsă a amestecat şi familiile. Poeţi poloni ca Mickiewicz şi alţii sînt de origine lituaniană, precum mulţi Lituanieni sînt de origine polonă. S'au certat pentru Vilna, şi au închis graniţa. Astăzi vechea capitală a Lituaniei se găseşte în Polonia. Este între aceste ţări una din cele mai ciudate uri naţionale. Literatura lituaniană e plină de elemente polone. Lituanienii fac tot ce pot ca să iasă din Polonismul care e adînc intrat în ei. Astfel din polonul Iablonowski pot face acum Iablonauskas: *wski* de ieri s'a transformat în *auskas* de azi.

Cazul Rutenilor şi al Ruşilor Mari e iarăş foarte interesant. In Ucraina se încearcă formarea unei tradiţii literare, pe baza unei limbi cu totul deosebite de cea rusă, ceea ce e foarte greu, cînd ştim că aceste ţări au avut o viaţă aşa de împletită.

Dela un capăt la altul al Europei am văzut alcătuindu-se State de acestea naţionale, unele a căror creare a fost cerută de toată lumea şi cîştigată în urma luptelor îndelungate pentru triumful naţionalităţii, ca Polonia, altele, ca Albania, create pentru satisfacerea cerinţilor unui grup de aristocraţi intelectuali. Ştim cît de mult au luptat pentru crearea Statului lor Polonii, Irlandezii sau Norvegienii,

www.dacoromanica.ro

dar nimeni nu cunoşte o luptă pentru crearea Estoniei sau a Livoniei.

Intre statele acestei Europe noi este deci o mare deosebire, care nu se poate vedea pe hartă, dar se învederează studiind istoria lor. Sunt state cari au dorit să fie şi şi-au cucerit existenţa prin lupte şi sacrificii şi altele cari s'a întîmplat să fie, cari s'au creat nu pentru o necesitate a lor, ci pentru satisfacerea cîtorva oameni şi cari acum îşi caută formele specifice.

II. SCHIMBĂRI INTERNE: DICTATURILE

Toate aceste schimbări ale Europei reprezintă prefacerea hărţii, dar sint şi *schimbări interne*, cari sunt numai aparente, — eu nu le cred reale. Astfel nu numai în ce priveşte graniţile, ci şi în ce priveşte ordinea internă avem o serie de schimbări, cari nu-s noi, ci o revenire la formele vechi.

In vechea Europă de monarhii şi republici era o stabilitate care nu se mai găseşte azi, cînd trăim necontenit într'o stare de provizorat.

Cine se gîndeşte la transformarea Germaniei, vede cum dela regimul lui Wilhelm al II-lea, monarhul considerat aproape ca un zeu, s'a ajuns la republica democratică; moşia Hohenzollernilor a intrat supt constituţia dela Weimar. Cînd vine apoi Hitler, e cu totul altceva: avem acum o *fuehrerocraţie.*

Aceste lucruri se întîmplă puţintel pretutindeni: în toate părţile apar forme noi, pe cari lumea nu le-a cunoscut. Ce este un preşedinte de republică înţeleg toţi, ce-i un monarh de asemenea, dar ce-i d. Stalin în Ru-

www.dacoromanica.ro

sia sau d. Hitler în Germania, acestea sunt lucruri de acolo, pe cari nu le poate pricepe oricine şi de oriunde.

In ce priveşte Italia, acolo avem un rege cu o viaţă aproape ca a oricărui cetăţean italian. Se ocupă cu numismatica sau cu orice alte îndeletniciri, cătînd a se scutura de politică; un monarh în afară de rosturile monarhice. Toată grija ţării e lăsată în mînile d-lui Mussolini. Din sistemul „ducelui" pretinde a fi ieşit, în forme mult mai brutale, fără omul de geniu, fără constructor, fără cel ce face o ţară întreagă, führer-ul din Germania.

Toate acestea nu sunt în fond lucruri noi; avem a face cu o repetare a tiraniilor italiene din secolul al XV-lea. Tiranul nu era ceea ce credeţi d-voastră: un om nelegiuit, un om rău, un stăpîn care obţine ascultarea supuşilor săi prin mijloacele cele mai condamnabile; din potrivă, tiranul putea fi un om de o foarte mare valoare. El era cineva care guverna după bunul său plac, prin geniul său, numai pentru meritele sale personale, vitejie, curaj, fără să aibă niciun drept legal asupra societăţii pe care o guvernează. Astfel era un Sforza la Milan, ridicat numai pentru calităţile sale şi recunoscut pentru acestea ca stăpîn. Această recunoaştere şi acceptare a valorii personale a cuiva, această încredinţare în mînile cuiva cu însuşiri extraordinare este o tradiţie în Italia d-lui Mussolini.

Avem deci şi în ordinea internă o serie de schimbări, cari dau ilusia noutăţii; ele însă nu sînt nouă în ele însele, ci sînt întoarcerea, conştientă, la lucrurile vechi, altădată existente.

www.dacoromanica.ro

Din aparenţa aceasta a lucrurilor noi s'a creat însă o conştiinţă care-i alta decît cea a generaţiilor precedente, şi e natural să fie aşa cînd eşti încunjurat de State ce n'au existat, cînd forma hărţii e cu totul nouă, cînd eşti supus la regimuri a căror origine n'o ştii, — şi, adaug, cînd ceteşti o literatură cu versuri ca „Ploaia ploii plouă", sau cînd în artă ai toate acele schime fără rost, vedenii de apocalips.

Lumea deprinsă cu aceste elemente îşi face din ele o mîndrie şi nu recunoaşte că avem a face numai cu o nenorocită farsă trecătoare.

Totuş ea crede că s'a cîştigat o mare bătălie, că sîntem cei dintîi cari rupem cu tradiţia lumii vechi şi cu aceea a Renaşterii, că ne ducem în toate domeniile spre crearea unei lumi alta decît cea veche. Vom vedea în altă conferinţă care e punctul dela care pleacă acea strîmbătură care, desvoltată în anarhia contemporană, este singurul lucru nou.

III. STAT ŞI NAŢIE

D-voastră aţi văzut în conferinţa de ieri cum după războiu au apărut mai multe State cu caracter naţional, unele cerute, altele necerute de nimeni: un fel de pomană cu ideia naţională s'a făcut la conferinţa de pace.

Mulţi s'au dovedit chiar incapabili de ceeace au primit, şi nu ştiu ce să facă cu tot ce-au cîştigat. Nici un om cuminte nu doreşte să li se ia înapoi ce li s'a dat, dar trebuie să se înveţe a şti ce să facă din acele lucruri, cari nu erau nici în conştiinţa lor

www.dacoromanica.ro

naţională şi pentru cîştigarea cărora nici n'au făcut vreo sforţare.

Cîndva a venit la mine, aici, la Văleni, un Danez, bun prieten al mieu. A doua sau a treia întrebare pe care mi-a pus-o a fost aceasta: „de ce la d-voastră, în România, cea mai mare parte de lume e prost îmbrăcată?"

Iată ce i-am răspuns eu: „Pentru că din războiu am cîştigat şi noi şi d-voastră, dar ne-am bătut numai noi". Se ştie că Danemarca la încheierea păcii a luat o parte din Slesvig; i s'a oferit Slesvigul întreg, dar a refuzat partea în care nu se vorbeşte limba daneză. Fără să fi intrat în războiu s'au întemeiat şi Statele Baltice. V'am arătat că nici Albania n'a luptat pentru cauza sa naţională, n'a făcut sforţări pentru a-şi cîştiga statul.

In această conferinţă va fi vorba despre felul cum înţeleg Statele acestea naţionale rostul lor naţional. Se înţelege ca un fel de drept ideia de-a face să domnească de la un capăt la altul al ţării aceeaşi limbă, servită de o singură şcoală: noi nu facem aşa, şi facem foarte bine; la noi nu se impune minoritarilor să înveţe la şcoala Statului.

Sînt ţări, ca Albania, cari au înlăturat învăţămîntul particular; acolo s'a făcut statificarea complectă a tuturor şcolilor.

In Turcia lui Mustafà Chemal s'a făcut acelaş lucru. Inainte şcolile creştine se ţineau de congregaţii bisericeşti, foarte vechi si admirabile şcoli, pe cari regimul chemalist le-a desfăcut de Biserică şi le-a desfiinţat. Toată lumea obligată să meargă la şcoala lui Chemal-Paşa, după noua orînduire.

In Bulgaria se pare că se pregăteşte ceva

www.dacoromanica.ro

la fel: de cînd a venit ca dictator d. Chimon Gheorghiev, s'a suprimat tot ce era intervenţie particulară şi s'a hotărît ca tot învăţămîntul să fie al Statului.

Iată deci trei ţări numai cu şcoală de Stat, cu învăţămînt exclusiv naţional.

La noi, odată, d. Goga şi-a exprimat părerea că naţionalităţile sînt nişte fragmente cari trebuie să dispară, neavînd viabilitate. In ce mă priveşte, de la început am fost împotrivă. Fiecare cetăţean îşi plăteşte impozitele, în puterea cărora are dreptul să se folosească de bunurile publice ale Statului. Ce-ar fi, spre exemplu, să laşi numai pe Romîni să umble pe şoselele Statului? Sau ce-ar fi să iei hotărîrea ca la o fîntînă să vie în cutare proporţie Romînii, iar minoritarii numai într'un anumit număr? Nu trebuie uitat că nu totdeauna interesează numărul, ci alţii pot veni în număr mic şi să aibă acelaş folos ca şi noi, dacă îşi umplu vasele mai bine decît noi. Acelaş lucru cu o clasă de elevi: dacă un număr orecare din elevii noştri s'a ridicat de-asupra minoritarilor, cauza noastră e cîştigată. Sunt principii elementare peste cari nu se poate trece. Că demagogia poate fi satisfăcută cu ele, asta e altceva.

Am spus că o curată nebunie e şi răpirea drepturilor elementare ale cetăţenilor cari nu sînt de naţionalitatea d-tale. Cu ce drept îi împiedeci de a-şi trăi viaţa? Cu ce drept te consideri tu, chiar fiind cel din urmă din naţia ta, superior celui dintîi din altă naţie?

Naţionalismul acesta nou, care pune pe steag lucruri ce lovesc orice fel de principiu natural şi moral, introduce în viaţa Statelor şi alte tendinţe la cari nu s'ar fi gîndit cineva. Spre

www.dacoromanica.ro

exemplu, să nu mai cumpărăm dela nimeni nimic, să facem autarchie, toate nevoile să le satisfacem în ţara noastră, să ne mărginim la ceea ce putem avea noi în hotarele acestei ţări. E o curată nebunie, căci cel care nu vrea să cumpere dela altul, doreşte să vîndă la toţi. Şi, atunci, vedem ţări cari n'au pămînt agricol şi ar dori totuş să aibă semănături, ţări cari n'au păduri şi cari se încăpăţînează să nu cumpere lemn.

Este mult mai cuminte să faci bine lucruri de care eşti capabil decît să încerci de toate prost. Ce-ar fi să înceapă a căuta un onorabil matematic soluţii în domeniul filologic, în care nu poate? Ori, dacă ţi se strică ceva la uşă, să nu cheltueşti în afară, ci să dregi singur şi, cum nu eşti lăcătuş, să strici mai rău?

Sunt ţări care au sărbători ale autarchiei. Italia, de exemplu, nu poate produce destul grîu. Totuş d. Mussolini, pentru a face să nu-l cumpere dela nimeni, încurajează aşa de mult cultivarea lui, încît singur stă trei oare la batoză.

Şi aceasta după atîtea secole în cari oameni cari se băteau între ei au ajuns să ajute şi să se înţeleagă, după atîtea secole în cari s'a creat o civilizaţie de aşa fel că nicio ţară nu poate fi neinfluenţată de ţările vecine. Nu se poate tăgădui influenţa pe care romantismul francez a primit-o dela romantismul englez şi dela cel german; nu scapă vederii noastre faptul că literatura italiană medievală a fost adînc influenţată de cea franceză; de asemenea niciun naţionalist italian nu va putea nega că în secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea italian au pătruns nenumărate influenţe din Franţa.

www.dacoromanica.ro

După toate acestea e deci o nebunie să te închizi în forma de autarchie de orice natură şi să excluzi tot ce-i în afară de tine.

Totuş în Germania nouă, de o bucată de vreme este această tendinţă de a afirma că Germania n'a primit dela nimeni nicio influenţă. A recunoaşte elementele străine intrate în civilizaţia ta nu e nicio scădere. Idealul constă în a lua cît mai mult dela toţi, în a le potrivi, în a găsi o formă de armonizare şi în a crea ceva potrivit ţie, propriu naţiei tale.

Noi trăim în mijlocul acestui naţionalism care nu admite nimic din afară, naţionalism fără politeţă, cu jandarmeria la spate, trist element din pretinsa Europă nouă.

Căci noutatea aceasta e numai aparentă, o noutate de diformare, de caricaturare.

Şi în ce priveşte moda artistică din zilele noastre, la originea ei e arta neagră amestecată cu elemente din cea asiro-haldeiană. Toate absurdităţile de azi sînt o imitaţie. La fel imităm şi în domeniul muzicei. In America muzica ajunge uneori a fi o icnitură de sunete negre, cu acel ritm tăiat, cu acea sete de ciocniri tari, cari deranjează nervii. La fel sînt danţurile.

Cu mult mai mult în alte domenii sînt false elemente nouă, — şi de aceia spun: diformare şi caricaturizare, — care nu se razimă pe nicio convingere şi nu creiază niciun devotament. Dar a cîştiga sufletul cuiva cu orice formă, înseamnă ceva, pe cînd a cîştiga formele înseamnă să adaugi încă la ipocrizia vătămătoare oricărui Stat.

După ce am vorbit despre caracterul ge-

www.dacoromanica.ro

neral al acestui naţionalism de epilepsie brutală, de care e vinovată o anume stare de spirit, să venim acum la alte forme ale sentimentului naţional.

Despre un naţionalism de la început, nu poate fi vorba. De fapt, naţionalismul este un produs tîrziu, foarte frumos şi foarte folositor, al desvoltării civilizaţiei umane.

Sunt oameni cari vorbesc de o istorie naţională a Asirienilor, Haldeenilor sau a Egiptenilor. Este tot ce poate fi mai absurd. Ei erau legaţi de o religie, erau în serviciul unui zeu şi datoria fiecăruia era să facă din zeul său zeul lumii întregi; lupta era între zei şi pentru zei. Numai Evreii au avut un zeu care nu se împrumută nimănui.

Toate cele ce se ştiu despre popoarele orientale exclud orice sentiment naţional. Acesta ar presupune şi o istorie naţională, dar, în afară de decretele regale ale Orientului, în ele nu întîlnim niciun capitol de istorie şi cu atît mai puţin de istorie naţională.

Chinezii au avut numai o înşirare cronologică.

Indienii n'au scris niciun rînd de istorie. Literatura indiană, cu imnuri, cu epopei ca Ramayana şi Mahabarata, cu piese ca Sacuntala, nu cuprinde istorie. Sînt popoare cari n'au avut nici umbra ideii naţionale.

Credem apoi că civilizaţia greacă începe cu ideia naţională. Grecii n'au avut niciodată ideia unităţii greceşti decît la jocurile olimpice, la întreceri fizice şi poetice; nu veţi găsi o definiţie a ceea ce-i Helenul în toată literatura greacă. Ei trăiau în cetăţi şi, cîte cetăţi, atîtea feluri de-a trăi.

www.dacoromanica.ro

După aceea crede cineva că Romanii au venit cu o conştiinţă naţională, cu un îndemn de-a cuceri toată lumea pentru ei? Nici decum. Ei au însemnat la început o comunitate rurală, fără nicio conştiinţă naţională. Au trebuit să cucerească ţărmul occidental al Peninsulei Balcanice pentru a nu fi prădaţi de piraţii din Marea Adriatică; prin urmare nu dorul de a cuceri, ci interesele Italicilor i-au făcut să intre în războiu.

Roma a intrat apoi în maşina monarhiei divine, lăsată de Alexandru-cel-Mare. N'a fost nici de cum o cucerire avînd la bază o ideie naţională romană, ci cea mai deplină îngăduinţă de a-şi păstra fiecare naţionalitatea. Imperiul roman era tovărăşia tuturor naţiunilor supt legile romane şi supt oblăduirea împăratului.

Vine în urmă evul mediu. Cu acea sfărîmare de State, cum ar putea crede cineva în necontenita luptă dintre State naţionale? Dar pînă în secolul al X-lea evul mediu n'are nici măcar un instinct naţional.

Acum, dispărînd din usagiul comun limba general latină, lumea constată cu mirare că fiecare vorbeşte altfel. Trebuie să aştepţi pînă în secolul al XII-lea, pînă pe la 1200 şi chiar pînă dincolo de această dată, ca să vezi pe cineva mergînd la Locurile Sfinte şi gîndindu-se, de acolo, din depărtare, la „dulcea Franţă". Dar nici acesta nu e sentiment naţional; ci dragostea pentru *locurile* de unde au plecat, pentru *ţara* pe care au părăsit-o, şi nu pentru *poporul* francez.

In epoca modernă fiecare se socotia în legătură cu un anumit rege; cutare era omul regelui german, cutare al regelui francez; era

www.dacoromanica.ro

un naţionalism prin monarhie, iar monarhia tinde să devină europeană, ca aceea a lui Ludovic al XIV-lea.

In secolul al XVIII-lea nu există un cuvânt care să exprime ideia naţională. A aparţinea unei naţiuni nu era mai mult de cît a fi internaţional, precum în evul mediu era *silit cineva* să se recunoască naţional, *nepufînd* fi internaţional. De altfel, cuvântul „naţiune" în evul mediu nu avea de loc înţelesul ce i-l atribuim astăzi. Insemna o comunitate strînsă pe baza unui privilegiu primit de la un Suveran, o grupare omenească avînd anumite drepturi politice cuprinse într'un document pecetluit. Saşii cred că au venit în Transilvania ca o naţiune înţeleasă în sensul nostru de ieri. Dar de loc: în secolul al XII-lea ei erau un grup de oameni cu anume privilegii de la regele Ungariei.

Pentru revoluţia franceză „naţia" era tot una cu „popor", poporul în massă, acea populaţie care, împreună cu pescăresele din Halele Parisului, venia şi urla în faţa regelui, ameninţînd pe deputaţii Adunării. Regele şi aristocraţii erau în afară de „naţiune". Deci înţelesul e tocmai contrar celui din evul mediu: De o parte e „naţiunea" formată dintr'un grup de privilegiaţi, de altă parte, „naţiunea" reprezentată tocmai prin acei cari se ridică împotriva privilegiaţilor.

Naţionalismul adevărat în fasa lui primă datează dela începutul secolului al XIX-lea. Inainte de aceasta oamenii aveau doar o conştiinţă că fiecare vorbeşte altă limbă şi că sînt stăpîniţi de Suverani deosebiţi.

In secolul al XIX-lea, prin războaiele Revoluţiei, ale lui Napoleon, lumea s'a cunoscut:

www.dacoromanica.ro

s'a văzut acum cîte popoare sînt, şi e ştiut că întîlnirea cu oameni cu cari nu semeni te duce la definiţia proprie. Chiar războiul mondial a contribuit foarte mult la întărirea deosebirilor dintre naţiuni. Când Negrul sau Galbenul s'a bătut cu Germanul, a învăţat lucruri ce nu le ştia înainte.

In admirabila povestire a lui Sienkiewicz, *Bartek învingătorul*, vedem cum ţeranul polon Bartek ajunge la ideia de naţionalitate. Aşezat într'un anume loc al luptei din care singur a văzut el lucrurile, a ajuns la convingerea că Polonii sînt albi, Francezii negri, iar Nemţii mai răi şi decât Francesii.

La începutul secolului al XIX-lea şi la sfârşitului celui de al XVIII-lea avem războaiele revoluţiei şi ale lui Napoleon, care, nu trebuie uitat, n'au fost purtate de profesionişti. Inainte erau soldaţi plătiţi, cari se cruţau reciproc. Aşa au fost condottierii. Războaiele despre cari vorbim au fost purtate însă de toată lumea, nici măcar de oameni recrutaţi potrivit unei legi, ci de tineri în cea mai mare parte veniţi la întîmplare. Toată lumea satelor a participat la războiu. Şi atunci n'au mai putut rămînea lucrurile ca înainte, cu o singură cultură, cea franceză, a claselor de sus. S'a ivit atunci literatura romantică, acea literatură care se interesează de orice este în legătură cu omul. Literatura clasică se interesa numai de anume subiecte şi le prezinta numai în anumite feluri. Supt influenţa literaturii noi, care scormonia trecutul şi scotea la iveală poesia populară, s'a creat *un naţionalism al intelectualilor, al poeţilor, al cugetătorilor, al istoricilor, forma cea mai înălţătoare ce o putea îmbrăca naţionalismul.*

www.dacoromanica.ro

Noi am avut naţionalismul lui Eliad, în care se mai găseşte ceva din naţionalismul universal al secolului al XVIII-lea francez, deşi mai tîrziu l-a cucerit romantismul italian. După el am avut naţionalismul lui Cîrlova, Alexandrescu, Bălcescu, Kogălniceanu, etc.

Naţionalismul românesc în forma lui cea mai nobilă, cea mai neperitoare, trebuie văzut în Eminescu, care s'a hrănit din tot ceea ce cuprinde viaţa poporului său, peste deosebirile sociale, confundînd aceste elemente cu tot ce-a împrumutat el din naţionalismul german sau şi dela multe alte popoare.

A doua formă de naţionalism e cea *a naţionalismului vieţii politice*, care vine din strecurarea în clasele politice a naţionalismului format în clasele intelectuale. E epoca în care încep războaiele pentru unitatea Italiei, a Germaniei, epoca în care pornesc războaiele şi răscoalele din Peninsula Balcanică, pentru crearea Statelor naţionale, pentru completarea Statelor naţionale, pentru învierea Statelor slave şi pentru refacerea Greciei de odinioară. E un sentiment şi o gîndire naţională, care pătrunde în clasa politică şi are atîta valoare cîtă valoare are clasa în care a trecut. E o formă de naţionalism mai general ca prima, în care intră tot oameni cu simţiri nobile, duioase, oameni sensibili. Bălcescu, în „Istoria Românilor în vremea lui Mihai Viteazul", e numai iubire dela început până la sfîrşit.

La noi erau înainte de războiu trei colegii electorale de votare. Stăpînise odată colegiul I, apoi a venit cel de al II-lea, şi, în urmă, ca *influenţă*, cel de al III-lea. Cei cari formau clasa politică dinainte de sufragiul universal au luat ideia naţională a romanticilor şi

www.dacoromanica.ro

au aplicat-o potrivit cu creşterea, inteligenţa şi sentimentele lor. Era un naţionalism care putea să discute, să se îndoiască, să se înţeleagă cu adversarii, putînd admite şi ideile altora; un naţionalism acceptabil pentru orice om bine crescut, adecă pentru orice om care are în el puţină umanitate.

A venit apoi *democraţia demagogică de azi, democraţia populară a masselor.* Ţara este a tuturor, a acelor ce ştiu ca şi a celor ce nu ştiu ce ar face cu ea; cel din urmă dintr'o naţie votează alături de şeful Statului, deşi e absurd să-l pui să voteze, să se exprime asupra unui lucru pe care nu-l înţelege.

In ce priveşte cultura sufletească a unui om, eu cred că trebuie să fi învăţat, să fi citit cineva ceva, dar se mai cere şi altceva: să fie însufleţit de un ideal de care să se mai fi însufleţit şi alte generaţii dinaintea lui: se cere şi o tradiţie de familie. Apoi mai trebuie să aibă cineva şi o atmosferă încunjurătoare. Altfel ai naţionalismul, crud şi brut, al bîtei şi revolverului.

Naţionalismul acesta, supt a treia formă a sa, înseamnă însă scoborîrea unei nobile idei în fund şi tragerea a tot ce este urît şi întunecat din locul unde razele luminii, din nenorocire, n'au putut pătrunde.

IV. „ENTUSIASMUL CREATOR"

Vin acum la un alt caracter al Europei noi, caracter a cărui punere la punct ar putea să vă intereseze şi să vă folosească în acelaş timp. Iată în ce fel ar putea să vă folosească. Nu e nimic mai plăcut şi mai frumos

www.dacoromanica.ro

decît un om care are entusiasm. Eu l-am avut întotdeauna față de anume idei și față de anume persoane, dar cu foarte mult simț critic. M'am ferit de a crede despre cineva că-i foarte bun înainte de a-l cunoaște. Oamenii cei mai răi pot avea în ei părți frumoase, precum în cei mai buni se pot găsi părți rele, urîte.

Entusiasmul în sine, un fel de entusiasm naiv, copilăresc, mi-a fost întotdeauna cu desăvîrșire repulsiv. Dacă aș avea să aleg un om rece, pe care nu-l poți încălzi cu nimic, l-aș prefera pe acest mai înghețat hiperborean entusiastului care se aruncă în neștire dintr'o parte în alta, care se izbește de toate zidurile.

Este un entusiasm sincer și altul prefăcut, de care se folosesc anumiți oameni, pentru a se prezinta mai bine. Cei mai mulți dintre aceștia, cînd li faci cunoștința de aproape, vezi că nu sînt sinceri, că sinceritatea lor e numai un fel de-a se presinta. In legătură cu această falsă sinceritate, putem întîlni sau oameni absolut nesinceri sau cu o sinceritate succesivă, care se schimbă dela un moment la altul și se poartă dela o persoană la alta.

Pentru această categorie de entusiaști, eu am găsit cîndva un nume, care a prins: secături entusiaste. Am apucat vre-o trei generații de acestea, și am avut de atîtea ori a face cu oameni din această categorie, că, dacă i-aș fi oprit pe lîngă mine, aș fi alcătuit cel mai mare partid politic.

De ce vă vorbesc eu despre lucrurile acestea? Pentru că d-voastră sînteți o generație entusiastă, și toată Europa e plină de asemenea oameni, cari se entusiasmează de idei

www.dacoromanica.ro

pe cari nu le-au pătruns şi de persoane pe cari nu le-au cunoscut.

Inainte de-a te sui pe un munte, trebuie să ştii că există muntele, că e bine să ajungi în vârful lui, că de acolo vei avea privelişti admirabile şi nu vei fi în pericol să cazi în prăpastie; în rîndul al doilea trebuie să crezi că vei putea urca pînă sus, fie şi cu oarecare osteneală, iar în al treilea să te adresezi unei călăuze, unui ghid, unui om care ştie multe, care cunoaşte locurile şi a mai condus şi pe alţii, unui om puternic, de o sănătate care să nu se îmbolnăvească şi să te lase în mijlocul drumului, unui om, în sfîrşit, de care eşti sigur că e onest şi că nu va căuta să te buzunărească.

Dar ce face entusiastul din momentul de faţă? Se suie pe munţi de unde e sigur că nu va vedea nimic şi că-şi va rupe gîtul, îşi ia călăuzi despre a căror lipsă de onestitate poate fi dela început convins.

Entusiasmului acestuia nu i se mai zice însă, astăzi, entusiasm, ci este acoperit cu formula, nouă, a misticismului.

Vezi tineri solizi, graşi, bine îmbrăcaţi, avînd o viaţă de familie foarte plăcută, cu două, trei posturi, îi vezi cum, atunci cînd sînt în faţa dumitale, cînd îşi dau sama că sînt observaţi de cineva, îmbracă o poză din acestea neînţelese, îşi iau o atitudine de entusiaşti, pe careo acopăr cu formula misticismului. Altceva e cînd sînt singuri; atunci sînt şi ei oameni normali, oameni ca toţi ceilalţi. Căci sînt două feluri de oameni: unii, cari sînt totdeauna la fel şi alţii cari îşi schimbă atitudinea, îşi modifică felul de a fi după mo-

www.dacoromanica.ro

ment, după interese, după oamenii în faţa cărora se găsesc.

Un exemplu ar fi părintele Gala Galaction, Grigore Pişculescu pe adevăratul său nume, care a scris fel de fel de lucruri, unele chiar bune. In „Istoria literaturii româneşti contemporane", pe care am terminat-o, am vorbit imparţial şi de partea bună din literatura acestui scriitor. Dar, pe lîngă acele lucruri bune, este o bună parte de literatură orientată în sensul acesta mistic: astfel: *Scrisori către Simforoza*, din cari lipsesc doar conversaţii particulare cu Domnul Nostru Iisus Hristos.

E caracteristică în acest fel de literatură povestirea aceea cu un preot dela Dunăre şi o Sîrboaică din Cladova, din a căror viaţă se face o întreagă tragedie evident „mistică". Preotul devine mistic, Sîrboaica la fel; ea stă să moară, el trece Dunărea şi se prăbuşeşte în faţa ei. Evident, acesta nu e clerul nostru: în această literatură bolnavă, cu dedesupturi mistice, nu găsim nimic din ceeace-i caracteristic preoţilor noştri, cari trăiesc ca noi aceştialalţi.

Misticismul acesta se arată în diferite forme, în genere deosebite de misticismul adevărat, şi degenerînd în caricatură, căci, după tragedia adevărată a vieţii, care a fost războiul, noi trăim într'o caricatură tragică. Un fel de „secăturism entusiast" a cuprins nu numai România, dar Europa întreagă. Cu totul altceva decît ce a fost misticismul, care vom vedea în ce fel s'a transmis pînă în zilele noastre.

Misticismul poetic se înfrăţeşte cu un misticism politic.

După războiu, omenirea ne mai fiind îndrumată ca înainte, popoarele s'au lovit de

www.dacoromanica.ro

foarte mari greutăţi. Sufletul post-belic, cît mai este, crede că nimeni nu-l mai poate scăpa decît o minune.

Umanităţii de după războiu îi trebuiesc *forme=minune şi oameni minunaţi.* Nimeni nu s'ar fi gîndit la aşa ceva înainte de războiu, cînd toată lumea păstra o conştiinţă liniştită. Dacă erai German, ştiai că ai un împărat, că împăratul are un cancelar şi nu mai aşteptai pe omul minunat, care nu mai soseşte, cu mijloacele lui minunate, pe cari n'are de unde le scoate.

In loc însă ca lumea, după războiu, să-şi dea sama că dificultăţile se învinge prin putere, că puterile trebuiesc educate aşa fel ca să fie la înălţimea greutăţilor, s'a ivit formula aceasta a apelului necontenit la minune şi la făcătorul de minuni. S'a întîmplat că în unele cazuri apelul a ieşit bine. Sînt oameni în adevăr minunaţi, cari au ajuns la ceva; dar sînt şi alţii cu cari nu s'a ajuns la nici un rezultat.

O singură dată s'a întîmplat să existe un adevărat om de minune, şi acesta e d. Mussolini.

Mussolini e un ctitor, un creator înăscut, ceea ce pentru omul politic e lucru principal.

Om politic este cineva care vede o situaţie, vede ce se poate face în acea situaţie, îşi dă sama ce poate face el, iar, dacă e convins că nu poate face nimic, se dă la o parte. Altfel se poate întîmpla ca bietului Baratieri, foarte bun general în timp de pace, care nu s'a dovedit tot aşa de priceput în războiu, atunci cînd a băgat armatele italiene în desastrul de la Adua.

www.dacoromanica.ro

N'am avut şi noi iluzia unui Napoleon care ar fi fost generalul Iliescu?

Dar un om politic nu trebuie numai să vadă o situaţie, să-şi dea sama ce se poate face şi ce-ar putea face el în acea situaţie: trebuie să treacă imediat la faptă, să se apuce numai decît de lucru.

Şi dictatorul italian face aşa. Un om modest, pe care să nu ni l închipuim că vorbeşte necontenit, că nu face decît se laudă, că învîrte ochii ca să sperie lumea: un om de necontenită muncă. Imi spunea cîndva că sînt mai multe feluri de democraţii, dar cea mai bună este realizată atunci cînd ai reuşit ca prin acţiunea ta să faci ca societatea în care trăieşti să fie puţin mai fericită ca înainte.

Cu un astfel de om nu mai e nevoie de misticism, ci de muncă şi de disciplină. Astfel el a ridicat Italia, a schimbat-o cu desăvîrşire.

Operele cele mai cutezătoare de pe vremea Romanilor şi pînă acum, el le-a făcut. A dat şomerilor de lucru, a răscolit trecutul, a întărit presentul, a deschis căile viitorului.

Cînd a fost vorba de imensul viaduct de la Veneţia şi n'a avut piatră, a întrebuinţat cărămida, înviind practica romană, şi a ştiut să oprească înoirea modernă tocmai la punctul dela care, dacă ar fi înaintat, ar fi stricat miraculul medieval şi bizantin al Veneţiei.

Misticul însă nu procedează astfel. Plecînd de la confuzie, el o întreţine interesat, fiindcă plina lumină l-ar distruge vădindu-l. Cu privire la actualul şef al Germaniei, cineva care cunoaşte bine situaţia de acolo spunea că Hitler este un „iluminat", care, trăind în mis-

www.dacoromanica.ro

tica lumină a lui, nu vrea să ştie de nimic ce există în afară de el, şi nu poate să-şi dea samă de realităţile cari-l încunjoară. Iar nobilul popor german, care în secolul al XIX-lea a dat atîtea lucruri minunate, poporul lui Hegel, al lui Goethe şi al lui Schiller, se aşterne în faţa unui pictor fără talent, în faţa unui orator de frase goale, în faţa cui n'a făcut nimic ca operă durabilă de cînd a cerut pentru sine poporul german, cu tot ce are şi cu tot ce poate.

Mişcarea aceasta o întîlneşti acum trecută şi în Austria. In ce ne priveşte, nouă ni convine să existe o Rusie deosebită de Germania, cu o Vienă nenorocită, slăbită de luptele necontenite, cari se întîlnesc acolo; dar putem înţelege şi alte concepţii. Acolo apare Dollfus, despre care nu se ştia nimic înainte, dar şi-a atribuit, cu puterea unei convingeri mistice, dreptul de a trage în toţi cei cari sînt contra concepţiilor lui.

Astfel, datorită acestor mişcări, dintr'o parte şi de alta, în locul Vienei intelectualiste, a Vienei fine, un fel de Paris oriental, avem cu totul altă Vienă: Viena naţional-socialistă, Viena comunistă—şi împotriva lui Hitler şi împotriva lui Dollfus, — Viena dollfusistă—împotriva lui Hitler şi a socialiştilor. Dar a face din Vienezii de altădată nişte oameni fanatici, pasionaţi în politică e numai opera misticismului nesănătos.

Mai rămâne ca la noi, la Bucureşti, să vezi deodată încăierîndu-se partizanii diferiţilor „chemaţi ai Providenţei", de cari, poate, s'ar mai găsi cîţiva oameni de bun simţ, cari să rîdă. Am avea de o parte legiunea cămăşilor albastre, de altă parte ar fi legionarii lui Co-

www.dacoromanica.ro

dreanu, cu cămăşi verzi — dacă nu mă înşel asupra colorilor,—fără a mai pomeni altă cămăşerie salvatoare, toţi cu aierul că vor a ni spune: voi cari aţi făcut România, voi cari aţi luptat pentru această ţară, nu însemnaţi nimic faţă de noi, cari n'aducem nici trecut, nici talent.

Din fericire noi avem un admirabil ţeran, care nu crede decît ce vede.

Dacă mişcări de acestea mistice, în numele salvatorilor chemaţi să mîntuie o naţiune, dacă încercări ale amatorilor de minuni cari-şi ridică în frunte pe omul ce-l socot ei înzestrat cu acest dar au reuşit aiurea, e o fericire că la noi bunul simţ a rezistat. Cu atît mai mult, cu cît poporul nostru, bun, deprins totdeauna să asculte, ar cădea toropit în braţele acestor nebuni, sau ale celor cari ar deveni nebuni, chiar de n'ar fi fost înainte, pe cînd, aiurea, amintirea secolelor de libertate păstrează o putinţă de reacţiune.

V. MISTICA NOUĂ

In conferinţa precedentă v'am arătat cum în momentul de faţă, cu scuza aceasta de misticism, se improvizează tot felul de conducători de State, cari n'au nicio valoare şi cari nu ştiu pe ce căi să ducă poporul a cărui soartă li s'a încredinţat.

Toţi fericitorii aceştia de ţări, cari vin cu făgăduieli extraordinare pe cari nu le pot îndeplini şi cari dela un timp încep să fie traşi la răspundere pentru tot ce au promis şi nu pot da, reprezintă partea cea mai caracteristică dintr'o viaţă politică de improvizaţii.

www.dacoromanica.ro

Dar stăpînitori de Stat ajung astăzi oameni de aceştia socotiţi minunaţi, iar, dacă întrebi, fie şi pe omul cel mai cult, cu cel mai desvoltat spirit critic, de ce încearcă acest fel de-a conduce, îţi va răspunde că aceasta n'o face numai el, aceasta o face toată lumea. La Varşovia un mare profesor german spunea că au ajuns acolo datorită unei mistici a tineretului.

Ce este această mistică şi cum s'a ajuns la ea, dela cel mai feroce realism, care era dela 1860—70, vom vedea în lecţia de azi.

Misticismul a existat şi înainte. Germania este foarte mîndră că a avut în evul mediu misticii ei, cari s'au manifestat în literatură şi în alte domenii de creaţiune. Şi a fi cineva mistic, pe vremea aceea, însemna a fi în legătură cu întreaga mentalitate a societăţii în mijlocul căreia trăia. A fost o vreme cînd lumea credea în adevăr că are comunicaţii de acestea de-asupra şi dedesuptul naturii.

Egipteni mistici n'au existat niciodată. Se închinau zeului Apis, dar aceasta nu trebuie să se confunde cu închinarea societăţilor europene faţă de anume divinităţi politice.

Nu există un misticism egiptean, după cum nu există unul haldeian. Desigur, mintea unui Haldeian era altfel desvoltată decît a noastră; ei puteau trăi şi dincolo de ceea ce înţelegeau, pe cînd noi trăim numai în lucruri pe cari le înţelegem. Se cunoaşte traiul acestor locuitori ai Mesopotamiei-de-jos, pe lîngă cari Asirienii erau aceia ce au fost apoi Romanii faţă de Greci.

Mitologia lor este o mitologie foarte curi-

www.dacoromanica.ro

oasă, stăpînită de părerea că, dacă zeul e numai animal sau numai om, nu e complect, ci trebuie să aibă elemente şi dintr'o parte şi din alta. De aceea îl reprezintă ei cu cap de om şi cu trup de animal.

Fără îndoială, un popor care cugetă amestecat, caricatural, confuz, dar *confuzia nu este misticism.*

Grecii vechi au în religia lor o anumită mistică, nu toţi. Ori de cîte ori e vorba de Greci, se grăbeşte cineva să creadă că a existat un popor grecesc unitar, acelaş dela o graniţă la alta. Dar unul e Grecul de pe coastă şi altul e Grecul din interior.

In viaţa Grecilor e de admis o schimbare în momentul coborîrii barbarilor dela Nord, a Iliro-Tracilor, şi e de dat o mare însemnătate acestui moment. Multă vreme, între elementele cari veniau din arta nordicilor, acea artă stilizată, geometrizată, şi între elementele vechi greceşti naturaliste a fost o continuă luptă.

Nu putem vorbi de o Grecie unitară: altceva e Grecia de la Delphi şi din insule şi altceva e cea dela Micena şi Tirint. Clădirile acelea haotice, mormintele căptuşite cu plăci de aur, monumentele unei civilizaţii sumbre mi-au făcut impresia de ceva cu totul străin de Elada, ca o civilizaţie orientală care a poposit aici.

Avem, prin urmare, mai multe feluri de a fi Grec. Şi atunci şi religia lor este în chip firesc o colecţie de mai multe culturi, poate deosebite între ele ca origine. Niciodată n'a existat un cult grecesc care să fie acelaş la Atena, la Sparta, la Teba şi la Corint.

Intre elementele cari s'au amestecat în re-

www.dacoromanica.ro

ligia grecească sînt, fără îndoială, şi unele de natură mistică. Era misticism în cultul dela Eleusis, în toate acele renumite mistere, cari se celebrau în templul zeiţei Demeter. Pîrvan făcea chiar osebirea între cultul cerului senin şi acela al întunericului. De asemenea se găsesc elemente mistice şi în felul cum preotesele zeului Bacchus, acele vestite bacchante, celebrau misterele zeului lor.

In parte, mistica aceasta poate fi de origine europeană, traco-ilirică, de unde să fi trecut la Greci, cu zeii urîţi, sîngeroşi, cruzi, altceva decît acea Aphrodită care era pentru Greci personificarea frumuseţii ideale.

Patria însă a acestui misticism, patria adevărată de unde au venit elementele lui, trebuie să fie Asia. De cîte ori ieşim din lumina clarităţii, din cîntărirea logică a realităţii, de cîte ori credem în lucruri pe cari nu le putem pătrunde, de cîte ori facem din închipuirea noastră un mijloc de comunicaţie cu lumea din afară şi cu divinitatea, de atîtea ori noi sîntem Asiatici.

Roma a reprezintat la început tot ceea ce se poate mai clar, mai limpede, ajungînd uneori chiar pînă la un practicism vulgar. La bază a fost întotdeauna ţăranul sănătos.

Dar Roma, o obşte ţărănească la început, s'a întins întîiu asupra Italiei, apoi, mînată de interese de ordine materială, a trecut şi dincolo de Peninsulă, a cucerit popoare după popoare, dar în fond Romanul a rămas acelaş cetăţean practic de mai înainte. Din cucerire în cucerire, Roma a ajuns, într'un timp, fără voia ei, la stăpînirea lumii întregi. Cu ordinea ei, a fost chemată în toate părţile. Imperiul păcii era o necesitate a timpului. Ea n'a pornit

www.dacoromanica.ro

deci din dorinţa de-a domina lumea, ci puterea ei a fost chemată de dorul nestăpînit al omenirii de-a avea pretutindeni autoritatea.

Dar niciodată Roma nu s'a gîndit să transforme popoarele supuse; fiecare a rămas cu vechile sale rosturi, şi ea a împrumutat dela ele tot ce s'a putut.

Cînd s'a ivit creştinismul, Roma a spus: „In Panteonul nostru, alături de ceilalţi zei, primim şi pe Dumnezeul vostru". Conflictul creştinismului cu Roma a venit de acolo că n'au voit creştinii să-şi puie pe Dumnezeul lor alături de zeii păgîni, n'au voit să recunoască pe niciun alt Dumnezeu şi, mai mult chiar, n'au mai voit să se închine Impăratului.

La un moment, în Roma a pătruns însă misticismul, reprezintat mai ales prin elemente siriene. Cùlturi noi, doctrine ca aceia a răscumpărării, ceremonii religioase, cari au trecut mai tîrziu şi în creştinism. Inceputul botezului creştin, cu apă, pleacă dela ideia răscumpărării păcatelor prin ceremonia sîngelui cald al taurului sacrificat; botezul cu sîngele animalelor a fost la origine.

Mai tîrziu, aceeaşi ideie a răscumpărării de păcate e represintată de indulgenţele date de Papi.

Tot felul de influenţe din Orient încep să pătrundă la Roma. Misticismul numerelor îşi avea partizanii lui numeroşi aici. Pitagoricienii formau o sectă destul de întinsă.

Nu de multă vreme d. Carcopino a crezut că a descoperit un templu pitagorician. D-sa a suggerat că şi exilarea poetului Ovidiu la Constanţa noastră, la vechiul Tomis, trebuie

www.dacoromanica.ro

pusă în legătură cu aceea că a fost partizan al unei secte mistice.

Creştinismul venit din Asia Mică e mult mai mult sirian decît evreesc, cum se crede de obiceiu. Iudaismul este un lucru de contabilitate: atîta dau lui Dumnezeu, atîta aştept să-mi dea. Dar sufletul Sirianului e altfel. Şi în religia creştină a fost dela început un misticism sirian, pe lîngă fondul ebraic şi pe lîngă idila galileiană, de pastorală, cu sentimentul de frăţie rurală, care face să dispară orice deosebire socială, să nu se mai ştie de ranguri, să trebuiască a socoti frate pe oricine ţi-ar răsări în cale.

Pe urmă numai, creştinismul a început să sufere influenţe din afară. A devenit elen cînd Pavel a început *să explice.*

In sfîrşit a primit influenţa Romei, care a ierarhizat şi disciplinat, căci Roma trăia prin ierarhie şi disciplină.

Dar înainte de aceasta creştinismul mersese la Alexandria, vatra misticismului. Acolo, e amestecat iudaismul cu ceea ce venea din cugetarea filosofilor alexandrini: cu Plotin şi alţii, a răsărit o întreagă desvoltare în sens mistic la Alexandria.

Misticismul deci şi-a avut vatra în Siria, apoi în Alexandria şi pe urmă a trecut la Bizanţ. Bizanţul în desvoltarea civilizaţiei umane a fost şi o vatră de misticism, o continuă elaborare a misticismului, care nu s'a împrăştiat nici atunci cînd civilizaţia bizantină a fost cucerită de Turci, ci acest misticism a trecut la formele bizare supt care îl întîlnim la Muntele Atos.

Dela o bucată de vreme, în evul mediu, s'a

www.dacoromanica.ro

produs un fel de elaborare a misticismului depărtat sirian, dînd o formă personală simpatică, de umilinţă, de înţelegere şi frăţie cu întreaga natură: aceea a Sfîntului Francisc. „Fericitul" acesta vorbia cu pasările cari zboară, cu fiarele sălbatice, cu pietrele, cu pămîntul, cu lumea, cu soarele, în sfîrşit cu orice element din natură şi creaţiune: toate pentru el şi tovarăşii lui, „sărmăneii lui Hristos", erau frate şi soră.

Impotriva rigidului din religia catolică, împotriva creştinismului oficial sec, uscat, s'a ridicat creştinismul acesta de milă, de iubire, de umilinţă şi de suferinţă, credinţa aceasta vie şi curată.

Trebuie să facem o foarte mare deosebire între misticismul acesta de iubire a naturii, de panteism, al Sfîntului Francisc, care însufleţeşte şi divinizează toate lucrurile, şi misticismul din vremea noastră, care scuză violenţa, încurajează grosolănia şi aventura şi care merge pînă la a preoslăvi chiar crima.

Dar evul mediu s'a mîntuit; a venit cultura Renaşterii, întoarcerea la spiritul elenic, cunoscut mai întîiu în forma romană. Oamenii au revenit la cultul raţiunii; de aici a ieşit doctrina lui Descartes: „cuget, deci sînt", şi doctrina care a dominat secolul al XVIII-lea: „nimic nu există în intelectul nostru înainte de-a fi fost în simţuri".

Secolul al XVIII-lea înseamnă cel mai îngust raţionalism care a existat vreodată: toate sînt supuse cugetării, din care cauză epoca n'are poesie. Poezia este o armonie care nu poate fi nici realizată, nici explicată numai prin raţiune, ea este un lucru

www.dacoromanica.ro

delicat care se înţelege integral, şi cu alte elemente decît cele ale raţiunii.

Secolul al XVIII-lea, raţionalist cum era, n'a înţeles religia, n'a înţeles literatura, n'a înţeles arta, care este acum adesea o minoderie uşoară, o copiere, dincolo de care nu se vede nimic.

Dar omenirea nu rabdă mult timp să fie astfel scăzută. Urînd orice tendinţă de raţionalizare, lumea s'a avîntat în anarhia romantismului, negînd orice legături normale şi ridicînd la rangul frumuseţei cu totul alte idealuri decît cele cunoscute pînă atunci. Romantismul fără frîu a mers pînă la ultimele margini. In ţările latine n'a creat un curent mistic, dar în Germania da; acolo avem misticismul lui Zaharia Werner.

Tendinţa mistică de pe la 1830 continuă şi astăzi în Germania, unde avem şi în catolicism, pe de o parte, Biserica veche, şi pe de altă parte, Biserica nouă, revoltată contra Romei, la fel cu Biserica vie a Ruşilor.

Peste această epocă romantică, pe la jumătatea secolului al XIX-lea, datorită desvoltării muncii omeneşti, datorită creaţiunilor şi descoperirilor făcute în toate domeniile de activitate, datorită drumurilor de fier şi navigaţiei, care acum începe să aibă altă importanţă, în urma descoperirii valorii aburului, s'a produs o îmbogăţire a societăţilor europene. Omenirea a trecut astfel la un regim de interzicere a metafizicei şi de înlocuire a ei cu positivismul lui Auguste Comte, cu acea filozofie a realului, a lucrurilor existente.

Vor veni astfel ani de muncă şi linişte, de acumulare a averilor, de cîştigare asigurată a

www.dacoromanica.ro

situaţiilor materiale. Va fi, după 1850, o epocă de iubire pentru ştiinţile pozitive; şcoli reale se vor introduce pretutindeni, lecţiile fizicei şi chimicei vor fi aplicate în fabrici.

Realismul va pătrunde în literatură. Astfel puternicul Normand, Gustave Flaubert, va observa de aproape elementele vieţii curente. Iar Emile Zola, biruind domeniul epic din el, îşi pune în minte să zugrăvească halele Parisului şi în presintarea acestui mediu el se arată un admirabil de scriitor al vulgului.

In domeniul artei avem şcoala „naturală" a peisagiştilor francezi, de care a fost influenţat şi Grigorescu al nostru, şcoală din care avîntul spre ideal era cu totul înlăturat.

In ce priveşte viaţa politică, în locul reveriilor de odinioară ale socialiştilor, în locul visurilor sociale ale Saint-Simoniştilor, cari se supuneau autorităţii unui „tată", a bunului părinte Enfantin şi se duceau la Constantinopol să găsească şi o „mamă", în locul acestora apare acum economia politică a lui Michel Chevalier şi „Capitalul" lui Karl Marx. Iar, în locul revoluţiei glorificate, acum se face apel la autoritatea lui Napoleon al III-lea; lui i se încredinţează întreaga societate franceză spre a garanta bunurile burghesiei, pe cari începuse să le adune. In Germania acelaş rol îl va avea Bismarck.

Dar faţă de această constrîngere începe un nou curent mistic, foarte sincer încă înainte de războiu. Acest misticism îl întîlnim în literatura germană şi de foarte multă vreme în literatura engleză, în acea admirabilă poesie a lui Tennyson, a lui Swinburne.

Şi în alte domenii se observă această pătrundere a misticismului: opera marelui cuge-

www.dacoromanica.ro

tător Thomas Carlyle este cu totul străbătută de elementele noului misticism.

Se ştie ce a fost acest profet al vechiului Israel, pentru ţara lui: un îndrăzneţ al societăţii, un dătător de direcţii, care ameninţă şi mîngîie în acelaş timp.

Prin predicaţia publică a lui Carlyle şi prin noua literatură engleză, acest misticism sincer, parte din vechiul romantism, s'a răspîndit şi în restul Europei.

A venit apoi războiul, care a creat o generaţie de oameni cari au cetit foarte mult, dar fără alegere şi fără îndrumători.

Aşa că este cu totul fals să se creadă că misticismul vremii noastre ar fi plecat din spiritul lui Tennyson, al lui Carlyle sau al Americanului Emerson, care, în cele două opere ale sale: „Oamenii representativi" şi „Conducerea vieţii", cuprinde o întreagă filosofie mistică.

Generaţia nouă n'a plecat dela o inifiere lifeerară. Ştiind lucruri puţine şi considerîndu-le dintr'un singur punct de vedere, cei zguduiţi de războiu, sub-hrăniţi, neavînd în faţă lecţia de fiecare zi a autorităţii ci, din potrivă, mereu în ochi, în timpul războiului, cu deslănţuirea pasiunilor şi a destrăbălărilor, oamenii de după războiu şi-au creat o religie a violenţei, pe care n'au dreptul s'o reclame nici dela misticismul plin de iubire al Sfîntului Francisc şi nici dela misticismul unui Tennyson sau al unui Carlyle.

Este întrebuinţarea unui cuvînt rău înţeles pentru a scuza o serie de acţiuni împotriva umanităţii, pentru a scuza crimele şi a sprijini aventurile.

www.dacoromanica.ro

VI. NOUL PĂGÂNISM

Va fi vorba astăzi de noul păgînism, care se întîlneşte alături de falsul nou misticism.

Dar, cum aţi văzut, nu trebue să-şi închipue cineva că misticismul din zilele noastre este sincer, atunci când el nu-i decât un fel de mijloc de a acoperi anumite lucruri de crasă sălbătăcie. Căci aşa-zisul misticism de după războiu n'are nimic a face nici cu caritatea Sfântului Francisc, nici cu credinţa duioasă a Sfintei Tereza, ci este un fel de mască, de pozâ.

Eu nu cunosc nimic mai neplăcut decît aceste strâmbături; fără îndoială că o parte de snobism e în falsul misticism.

Aceşti noi pretinşi mistici n'au fost văzuţi niciodată îmbrăcîndu-şi o haină aspră şi legîndu-şi-o cu funie, ca acei Franciscani, acei „fraţi", „baraţi", cum li se zicea la noi, după ungureşte, cari, desculţi, cutreierau lumea vorbind cu pasările, cu animalele, cu lucrurile neînsufleţite. Dinpotrivă, aceşti aşa-zişi mistici poartă cele mai frumoase cămăşi de mătasă, unii avînd chiar un gust quasi-femenin...

Un Italian a observat că în vremea noastră femeile se masculinizează, iar bărbaţii se feminizează, de ţi-e aproape scîrbă de ei.

Mistici de aceştia, despre cari am vorbit mai sus, se găsesc în epoca noastră cîţi vreţi: ori de câte ori un Arghezi scrie o bucată literară plină de tot felul de scîrbării, se găseşte câte cineva care să-l laude, şi se ivesc critici cari să vorbească despre meritul scriitorului de-a fi ridicat lucrul scîrbos la înăl-

www.dacoromanica.ro

ţimea poesiei, iar mai nimeni nu se plânge că literatura a fost scoborîtă la asemenea presintări hîde.

De sigur că e alt misticism, pur, căruia nu i se poate aduce niciuna din învinuirile care trebuie să cadă ploaie asupra şcolii Arghezi: acela al d-lui Lucian Blaga, care însă defineşte pe Dumnezeu ca apa ce curge printre degetele cui se scaldă în apa unui râu.

Toată mistica aceasta din vremea noastră e pentru mine o varietate de snobism.

Noi n'avem în toată literatura noastră niciun adevărat mistic, dar sînt sigur că, dacă am avea şi numai unul, ar face foarte mult bine într'o epocă de materialism, de realism feroce.

Alături de acest misticism, a cărui sinceritate eu o tăgăduesc, societatea noastră trăeşte într'un fel de păgînism. Aceste mode divergente, opuse ne pot mira; ele se explică însă prin acela că societatea aceasta nu-i unitară şi solidară, iar lipsa de unitate se datoreşte lipsei de sinceritate.

E o lume de păgîni în faptă, care vorbeşte continuu de un creştinism foarte contestabil. Creştinismul acesta curios începe să apară în toate societăţile europene. La noi s'au alcătuit societăţi creştine ale tinerilor universitari. Cine e omul care să fie împotriva acestor organizaţii, dar, cînd vezi atâţia oameni cari vorbesc de creştinism şi nu merg la biserică, apoi cînd vezi preoţi tineri, cu pretenţii de foarte buni creştini, cari fac liturghii de dragoste şi de răsbunare, atunci e natural să te întrebi: acesta să fie oare adevăratul creştinism? Creştinismul se compune din două elemente, pe cari e dispus cineva să le uite

www.dacoromanica.ro

foarte uşor. E vorba întâiu de *o practică*. D-ta eşti dator cu anumite forme potrivit ritului d-tale: ortodox, catolic, etc. Căci creştinismul este şi o disciplină: faci parte dintr'o Biserică, trebue să te supui unor anumite norme, pe cari ea ţi le impune. Nu trebuie să se facă vre-o confuzie între creştinismul de acum şi între forma lui dela început: idilică, sentimentală, poetică. Altceva e creştinismul acela de predicaţie lirică şi pastorală a lui Isus Hristos, care, fără a lovi în puterile pe cari le întîlnia, clădia exclusiv pe sufletul omenesc, căruia nu-i dădea nici o dogmă, nu-i impunea nicio constituţie.

Astăzi, dacă faci parte dintr'o Biserică, trebuie să primeşti ce-ţi zice ea, chiar dacă ar fi să te supui unor norme neplăcute ţie.

Dar pretutindeni întîlneşti creştini de aceştia falşi, cu pretenţia de-a fi foarte buni creştini, cari nu se spovedesc niciodată, cari nu ţi-ar putea răspunde nici la cele mai fundamentale chestiuni asupra creştinismului, n'ar şti să spună nici de unde purcede Sfântul Duh.

Ce fel de creştin este acesta care la biserică nu merge, la orice întrebare asupra creştinismului rămâne nedumerit, cu preotul se întîlneşte numai la botez, la cununie şi la moarte? Fără îndoială, aici e vorba de o înşelare de sine, la unii, iar, la alţii de o pură şarlatanie.

Pe lîngă aceasta creştinismul reprezintă şi *o morală*, şi aceasta e partea lui esenţială. Este religia celei mai desăvîrşite morale, propovăduirea celei mai desăvîrşite iertări şi celei mai complecte iubiri.

Ce fel de creştin e acela care se conduce

www.dacoromanica.ro

numai de ură, care, dacă e catolic, nu vrea să audă de ortodox, iar, dacă e ortodox, nu vrea să ştie de catolic sau de luteran? Să-mi arăte cineva pe sfîntul ortodox care, ca patron al acestei Biserici, a tras cu revolverul în toţi cei cari nu se închinau lui Dumnezeu la fel cu el.

Verificarea creştinismului acestuia aparent se poate întîmpla să ducă uneori la rezultate foarte curioase, ca acelea la cari a ajuns Germania în ultimul timp. Eu nu spun că Evreii sînt oamenii cei mai buni: au şi ei destule păcate, pe cari şi le-au plătit, şi nu e mai puţin adevărat că liberalismul revoluţionar german a făcut foarte mult rău Germaniei. O ţară nu poate trăi în aceste continue zvîcniri: ea are nevoie de o desvoltare înceată pentru elaborarea concepţiilor morale.

Mişcarea hitleristă a fost făcută în numele lui Isus Hristos, care în Germania e reprezintat de Biserica catolică şi de cea luterană, dar niciuna nu-i mulţumită de rezultatele la care s'a ajuns, niciuna nu se arată satisfăcută de acest necontenit amestec al celor ce au făcut mişcarea în lucruri care nu-i privesc pe ei.

Este şi un alt caz mai aproape de noi: guvernul romîn a disolvat anume organizaţii germane turbulente din ţară. Eu sînt contra tuturor asociaţiilor acestora turbulente, ca şi contra sistemului de-a purta arme; dacă nu le ai, nu eşti tentat la tot felul de mişcări.

S'au dizolvat, prin urmare, acele asociaţii germane de cari vorbiam, iar, cînd au fost chemaţi conducătorii ca să li se anunţe acest lucru, s'a spus că vinovat e şeful lor biseri-

www.dacoromanica.ro

cesc, episcopul săsesc dela Sibiiu, care s'a manifestat pentru liniște și pace.

Avem, așa dar, și la Germanii de aici de la noi, șeful Bisericii de o parte, iar credincioșii, luptătorii, de altă parte. In ce privește Germania, am văzut, regimul cel mai „creștin" se lovește tocmai de ambele Biserici.

Avem, deci, de o parte acest creștinism, despre a cărui sinceritate am vorbit, și, de altă parte, o înviere a păgînismului.

In Germania se vorbește de revenirea la vechiul cult al lui Wotan și de înlăturarea lui Isus. Cum în Germania unii vreau să învie pe Wotan, tot așa la noi, d. Blaga dela Cluj vrea să se întoarcă la cultul lui Zalmoxis.

In ce mă privește, oricînd prefer acestor zei ai d-lui Blaga pe Hristosul strămoșilor miei.

Se constată în societatea europeană de după războiu o aparență de păgînism, o concepție păgînă și chiar o morală păgînă.

Ce este acest păgînism? Creștinii zic: păgîni tuturor acelora cari n'au fost botezați. Păgîni sînt și Siberienii și Chinezii și Iaponezii, dar, cînd zici: păgînism, te gîndești înainte de toate la păgînismul greco-roman, pe care unii căuta să-l învie, făcîndu-și un ideal din efebul antic.

Romanii, ca și Chinezii, n'au avut un ideal religios: aveau doar un altar deschis tuturor zeilor cari ar fi dorit să între acolo. Imperiul cerea numai ca religiile celor supuși să facă actul de închinare față de împărat. N'au fost prigoniți creștinii datorită unei convingeri religioase a Romanilor. Imperiul cerea chiar evitarea scandalului spre care du-

www.dacoromanica.ro

ceau creştinii; el pretindea numai ca aceştia să observe anumite norme în stat, să dovedească respect faţă de Cesar, să se facă măcar că aduc omagiul cuvenit împăratului.

Cum fanatismul creştin n'a voit să ţină socoteală de aceste forme şi cum, din potrivă, creştinii au început să lovească în păgînismul oficial, ajungînd pînă la punctul de a distruge chiar statuia împăratului, vă închipuiţi că lupta împotriva acestor răsvrătiţi n'a mai putut fi înlăturată.

Creştinismul de împotrivire contra societăţii romane, de la început, a dispărut. S'a încheiat fasa de tinereţă a doctrinei: doctrina însăşi s'a deprins cu societatea şi nu mai cere acum ceea ce a cerut la început: s'a maturizat, a început să aibă interesele ei, în legătură cu o anumită situaţie politică şi socială. S'a transformat în aşa fel acest creştinism dela început, încît la un moment dat a înlocuit el Roma în aşezămintele şi ierarhia ei. Papa, episcopii şi toate rosturile bisericeşti de azi reprezintă puterile Romei de altădată. Pe cînd în ortodoxism avem mult mai mult moştenirea magilor orientali, cu altarul închis, cu perdelele care se trag şi apoi se dau înlături, spre a da impresia de ceva cît mai mistic, liturghia catolică se înfăţişează, roman, în vederea tuturor.

Care este deosebirea dintre vremea noastră şi timpurile pentru care se poate vorbi de un adevărat creştinism?

Astăzi, d-ta ai petru corpul d-tale un adevărat cult. Il admiri, ţi se pare peste măsură de frumos şi cauţi să-l faci din ce în ce mai frumos şi mai voinic. Creştinul ade-

www.dacoromanica.ro

vărat are însă un fel de frică, un fel de ură şi de silă pentru corpul său. In toată literatura medievală se vede despreţul acestui om din evul mediu pentru corp; peste tot întîlnim cuvinte aspre şi urîte pentru zdreanţa de trup, care trebuie să putrezească. Totul pentru suflet, nimic pentru acest înveliş păcătos, pe care trebuie să-l supui, în permanenţă, la tot felul de chinuri. Concepţie creştină pe care eu n'o aprob, căci, dacă acest corp e dat de Dumnezeu, nu e dat ca să ne batem joc dînsul, potrivit cu o concepţie asiatică, siriană.

Noul păgînism nu refuză nimic corpului; lui, care este aşa de sacru, fiind aşa de frumos, lui trebue să-i dai orice: pentru el faci şi sacrificiul sufletului dumitale. Pe el îl oferi privirii altora, aşa cum fac în cel mai înalt grad aceia cari sînt stăpîniţi de principiul nudist.

Toţi aceşti învietori ai păgînismului, toţi aceşti îmbietori la spectacolul trupului lor gol îşi caută explicaţia şi îndreptăţirea în vechea Grecie, în acele exerciţii cu trupul gol ale atleţilor şi ale efebilor antici.

Dar să nu vă închipuiţi că goliciunea grecească era *pentru ea însăşi*, sau pentru trezirea, în chip artificial, a unor anume sentimente în oameni blazaţi, în acele căzături umane, de care sînt atîtea în vremea noastră.

Atletul grec primia toate învăţăturile sănătoase ale naturii şi le stăpînia ca un om cu adevărat sănătos. Această goliciune grecească, această iubire pentru exerciţiile fizice, toate sînt manifestaţii ale unui păgînism pe care nu-l mai putem învia, fiindcă ele sînt *în legătură cu o puritate, pe care fimpurile noastre*

www.dacoromanica.ro

n'o mai poť avea, cu un ideal pe care timpurile nu-l mai poť atinge.

A căuta originile păgînismului din epoca noastră, originile acestei schime stricătoare pentru sufletul nostru, acestui îndemn spre conrupţie în vechea Grecie, înseamnă a aduce cea mai sîngeroasă ofensă elenismului.

VII. SNOBISMUL

Snobismul, acest interesant fenomen al vremii noastre, ar merita o încercare aproape ştiinţifică. Fenomenul nu e cu totul nou, dar după războiu a ajuns să aibă o întindere pe care n'a avut-o înainte.

Cuvîntul snob e de origină engleză. Snobul e un om cu anumite pretenţii, care de cele mai multe ori întrec posibilităţile lui de satisfacere.

Vom vedea cum mare parte din frămîntările timpurilor noastre aparţin acestei serii de manifestări. Să ne ocupăm întîi de diplomaţi.

Diplomaţia înainte era reprezentată de persoane despre care nimeni nu ştia ce gîndesc. Cine ştia ce gîndeşte Bismarck? Aceasta s'a aflat abia după ce a plecat dela putere. Sau cine poate spune cea gîndit de fapt William Gladstone sau oricare alt diplomat dinainte de războiu?

Un diplomat era înainte de toate tăcerea cea mai absolută. Nici pînă azi nu se ştie exact ce-a vorbit Bismarck cu Napoleon al III-lea, înainte de războiul austro-prusian din 1866.

Avem şi cazuri mai apropiate, hotărîri care

www.dacoromanica.ro

ne privesc pe noi, Romînii, şi pe care nu le cunoaştem nici pînă acum.

Inainte de războiul din 1877, noi bănuiam, iar singur Mihail Kogălniceanu ştia foarte sigur, că Rusia, care pierduse Basarabia-de-jos în urma tratatului dela Paris, încheiat după războiul Crimeii, vrea neapărat să recapete cele trei judeţe basarabene.

Războiul era să se poarte în vecinătate şi noi era să avem avantagii sau desavantagii, după cum va fi biruinţa. Turcii ne invitau să luptăm alături de ei, iar Ruşii ne poftiau, nu la o colaborare, pe care o despreţuiau la început, dar să li deschidem drumul de trecere prin ţara noastră.

In aceste împrejurări, Carol I-iu l-a trimis pe Ion Brătianu la Livadia, unde, din cauza unei clime mai plăcute, se retrăgea Ţarul.

Ce-a vorbit atunci Brătianu cu Ruşii, noi bănuim, dar nicio lămurire precisă pentru această chestiune n'o avem, nici în arhivele Ministeriului de Externe.

Dar, la 1876, în Decembre, s'a mai întîmplat un lucru. Pe lîngă Rusia şi Turcia, în chestia Orientului era interesată Austro-Ungaria condusă de Andrassy. Andrassy ni-a dat anumite asigurări, dacă nu vom merge cu Ruşii, dar niciodată nu s'a cunoscut actul încheiat în 1876.

Diplomatul de azi e agitat, călător, guraliv. Inainte, tratatele care se încheiau erau ţinute secret, acum se spun lucrurile încă înainte de-a se încheia actele.

Planuri?! Diplomatul cel mai bun e acela cari are oarecari vederi, dar nu şi planuri fixate dinainte. Nu poţi sili realitatea să între

www.dacoromanica.ro

în planul d-tale. Lucrurile astăzi sunt aşa, iar omul cuminte la fiecare pas trebuie să se întrebe în ce fel se va orienta în cutare momnt. Adevăratul diplomat se va feri de ideie prea generale, îşi va scoate direcţiile din realitate şi va căuta să fie potrivite împrejurărilor actuale. Un bun om de Stat va avea datoria să vadă care e valul ce se ridică în faţa luntrii sale şi nu va lăsa să se înece luntrea statului, pentru a păstra anume linii, după formule ce nu se mai potrivesc cu momentul.

Diplomaţia de astăzi nu se mai face prin diplomaţi pentru state; din nenorocire, lucrul de căpetenie a ajuns a fi diplomatul însuşi.

Toată această întrebuinţare de mijloace externe nepotrivite, pentru a înălţa o persoană, fac parte din marele snobism actual.

Afifudini, — iată ce prezintă dictatorul care se crede dator în fiecare moment cu un gest sau cu o scenă, scriitorul, artistul care sacrifică aparenţei interesante şi opera şi viaţa sa. *Paroisfre, a părea*, al lui Montaigne e lozinca unor vremuri de impostori şi de naivi.

Snobismul nu-i un lucru cu desăvîrşire vechiu. Sînt ţări în Europa: Franţa profund onestă în ce face, chiar şi Germania, care nu-l cunoşteau în timpurile dinainte de războiu. Aproape fiecare dintre noi ştie cît de modest trăia Goethe în odăiţa lui simplă dela Weimar. Vorbia cu toată lumea, despreţuia orice mijloc de-a impune. Viaţa de odinioară a oamenilor celor mai ridicaţi, a creatorilor celor mai de samă era de o simplicitate admirabilă. Corespondenţa lor e o minune de sinceritate.

www.dacoromanica.ro

In Anglia, dacă Thackeray a scris „Cartea snobilor" şi „Bîlciul vanităţilor", trebuie ştiut că el a avut ca punct de plecare un altfel de snobism decît cel din vremea noastră. Cunoscîndu-i mai bine pe Englezi, îţi dai sama că la ei snobismul este mai mult un fel de coajă, care poate fi uşor înlăturată. Este în Anglia un fel de obligată ipocrizie protestantă specială, după cum anglicanismul însuşi este o ipocrizie: protestantism cu liturghie şi forme catolice.

Intre snobismul dinainte de războiu, legat de un popor, de *practicele exterioare*, din anume ţară, între acest snobism, care nu era peste măsură de răspîndit şi care totuşi lovia gustul rafinat al lui Thackeray, şi snobismul de azi, care indignează tot ce-i mai bun şi mai adînc în noi, fiind *un continuu mijloc de usurpaţie*, este foarte mare deosebire.

Dacă ar fi să căutăm snobi printre Romani, nu ni-ar fi imposibil de găsit. Cesar, cu toate însuşirile lui geniale, a fost şi un snob. Coborîrea lui din zeiţa Venus şi atîtea alte pretenţii ni-l prezintă ca atare.

Un snob vestit a fost şi Cicerone, cu discursurile cari aveau drept scop *să-i fixeze figura*. Precum, în vechea Eladă, un celebru snob a fost Alcibiade.

Snobismul acesta, care se întîlneşte la aristocraţia din antichitate, n'a fost cunoscut în evul mediu, acest admirabil ev mediu, cu oameni de o simplicitate şi o sinceritate care nu admiteau forma goală. Jirecek, istoricul ceh, spunea că în evul mediu nu s'a scris nimic care să nu intereseze. Şi aceasta fiindcă el trăia în *adevăr*.

In epoca modernă, pînă la acea Anglie a

www.dacoromanica.ro

secolului al XVIII-lea, snobismul nu exista.

Şi de-odată îl vedem apărînd într'o formă deosebit de periculoasă în era noastră: diplomaţi cari vorbesc despre lucruri pe cari nu le cunosc şi nu le pot face, scriitori cari-şi atribue tot felul de boli mintale, pe care nu le au şi vicii cari se adaugă la toate scrântelile epocii.

Aceasta pentru că trăim într'o epocă de aventură şi de improvizaţie. Dacă omul s'ar ridica pe înceata scară firească, dacă ar veni sus pe căile naturale, atunci n'ar avea nevoie de mijloace artificiale din afară, de acel fals „prestigiu", care-i una cu snobismul şi fără de care nu se poate impune.

Primejdia vine din faptul că, dacă şi în trecut erau snobi, numărul lor era restrîns, iar de jur împrejur o societate care muncia serios şi solidar. Acum o mică insulă de oameni cari muncesc astfel sunt pierduţi într'o *societate de snobi.*

Societatea de azi nu se va însănătoşi pînă cînd toate aceste mijloace artificiale nu vor fi înlăturate şi pînă ce munca modestă, firească, nu va ocupa locul ce-i este usurpat în acest „bîlciu al vanităţilor".

VIII. BOLŞEVISMUL NEGATIV

In lecţia de astăzi vom rămînea tot la partea aceasta de critică a elementelor rele din societatea de după războiu, rămînînd ca în cîteva lecţii viitoare să încercăm a arăta ceiace a rămas de folos în umanitatea actuală, lucrurile acestea bune cari se formează şi sînt încă nelămurite.

www.dacoromanica.ro

Inainte de-a trece la subiectul conferinţii de azi, vreau să vă aduc înainte una din cele mai evidente şi mai caracteristice rătăciri ale vremii noastre, lipsită de echilibru.

E vorba de afirmaţiile, absolut bolşevice, ale răposatului Paul Zarifopol, care cerea înlăturarea întregii moşteniri greceşti, spunînd că Grecii au stricat spiritele omenirii introducînd: logică, unitate, consecvenţă, tot elemente cari nu ni trebuie.

Dar, cu voie sau fără voie, noi sîntem în legătură cu lumea aceasta grecească. Să nu se supere nimeni, dar Grecii au creat şi în domeniul cugetării şi în domeniul artei şi al vieţii anumite lucruri care au trecut din generaţie în generaţie şi *s'au încorporat în noi*, fără a ne lăsa posibilitatea să ne desfacem de ele.

Işi închipuie cineva că omul este ceva care se schimbă cum vrea. Nu, în fiecare dintre noi trăeşte atîta şi atîta din tot ce aparţinea generaţiilor înaintaşe. Din moment ce această cugetare greacă s'a coborît în noi, din mement ce ea s'a încorporat, cum am spus, în viaţa mai multor generaţii, nu poţi să mai ieşi dintr'însa.

Tot aşa omenirea a trăit atîta vreme în creştinism, încît nu se mai poate desface din el, precum şi creştinismul, atunci cînd a apărut, nu s'a putut lepăda de păgănism, ci a primit atîtea elemente dela el: sfinţii sînt în cea mai mare parte zeii din antichitate.

Prin urmare, nu ne putem lepăda de moştenirea trecutului, nu ne putem alătura bolşevismului acelora cari vreau să înlăture toate elementele create de Greci. Fără acestea ce

www.dacoromanica.ro

ni-ar mai rămînea decît ceva ca ţopăirea danţurilor negre din zilele noastre, acordurile frînte care le întovărăşesc, şi ce deosebire e între acestea şi eleganţa menuetelor din secolul al XVIII-lea!

Sînt manifestaţii cari trebuesc criticate cu severitate şi curaj. Există o adevărată bandă, în toată Europa, formată din oameni cari pretind că aduc tot felul de noutăţi şi cari, în transformările ce pretind că le aduc, lucrează, fără a-şi da samă, tot cu elemente vechi, căci a zice: *nu* unde s'a zis *da* nu înseamnă să crezi.

După introducerea aceasta venim la subiect.

In evul mediu, care reprezintă atîta viaţă umană, domnia nu numai despreţul pentru corp, dar o adevărată ură faţă de dînsul.

Iată, în cutare tratat al lui Philippe de Mézières, nu numai că textul e îndreptat împotriva acestui corp nenorocit, ce trebue dus răpede spre mormînt, dar autorul a crezut că trebuie să adauge şi o notă pe marginea manuscriptu lui, prin care se cată a se înspăimînta şi mai mult această biată fiinţă fizică, pe care o meneşti viermilor.

IX. DIVINIZAREA CĂRNII

Norocul omenirii a fost că practica vieţii era una şi teoria era alta; altfel cine ştie ce s'ar fi întâmplat cu dînsa!

Contra acestei condamnabile convenţii se

www.dacoromanica.ro

ridică azi *divinisarea cărnii din care sîntem făcuți*, cu concepția nouă asupra priorității atletismului. Gazetele sînt pe cale de-a deveni organe exclusive pentru sport. Oamenii sportivi, atleții sînt singurii inși, cari, fără să fi fost la guvern, fără să fi ținut vre-un discurs și fără să fi omorît pe cineva, pot totuși să figureze în jurnale, și să devină astfel celebri, impuindu-se atenției publice. Și atunci e ispitit cineva să pună în legătură evul mediu cu timpurile noastre și să constate, cu bucurie, că am scăpat de ceea ce era încătușare atunci, că ne-am liberat de legăturile acestea ale trecutului și că putem trăi o viață viguroasă și fericită.

Dar atletismul acesta, impunerea prin anumite însușiri fizice, nu e un lucru cu totul nou. Și în evul mediu, cu toată acea ură cumplită a cărnii cu miros de putregaiu, totuși corpu-și avea drepturile sale; altfel, dacă omenirea ar fi trăit așa cum cred unii, s'ar fi stins de mult. Exagerările de acest fel trebuie înlăturate, cum, în istoria Românilor, întîlnești jălanii nesfîrșite cu privire la suferințile înaintașilor noștri în timpul Fanarioților sau cu privire la nenorocirile abătute asupra Românilor din teritoriile ocupate de străini: e foarte probabil că n'am mai putea fi noi astăzi, dacă națiа ar fi suferit și răbdat atîta cît se spune.

V'am zugrăvit evul mediu cum iese din cărți, îl vom vedea acuma așa cum era în realitate.

Ființa omenească nu e perfect unitară, cum își închipuie teoria: în ea se luptă două forțe. Presența unei forme și a unei tendințe presupune neapărat prezența unei alte forme și unei alte tendințe.

www.dacoromanica.ro

Nici cînd omenirea nu s'a bătut mai mult ca în evul mediu; numai cît e mare deosebire între războiul de atunci, dat în condiţiuni atletice şi cel de azi, în care primează forţele mecanice, în care, indiferent de eşti voinic sau nu, de eşti viteaz sau fricos, vei sta în aceleaşi tranşee şi vei aştepta să te distrugă aceleaşi bombe, care nu aleg între ostaşi buni şi ostaşi răi, între tari şi slabi.

Evul mediu nu cerea războaie în fiecare moment, dar oferia atîtea ocazii de-a se încăiera lumea, încît, afară de ţărani, cari, nefăcând parte din feudalitate, nu mergeau la luptă, toată cealaltă lume medievală era într'o permanentă ciocnire.

Dar, cum am văzut, condiţiile de luptă diferiau mult de cele de azi, pericolul nu era acelaşi pentru toţi. Războiul desgustător şi absurd din vremea noastră, în care nu mai este nimic din vitejia şi voinicia de odinioară, acesta nu exista în evul mediu. Bunul cavaler era idealul omului din vremea aceea.

Dar, revenind la antichitate, pe care pretindem a o imita, era atunci o armonie între deosebitele feluri de manifestare a aceluiaşi om, o potrivire între idealul fizic şi cel moral, care lipseşte exhibiţiilor brutale de astăzi. Antichitatea n'a admis fărîmiţarea omului în bucăţi, ci a trăit cu idealul omului complect. Cum, de altfel, şi bunul cavaler din evul mediu nu era atletul din zilele noastre, ci poseda, pe lângă însuşiri fizice deosebite, şi un înalt fond moral. Se unia deci vînjoşia, capacitatea de-a învinge pe adversar cu cele mai preţioase daruri sufleteşti.

Da, bunul cavaler în Franţa era un om cu desăvîrşire moral. Ioan-cel-Bun, rege francez

www.dacoromanica.ro

din secolul al XIV-lea, a dat una din cele mai frumoase dovezi de ceeace înseamnă însuşirea aceasta a sufletului.

S'a luptat cu Englesii în războiul de o sută de ani, a fost prins şi dus la Londra în închisoare. Ai lui au rămas acasă, şi înlocuitorul, viitorul Carol al V-lea cel Înţelept, a încheiat cu Anglia tratatul dela Brétigny, prin care Ioan trebuia să fie pus în libertate de către Eduard al III-lea, regele englez, dar, din moment ce tratatul, prea păgubitor pentru Francesi, nu putea fi primit, bunul cavaler s'a întors la Londra, şi a murit în închisoare. Un om de onoare nu-şi putea călca un cuvînt dat; nu putea fi mincinos un cavaler din evul mediu.

Dar au trecut vre-o două sute de ani. Francisc I-iu, rege frances, are ca adversar pe Carol Quintul, rege spaniol şi Împărat al Germaniei. Se dă lupta dela Pavia, în care Francisc e prins şi închis la Madrid.

După mai multe încercări, se încheie pacea dezastroasă prin care Franţa pierde Burgundia şi Francisc I-iu e pus în libertate cu condiţia să dea Impăratului tot ce cuprindea acel tratat. Dar întors în ţară, el nu se mai gândeşte să-şi ţină cuvîntul, să se întoarcă înapoi la închisoare. Deosebirea e evidentă, cînd apropiem aceste două cazuri: bunul cavaler din evul mediu, care se întoarce să moară în închisoare, pentru a nu-şi călca cuvîntul dat şi regele modern, oare chibzueşte dacă un lucru îi vine la socoteală sau nu-şi păcăleşte adversarii, cum poate mai bine.

Dar avem şi un alt caz de dovedire a vitejiei celei mai desăvîrşite. In bătălia dela Crécy se afla în tabăra franceză şi regele

www.dacoromanica.ro

Ioan al Boemiei, care, orb fiind, şi-a legat calul de al unui cavaler şi a căzut luptînd pentru causa de care se simţia legat.

E şi aici ca şi în antichitate, unde orice manifestare de vigoare fizică făcea parte dintr'un crez moral uman, de care erau legate şi arta şi literatura şi orice fel de manifestare umană: toate se ţineau împreună ca elementele dint'un cristal.

Atletismul din zilele noastre îşi poate avea explicaţia în aceea că e ca o ieşire din închisoarea impusă de epoca modernă în care fenomenul dominant a fost acela al monarhiei: State mari, monarhi absoluţi, cu funcţionari peste tot, pe când evul mediu a fost o epocă fără funcţionari, o epocă de delegaţie, în care autoritatea o aveai numai pentru un anume moment — şi noi putem înţelege aceasta cu atît mai uşor, cu cît am avut aşa ceva odinioară: podurile, bisericile şi alte creaţiuni au fost ridicate prin delegaţi cari lucrau mai iute ca azi cu funcţionarii permanenţi.

Venise, zic, epoca modernă cu monarhii ei absoluţi, cu funcţionarii permanenţi, cu şcoli de impunere şi supunere aceleaşi pentru toată lumea.

Işi închipuie cineva că şi evul mediu a avut şcoli ca acestea moderne, dar fără îndoială se înşeală. Atunci fiecare avea şcoala pe care o doria. Erau admirabile Universităţile medievale în care te duceai pentru plăcerea de a asculta pe cutare profesor, iar, dacă el trecea în alt oraş, îl urmau toţi studenţii; se întâmpla ca acesta să plece cu toţii cei cari erau legaţi de el. In ce priveşte şcoala primară, ea e opera revoluţiei franceze: înainte preotul dela biserică te învăţa doar să scrii,

www.dacoromanica.ro

să ceteşti şi să te rogi lui Dumnezeu; şcoala primară de Stat e un lucru foarte recent.

Epoca modernă a creat însă şcoala nouă, care se chiamă colegiu: colegiul iesuit sau cel protestant, care a luat naştere în Germania. Şcoală de greceşte, de latineşte, mai ales de latineşte, în care se învăţa şi ceva istorie; ştiinţele, fireşte, nu.

Nicio legătură cu viaţa nu aveau aceste colegii, care au înlocuit orice fel de învăţământ: o nouă umanitate a fost fabricată de ele.

Cine vrea să vadă ce era un colegiu în epoca modernă, să cetească Dialogurile lui Erasm din Rotterdam, om de tot hazul, care, chinuit veşnic de dorinţa libertăţii, se ridică în contra tuturor formelor care nu-i ziceau nimica, şi între altele contra acestui colegiu.

E, deci, şcoala în afară de viaţă, în afară de mişcare, şcoala care te învaţă să nu ţii socoteală de nimic ce e dincolo de casta cultă; ea duce la o *şcolarisare* formală a omenirii. De aici a ieşit o umanitate scăzută, lipsită de energie şi de entusiasm, o umanitate foarte convenabilă, desigur, dar fără originalitate, fără putinţa de a acţiona, de a reacţiona, o umanitate împuţinată şi strâmbată.

Prin revoluţia franceză, şi şcoala a fost schimbată, dar nu s'a făcut întoarcerea la şcoala vie, la echilibrul dintre elementele fizice şi cele morale, la deprinderea cu activitatea proprie, la putinţa de a fi fiecare aşa cum îi cere fiinţa sa însăşi; nu s'a căutat înlăturarea creării tipurilor comune.

Reforma revoluţiei a creat şcoala primară; reforma lui Napoleon a ereat Universitatea.

Am spus că Universitatea medievală era o şcoală de cugetare personală la care venia

www.dacoromanica.ro

studentul numai dacă îi plăcea cugetarea profesorului. Astăzi, grație urmărilor refacerii napoleoniene, Universitatea este o școlă de specialități: școală de drept, de medicină, de filosofie, de istorie, de științe, de geodesie chiar, și acestea toate legate împreună fără niciun fel de spirit comun.

Și aceste creațiuni și refaceri au un scop care nu e *în* societate, ci *pesfe* ea și poate chiar *împofriva* ei.

Omul din evul mediu era pregătit pentru o viață spontanee. Omul din epoca modernă era crescut cu deprinderea de-a fi un bun supus al guvernului său.

Când a venit însă sistemul școlii lui Napoleon, s'a creat tipul omului abstract, în afară de orice tradiție și de orice împrejurări în care ar avea de trăit, omul care știe dinainte unde va fi așezat, ce gesturi va face în fiece moment, omul pentru care neprevăzutul n'are nicio importanță.

O singură țară a scăpat de acest blăstăm al școlii unice, și aceasta e America. Acolo veniau oameni din toate părțile și nu erau crescuți pentru a fi buni supuși ai președintelui, ci pentru a fi capabili de-a scoate la iveală toate bogățiile ascunse ale țării imense. Omul ajungea pregătit pentru a face bine tot ce i se va cere în viață.

Idealul educației e să desvolți ceea ce există ca inclinație în om și să nu încerci a-i da însușiri ce nu se găsesc, ca punct de plecare, în însăși ființa lui.

Secolul al XIX-lea n'a făcut așa, și Europa s'a găsit astfel cu mâinile legate față de o Americă vie și atît de bine preparată.

S'a întâmplat apoi războiul cel mare, care

www.dacoromanica.ro

a fost unul din cele mai teribile examene pe care omenirea le-a dat vre-odată.

Se crede, de obiceiu, că biruința ultimă atîrnă de pregătirea tehnică; biruie cine are pregătirea mai bună. De fapt, ceea ce birue întotdeauna e fondul moral. Națiunea biruită e aceia care se lasă, care crede că nu poate merge mai departe.

Războiul cel mare a dat experiența totalei inutilități a educației dinainte, a școlii secolului al XIX-lea. La acest examen ea a suferit cea mai cruntă călcare. Diplomații cei mai isteți au căzut la fund, dovedindu-se că nu pot stăpîni împrejurările, generalii cari ieșiseră cei mai bine la școala de război s'au dovedit cei mai puțin pricepuți la luptă, pe cînd soldații improvizați au dat dovadă de însușiri pînă atunci nebănuite. Cum, de altminteri, și înainte, în războiul din Africa-de-Sud, între Buri și Englezi, cu toate că niciun Bur nu învățase la școală să se bată, învățații generali n'au avut atîta vreme nici un succes împotriva lor.

Și atunci omenirea a început să se întrebe dacă nu trebuie creat un alt tip de om dacă nu e mai bine să se întoarcă la cultul puterii fisice, la o trezire a sălbătăciei și a barbariei din el, cu care s'ar realiza poate mai ușor lucruri ce n'au putut fi realisate altfel.

Mulți cred că pe această cale urmează exemplul de Englesi și de Americani, ca și de vechii Greci. Dar, pe cînd la Greci avem a face cu o inegalabilă armonie, la Anglo-Saxoni mișcarea sportivă nu e un lucru prea vechiu. Deschizînd „Enciclopedia Englesă"

www.dacoromanica.ro

la cuvîntul sport, eşti trimis la „atletism", care în Anglia e un lucru tîrziu, din al treilea sau al patrulea deceniu al secolului al XIX-lea. In ce priveşte America, acolo sportul e de după 1850. Vedeţi, prin urmare, că vestitele echipe dela Oxford şi Cambridge n'au nici o sută de ani.

„Sport" exista le Englesi şi înainte, dar însemna desfăşurarea puterilor fisice pentru plăcerea d-tale, nu pentru a întrece pe alţii. Sport era: pescuitul, înotul, vînătoarea, etc. Insuşi cuvîntul sport vine dela plăcerea ce-o simţiau în desfăşurarea forţelor fisice, nu de la chinuirea la care e supus corpul în sportul din zilele noastre.

Scoasă din închisoarea teribilă, de care am vorbit, omenirea a luat cîmpii, s'a aruncat turbată în această mişcare de sălbătăcie şi asprime.

Şi toate aceste strîmbături şi sucituri, toate sporturile acestea de bicicletă şi automobil nu plătesc mult nici supt raportul fisic, fiind o constrîngere violentă a corpului, ceea ce se întoarce în rîndul întîiu împotriva corpului. Nu trăieşte mai mult unul din circ; dimpotrivă, un medic spaniol spunea că ni omorîm sistemul circulator prin zvîcniturile acestea continui, ni îmbătrînim arterele înainte de vreme.

Dacă introducem un spor în exerciţiile fisice, trebue ca şi în domeniul moral să adăgim ceva. Şi, oricît ar protesta cîte un filosof paradoxal, e sigur că pînă acum omenirea n'a găsit nimic mai bun decît acea armonie a Grecilor, care întăreşte, de sigur, dar şi înalţă.

www.dacoromanica.ro

X. LITERATURA INDIVIDUALISTĂ

Da, o operă literară bună e acea, care poate găsi răsunet în alţii, precum un artist nu poate fi acela, care face lucruri pe care le înţelege numai el. Orice prezintare de literatură sau de artă este un act social, prin urmare trebuie să aibă ceva comun întregii societăţi.

Astfel în zădar se susţine azi că „ambiţia de a aşeza ideile în piramidă e preistorică", sau că „sistematismul grecesc aparţine copilăriei gîndirii", sau, că „himera unităţii şi-a pierdut farmecul şi creditul absolut de altă dată".

Ca să ne înţelegem e necesar ca fiecare om să cunoască şi ce e în capul celor din jurul lui. Aceasta nu înseamnă că, dacă ai vrea să scrii versuri, un roman sau o piesă de teatru, ar trebui să te duci la fiecare şi să-l întrebi ce crede despre subiectul ce ţi l-ai ales. Din fericire oamenii au *ceva comun între ei.* Pe lîngă aceasta, pentru partea care nu e comună se recurge la convenţie şi se primeşte un mijloc artificial prin care ne putem înţelege mai bine cu semenii noştri. Prin această convenţie comuniunea omenească în care trăim ajunge a fi mai desăvîrşită.

Există convenţie, de altfel, în toate: în politică, precum şi în teatru, în literatură, în artă, în viaţa de familie şi în cea socială. Cînd calci convenţia în viaţa de familie, se poate întîmpla să iasă ca în cutare piesă a lui Ibsen, în care tovarăşii de viaţă pleacă unul într'o parte, altul în alta.

www.dacoromanica.ro

De sigur că sînt forme care se duc şi e bine că se duc: n'o să îmbrăcăm doar veşmîntul tuturor morţilor de odinioară!

Dar, în ceea ce unora li se pare a fi numai formă, e adesea o necesitate a sufletului omenesc.

Iată, nu se poate crede că un burghez din evul mediu a făcut şcoală de iniţiare în filosofia greacă sau că a trecut prin şcoala de retorică ateniană, şi totuş în ce au scris aceşti simpli şi sinceri medievali există o unitate, o armonie, o cauzalitate, tot elemente de care ni se recomandă să ne scuturăm ca de urme de preistorie. De la sine omul a mers către lucruri pe care, dacă Grecii le-au codificat, nu înseamnă că le-au şi inventat.

Cum gimnastica suedesă codificată nu face decît să imite gesturile cele mai naturale ale omului, spre folosul şi sănătatea orişicui, tot aşa Grecii n'au făcut decît să codifice un bun comun uman, să îmbrace cu anume norme ceea ce e imanent în sufletul omenesc.

Dela această introducere putem trece la subiectul conferenţei de astăzi, la literatură, în forma pe care ea o îmbracă după războiu.

De cînd frîul adevăratei critici lipseşte, de cînd nu se mai simte nicio autoritate, de cînd ridicolul nu mai e pedepsit, a început să se manifeste o literatură deşănţată, pe care, după războiu, o întîlnim oriunde.

Exemplele la care voiu recurge vor fi luate din literatura românească.

Dacă literatura românească ar fi tradiţională, şi tradiţie înseamnă: lucruri verificate, lucruri care te ajută să nu greşeşti, dacă ea ar fi în legătură cu trecutul nostru, dacă ar fi

www.dacoromanica.ro

numai românească, atunci ar fi bine să-mi caut exemplele aiurea.

Dar ea n'a resistat valului de nebunie care a cuprins literatura universală, căci noi imităm cu foarte mare plăcere şi lucruri bune şi lucruri mai puţin bune.

Aşa încît şi această imitaţie obişnuită în literatura românească o face caracteristică pentru fenomene generale; deci cu oarecare întîrziere, literatura noastră de după războiu represintă aceleaşi tendinţe ca literatura nouă de ori unde.

E drept că, în momentul de faţă, literatura europeană se întoarce puţin către lucruri pe care Zarifopol voia să le suprime; şi se întoarce pentru anume motive. Lumea a cetit poesii, romane, nuvele pretinzînd că le-a înţeles, ceea ce, de fapt, nu se poate. Dar această ipocrizie, ca oricare alta, oboseşte dela un timp, după cum oboseşte dela un timp şi continua silinţă de-a ieşi din normal, pentru a gusta literatura anormală.

Şi, atunci, dela o vreme se produce părăsirea poeţilor şi scriitorilor scrintiţi. Cetitorul îşi dă samă că un grup de nebuni nu merită să meargă pe urmelor lor o întreagă umanitate sănătoasă.

Cînd poeţii romantici, atît de populari odată, nu mai erau cetiţi, cînd romanul de analiză ne înebunia cu toate acele cercetări rare asupra sufletului omenesc, căci ce experienţă poate avea un tînăr de douăzeci ani pentru a analiza sufletele celor din jurul său, între oamenii, cari măcar ştiu scrie, cari au stil, a apărut în Franţa de odată d. Panait Istrati, idolul unui anume tineret de acum cîţiva ani. Unde nu era cetită „Kira Kiralina"?

www.dacoromanica.ro

Tot felul de aventuri de prin Brăila ca şi de prin Bagdad, sau din alte părţi, pe unde a fost sau nu autorul. Faima i-a mers pînă în Spania, pînă în America. Astăzi ea se restrînge necontenit. Literatura aceasta artificială îşi are însă pedeapsa în ea însăşi: unei literaturi de emoţie şi de interes trecător îi trece marea vogă.

Din această literatură se desface, totuşi, ceva de caracter general.

E vorba de pretenţia scriitorului de a se desface de publicul său, de-a spune tot ce crede şi ce ştie el, fără a avea conştiinţa că face un act social. Şi omul e ticălos: cu cît te pleci mai mult în faţa lui, cu atît te preţuieşte mai puţin, iar, dacă vii cu tot felul de pretenţii de singularizare, dacă le prezinţi într'un chip cît se poate mai sfidător, atunci găseşti credincioşi şi chiar fanatici.

Avem deci şi o literatură pe care cei ce o scriu pretind s'o *impună societăţii*, literatură care nu adună ceea ce există în sufletele noastre, nu dă expresie estetică şi literară aspiraţiilor noastre.

Dar scopul unei literaturi e acesta. Cînd cetim, de foarte multe ori, ne căutăm pe noi. Găsim scuze pentru păcate pe care altfel nu ni le-am putea ierta, găsim exemple ce ne susţin în lupta noastră, găsim îndemnuri, cum găsim mîngîieri.

Şcoala aceasta nouă, însă, ţine a *se izola*, a avea faţă de societate numai *legături de surprindere*, a fermeca numai prin *însuşiri de rafinate a formei*.

O astfel de literatură ajunge să nu mai aibă niciun fel de scrupul, de decenţă; ea calcă

www.dacoromanica.ro

în picioare orice legătură cu buna cuviinţă, cum rupe tot ce ar uni-o cu trecutul.

Scriitorul trebuie să fie original, dar nu trebuie să îndrăznească a fi autonom, căci nu poate fi astfel niciodată. *Nu există niciun om care să trăiască numai din el şi numai pentru el.* Cel mai mare egoist va folosi societăţii în care trăieşte, şi fără voia lui. *Originalul cel mai dîrz e sclavul acelora cari trăiesc în el.* Meşteşugul e să ştii da drumul, în momentul potrivit, acelora dintre strămoşi cari ţi-ar putea folosi atunci.

Apoi, lumea din jurul nostru ne influenţează. *Nu există capodopere plutind în vid.* Este ceva inexplicabil care ne încunjură şi ne leagă cu toţi cei pe cari-i vrem şi cu atîţia pe cari nu-i vrem.

Poeţii vechii prezintau natura, opera lor era după o inspiraţie a ei; poeţii noi au pretenţia de-a-i prezinta *sensul mistic*. Socotesc că sînt liberi să ia elemente din orice parte a naturii şi să le transpun aiurea.

Ei caută a jongla cu elementele naturii, pe care o dezarticulează, crezînd că pot ei crea o lume nouă. Ar fi întemeietori ai unei lumi ce nu există. Iar în această prezintare a unei naturi care nu există, în acest amestec al tuturor elementelor desfăcute din legătura lor, ei caută a pune o însufleţire misterioasă. *Ar fi o religie nouă*, un fel de panteism, care animă toate aceste lucruri.

Dar acesta nu e un fenomen nou; cunoaştem vechiul misticism de iubire şi caritate al Sfîntului Francisc, care plîngea de mila tuturor dobitoacelor şi însufleţia toate lucrurile neînsufleţite.

Şi să mi se dea voie să prefer acest mis-

www.dacoromanica.ro

ticism, care întăreşte, întinereşte, misticismului distrugător din vremea noastră, capabil de-a da porniri barbare unui suflet pervertit.

Misticismul noilor poeţi pretinde că resolvă antagonismul dintre bine şi rău, dintre frumos şi urît. O anume unitate ar fi de-asupra dualismului nostru. Dar aceasta nu înseamnă decît a reveni la cele mai vechi tradiţii ale creştinismului, în care a trecut doctrina dualistă, persană, cu Ahriman şi Ormuzd.

Dezordinea mentală, uriciunea simţirii se ascund însă adesea supt ploaia de stele a comparaţiilor. Dar o poesie trebuie să aibă o unitate de gîndire, să fie manifestarea unui singur sentiment. *Acestea nu sînt sfaturi şi critice. E desvăluirea fundamentului însuşi al lucrurilorcare nu se poate schimba.* Comparaţia se cere a fi şi ea deci unică, desfăşurată pe liniile ei firesti, cum ne-am deprins cu ea dela început. Dar a face să treacă prin faţa noastră nesfîrşite imagini disparate înseamnă să nu putem prinde niciuna.

O astfel de literatură nu e literatură. Dar, fiindcă sufletul omenesc caută o subliniere, o ridicare, dacă-i e interzisă în literatură, va căuta-o în domeniile nesănătoase ale turburărilor firii şi corpului.

Astfel prin lipsa unei literaturi adevărate, el e aruncat în vraja nebuniei care a cuprins Europa de după războiu.

XI. ARTA REVOLUŢIONARĂ

Vin acum la arta nouă şi voiu începe dela primele manifestări, cari au pregătit ceea ce întîlnim în arta de azi: capetele acelea strîmbe

www.dacoromanica.ro

cu părul lipit, pentru a fi cât mai mici, colorile puse la întîmplare, după capriciul pictorului, pentru care nimic nu-i imposibil.

Sculptura urmează aceleaşi linii ca pictura.

In ce priveşte arhitectura, se fac casele fără acoperiş, într'o ţară în care ninge câteva luni pe an, se construiesc terase ca în Maroc, unde căldura permite oamenilor să stea sus pe acoperiş. Ferestrele sunt ca nişte simple înţepături fără cadru, înşirate pe o curea ce încinge aceste vagoane gata de plecare. Şi străzi întregi se dezonorează cu astfel de clădiri.

Să vedem de unde au venit schimbările acestea în domeniul artei, când a ieşit omenirea întâia oară din liniile artei vechi?

N'a ieşit deodată pentru toată arta, căci de noua arhitectură nu poate fi vorba decât după războiu.

Dar, pentru pictură, o mişcare foarte îndepărtată s'a produs în Anglia la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea.

Este vorba de introducerea aşa-zisului „plein air". Noi vedem un lucru care este în depărtare altfel, pentru că se interpune aerul care-l schimbă. Căci, în afară de obiect şi de meşter, este mediul atmosferic, care nu-i o distanţă goală, ci un factor important, care prin individualitatea lui estompează forme, schimbă culori, creiază armonii.

Şcoala engleză de peisagiu, a lui Turner, despre care e vorba, a schimbat cu totul peisagiul lui Claude Lorrain, făcând frumoase descoperiri de colori palide, şterse.

Dela început, însă, o observaţie. Se poate întîmpla ca aierul să învălue lucrurile într'un

www.dacoromanica.ro

anume fel, să aibă asupra lor o anume influenţă, care influenţă e posibil să fie întîlnită numai într'un moment anumit. Dar arta nu urmăreşte ceea ce-i unic şi extraordinar; ea este un document de realitate durabilă, o noţiune oarecum artificială de permanent. Şi, mai ales, a introduce notele peisagiului engles într'o regiune în care atmosfera n'are caracterul aceleia din Anglia, înseamnă să faci o foarte mare greşeală.

In această privinţă e foarte interesant ceea ce a făcut Grigorescu al nostru, pe care tinerii moderni nu-l prea pot suferi. La început, Grigorescu a redat exact ceea ce vedea din locul în care era aşezat, ţinând sama însă şi de convenţia ce i se cerea.

A început ca pictor de icoane, şi să nu vă închipuiţi că n'a văzut cu sufletul unui zugrav de icoane. A lucrat pentru catapeteasma mănăstirii Zamfira şi a ţinut seama de rostul lucrării, de locul unde vor fi aşezate icoanele, de distanţa dela care vor fi privite. Avînd a fi pe o catapeteasmă, trebuiau făcute aşa ca să fie văzute de cineva de jos.

Meşteşugul mare al acelor admirabile vitralii din evul mediu stă în aceea că erau lucrate aşa ca ele să dea impresii deosebite, fiind văzute la anumite ceasuri, cu anume lumină, dând iluzia de transformări dela oară la oară, dela răsăritul de soare la asfinţit.

Grigorescu s'a dus apoi în Franţa, în pitoresca pădure dela Fontainebleau, unde era o colonie de pictori, dar el n'a venit cu coloarea de acasă, n'a dat lucrurilor forma pe care o ştia de aici, dela noi, ci a observat natura franceză de acolo şi a redat-o aşa cum i se înfăţişa.

www.dacoromanica.ro

Pe urmă a mers în Bretania, ţară de stîncă, în care lumina e trimeasă dur asupra obiectelor şi acolo a făcut pictură potrivită cu mediul local.

A zugrăvit şi interioare franceze închise, cu totul deosebite de ceea ce făcuse înainte, şi tot atât de diferite de ceea ce va face, întors în ţară, cu acele iarmaroace din Moldova, în a căror prezintare se poate observa o anumită influenţă a şcolii olandeze, cu îngrămădirea a tot felul de figuri caricaturale, cu acele scene de păstorit, atât de exacte pentru valea Prahovei, care n'ar fi tot aşa de apropiate de adevăr dacă ar pretinde să redea valea Teleajenului.

Dar, cînd s'a ajuns la acel „plein air" de ţărm de mare, la acea lumină difuză, care în Anglia se întîlneşte şi pe care o regăsim în admirabilele marine engleze, procedeul a fost repede adoptat pentru regiuni în care învăluirea atmosferică e cu totul alta. A ajuns şi câte un Italian să facă lucruri de acestea difuze, pe când în ţara lui meridională, cu soare mult şi puternic, nu se găseşte nicăiri un loc unde lucrurile să fie astfel văzute.

A fost un fel de beţie a „plinului aier".

S'a mai adaus un lucru cu nenorocită influenţă asupra picturii. A venit romantismul de pe la 1820—1830, care a făcut o neîngăduită confuzie a genurilor de artă.

Să ni amintim vestita operă a lui Lessing: *Laokoon.* Plecând dela grupul grec în care atât de tragic, dar păstrînd toată înfăţişarea frumuseţii, e represintat preotul troian, care împreună cu fiii săi e înfăşurat de doi şerpi monstruoşi, Lessing a fixat anume adevăruri eterne cu privire la artă.

www.dacoromanica.ro

Fiecare gen de artă, cuprinzînd şi literatura, trebuie să ţie samă de anume regule. Confusia genurilor, stricarea lor nu aduce decît proaste servicii artei şi literaturii.

Adeseori, în descrierile lui Balzac, ajungi obosit la capătul unei înşirări de amănunte, cari trebuiesc şi care nu trebuiesc.

Dar literatura nu este o artă de prezintare, de descriere, literatura — poesie sau prosă, căci şi aceasta e o poesie în anumită formă, — e suggestie înainte de toate. Cînd Eminescu spune:

Mă cunoşteau vecinii toţi,
Tu nu *m'ai cunoscut,*

acest „Tu *nu* m'ai cunoscut", această singură apăsare pe o silabă suggerează o lume întreagă.

Dar nimeni nu poate cere suggestii prin pictură şi mai puţin încă prin sculptură, prin muzică, în stare să dea numai unele dispoziţii sufleteşti; muzica mai ales e cea care produce astfel dispoziţii.

Pictura e toată artă de prezintare, de descriere: prin ea ca şi prin sculptură se dau lucruri *palpabile*.

Artele sînt surori, dar nu sînt surori siameze; ele samănă, dar fiecare îşi are rostul ei; au elemente înrudite, dar nu se confundă.

Mai este ceva care duce la desmăţul de astăzi. Dela un timp, literatura se pierde în misticism, şi e foarte rău, căci de prea puţine ori misticismul din vremea noastră e sincer. Dar misticismul acesta nu poţi nici de cum să-l introduci în artele plastice.

www.dacoromanica.ro

Dela un timp apoi se fac studii serioase de tehnică în materie de pictură, studii cari au dat şi e probabil să mai dea roade bune în viitor. Azi, o anume simplificare a liniilor e bine venită, dar să nu se meargă prea departe. In toate aceste inovaţii trebuie să se urmeze proverbul grec: *meden agan*, cel latin *ne quid nimis*, „nimic prea mult".

Tehnica e bună ca să te serveşti de ea, dar să nu ajungă ea stăpînă, impunînd tot felul de salturi mortale.

Arta ca şi literatura nu se se realizează prin sforţare. Unde e sforţare nu mai e frumuseţe.

In artă, tehnica nu trebuie să ajungă stăpîna noastră, precum în industrie nu trebuie să ne lăsăm stăpîniţi de maşină.

Artistul e bine să aibă cunoştinţe, dar ştiinţa lui nu trebuie să meargă pînă la punctul de a face din el un sclav al materiei şi mijloacelor sale, şi mai ales al felului cum *alfii* le aleg şi le întrebuinţează.

Nenorocirea vremii noastre e aceasta: oameni fără cunoştinţe generale suficiente întreabă prea mult pe alţii şi prea puţin pe sine. Ei caută pe această cale necontenit „lucrul nou", care e foarte relativ; cînd crezi că eşti mai original, atunci foloseşti elemente din cele mai vechi. Şi, în loc să întrebe artiştii sufletul lor, ei încep să răsfoiască tot felul de albume de artă neagră, de artă babiloniană, de artă haldeiană, etc., şi de aici iese la iveală pictura aceasta aşa-zisă „nouă".

De sigur că în aceste vechi faze sînt şi lucruri interesante, că şi arta neagră şi cea preistorică au în ele visiuni proprii.

www.dacoromanica.ro

Cea preistorică, foarte bogată în nuanţe, e cea mai neaşteptată în expresii, ca în reprezintarea animalelor de pe pereţii peşterilor, descoperite în Sud-Estul Franciei şi în părţi vecine. Din partea lor, negrii au un simţ al mişcării de care nu mai sîntem capabili.

Ce se face azi e menit să dispară. Tablourile, sculpturile vor fi documente de psihoză sau pînze de rezugrăvit, material de cioplit din nou.

Ce s'a făcut în alte domenii se poate astfel înlătura, dar ce a creat arhitectura nouă va rămînea din nenorocire spre ruşinea generaţiei actuale.

O clădire trebuie să te facă să cunoşti, după liniile ei, scopul căreia i-a fost destinată. Dar arhitectura modernă face aceeaşi curea învîrtită şi găurită şi pentru o Academie, şi pentru un palat, şi pentru un tribunal, şi pentru orice altă menire.

Noi n'am creat nici pînă acum un tip de gară, un tip de sală pentru întruniri, etc.

Dar cei cari nu pot da sensul ansamblului, nu se vor plăti prin aceia că introduc nebunia în amănunte.

XII. FALSE DIRECŢII ÎN ŞTIINŢĂ ŞI GÂNDIRE

Curentul nou se observă şi în ştiinţa luată întregime, nu pe capitole. Să vedem ce-a avut ea să cîştige şi ce-a avut să piardă de pe urma schimbărilor ce s'au produs în Europa nouă.

Am observat ce e mai stricător şi periculos societăţii şi care arată o stare de nesă-

www.dacoromanica.ro

nătate a omenirii: e vorba de o anume *lipsă de unitate.*

Orice societate trebuie să fie *unitară*, şi *unitatea e cu atît mai perfectă, cu cît societatea se desvoltă în chip mai organic*, fără nicio impunere de sus, fără nicio silire din afară. Societatea sănătoasă este aceea în care există o unitate în *fiecare* domeniu de activitate şi apoi o unitate a *părţilor*, cari să formeze un *ansamblu armonios*, potrivit unui *ideal*, unui *principiu*, recunoscut de toată lumea.

Epoca noastră, cu desăvîrşire nesănătoasă, nu numai că nu oferă un principiu de unitate recunoscut de toată lumea, dar tendinţa către unitate nu se întîlneşte nici măcar în interiorul fiecăruia dintre domeniile cari alcătuiesc viaţa societăţii: pretutindeni avem o luptă necontenită între tendinţe ce se bat cap în cap.

Cînd am vorbit despre misticismul din vremea noastră, aţi văzut de o parte toate acele pretenţii de legături mistice cu atîţia şi atîţia sfinţi, toate acele plutiri în vag, toate acele lucruri neînţelese şi incapabile de-a ajunge la o claritate, iar, de altă parte, literatura plină de foarte materiale lucruri urîte, pe cari tineretul nostru le caută şi le iubeşte.

Eu înţeleg o societate de mistici, oameni cuviincioşi, evlavioşi, cu ochii îndreptaţi spre cer, căutînd contactul cu divinitatea, pe cale mistică. Dar toţi misticii aceştia, cari merg pe urmele d-lui Arghezi, cari nu ştiu ce-i biserica şi nu cunosc buna cuviinţă, cari n'au stat niciodată să se gîndească mai mult asupra religiei şi asupra divinităţii, de care vorbesc toţi aceştia, ce unitate sufletească pot avea?

Dacă ai vrea să-i vezi cum îşi întrebuin-

www.dacoromanica.ro

ţează timpul, poţi fi sigur dinainte că nu-i vei găsi prin cine ştie ce funduri de munţi, pe la vreun schit singuratec, ci în locul unde pot fi înconjuraţi de cît mai multă lume veselă şi gălăgioasă.

Această ciocnire, pe care o întîlnim necontenit în sŏcietate, există şi în domeniul ştiinţii.

Ce-a moştenit ştiinţa vremii noastre de la aceea ce era înainte, cum s'a păstrat ce-a fost odinioară, în ce fel s'a transformat şi, în sfîrşit, cari sînt curentele nesănătoase din ştiinţa de după războiu?

Imi aduc aminte, în domeniile pe cari le cultiv, de ştiinţa ce se practica pe vremea cînd eram eu de vrîsta d-voastră. Era pe atunci, în ştiinţă, un foarte mare *desgust de idei generale;* ele erau socotite că un fel de *dilefantism.*

Generaţia mea nu despreţuia literatura, dar nu-i plăceau ideile generale.

Generaţia dela 1890 avea ceva din moştenirea celei dela 1850—60. Atunci, lumea era obosită de romantism, nu numai de romantismul literar, dar de marele avînt metafisic dela începutul secolului al XIX-lea. Cei mai mari escaladatori de ceruri, cei mai îndrăzneţi plutitori prin nouri au fost în Germania filosofii, începînd cu Kant, continuînd cu Schelling, Fichte şi Hegel, cari au dat dovadă de o extraordinară putere de gîndire.

Imediat însă, în cugetarea franceză va fi de o părăsire a metafizicei, o îndreptare spre o filozofie a realului, a lucrurilor existente. Ca o religie care rămîne pe pămînt, va lua naştere *pozitivismul,* stăpînitor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe ruinele

www.dacoromanica.ro

eclectismului lui Cousin, care desgustase şi pe elevii lui.

Taine reprezintă tocmai ura contra oricării îndreptări către metafizică. Cartea lui *De l'intelligence*, foarte puţin cetită azi, dar foarte interesantă, era în legătură cu acele studii asupra condiţiilor materiale de desvoltare ale inteligenţii, studii cari au fost făcute în laboratorii. Dar, spre deosebire de Wundt, care va face cercetări experimentale, Taine exprima acolo numai ideile generale.

Pe de altă parte, se produce şi o rupere totală a societăţii de romantism, care, prin individualismul său prea mare, putea fi dăunător unei burghezii bogate, care se ridicase acum cu capitalul său.

Pentru ocrotirea aceleiaşi clase, pornite pe îmbogăţire, în ordinea politică, lumea se va depărta cu oroare de orice fel de mişcare revoluţionară.

Dar burghezia, care se ridică acum, pentru sprijinirea muncii ei avea nevoie de un om inteligent, iniţiat în chestiile economice şi sociale şi mai ales de un om cu o voinţă îndărătnică.

Şi aceste calităţi le-a găsit în Ludovic-Napoleon, viitorul Napoleon al III-lea, nepotul lui Napolen I-iu, fiul lui Ludovic, regele Olandei, şi al frumoasei regine Hortensia. Cu el se instalează o *monarhie activă şi responsabilă*, o *monarhie creatoare*, care, în vreo zece ani, a schimbat cu desăvîrşire Franţa.

Anii lui de domnie vor fi ani de muncă şi de linişte, de acumulare a averilor, de cîştigare asigurată a situaţiilor materiale. Avîntul vag de odinioară va fi condamnat. Ceea ce

www.dacoromanica.ro

pare romantic va fi socotit ca începutul unei noi primejdii sociale. In bizarerie, în izolare, în individualismul exasperat şi provocant se va vedea un atentat la buna ordine, odată restabilită.

Pozitivismul lui Auguste Comte împărţia toate lucrurile pe categorii, părăsia orice aspiraţii mai înalte, orice idealuri mai depărtate. Creatorul noii filosofii era considerat ca un nou mîntuitor al societăţii, şi totuş el îşi avea punctele de plecare în curentele ce au stăpînit prima jumătate a secolului al XIX-lea: el venia din romantism, căci fusese odată saint-simonian.

Socialismul dela începutul secolului al XIX-lea fusese în adevăr socialismul visător al apostolilor altei omeniri, un Saint Simon, un Fourier. Era vorba de o societate a inginerilor, sprijinită pe muncă şi avînd rangurile fixate de dînsa. Saint-simonismul a degenerat, pe urmă, cu bunul părinte Enfantin, dar el şi-a avut partea în proiectul de a se deschide canalul de Suez.

Saintsimonienii au ajuns astfel să fie oameni practici; inginerul a biruit la ei pe vizionarul poet.

Pe cînd, în Germania, List devine marele creator al „economiei naţionale", în Franţa Michel Chevalier stăpînia spiritualitatea ţării. Materialismul năvălitor se vede şi în fabricarea romanelor, de avînt epic, dar de greoaie redare a „adevărului", ale lui Emile Zola.

In ce priveşte pe Karl Marx, teoria lui nu este germană: Evreul acesta dela Rin reprezintă înainte de toate iniţiarea lui în Franţa, trăind în mediul francez de după 1848, în mediul economic al domniei lui Napoleon al

www.dacoromanica.ro

III-lea, văzînd acolo şi o desvoltare industrială care în Germania de atunci nu exista.

Lassalle el însuşi, cu toată înfăţişarea lui de conducător original al societăţii de stînga germane, este supt influenţa vieţii franceze din această vreme.

De altfel şi în Franţa această mişcare economică pleacă de aiurea: din *America*, din *Anglia*. Căci în fund e personalitatea lui Adam Smith, al cărui studiu despre originea şi caracterul bogăţiilor omeneşti, în secolul al XVIII-lea, a făcut întîiu deosebirea între muncă şi capital.

Cei cari au venit după el au degenerat de la aceste idei fundamentale, căci Adam Smith era un Englez cu sentimentul de iubire de oameni, iar, mai tîrziu, a rămas, din primul impuls, numai doctrina economică, materialistă.

Metodele erau aceleaşi pentru toate domeniile.

In ştiinţă nu ţi se cerea să spui decît *lucruri constatate*; trebuia să te opreşti la aceste adevăruri *metodic* dobîndite şi constatate.

Cînd era să porneşti mai departe, te opriai îngrozit ca nu cumva să ajungi la idei generale, trecînd dincolo de informaţia perfectă.

Şcoala aceasta nouă, în materie de istorie şi filologie, a avut reprezintanţi străluciţi. Filologia francesă a fost reprezintată de celebrul Littré, care a alcătuit Dicţionarul limbii francese. Fost saint-simonian în tinereţe, ca şi vestitul inginer Eiffel, acel care a conceput turnul, cu acest nume, din Cîmpul lui Marte dela Paris.

Insuşi Napoleon al III-lea, în tinereţe, fususe influenţat de ideile saint-simoniene. Ideolog, la început, el şi-a sacrificat ideologia so-

www.dacoromanica.ro

cialistă din cele dintîiu timpuri, devenind „socialist de Stat", deci cineva care înţelege ca prin organele Statului să organizeze ceea ce alţii înţeleg să organizeze prin revoluţie. Napoleon al III-lea, în Franţa, a făcut, adesea, ceea ce face Mussolini în Italia de astăzi.

Şi învăţămîntul superior francez a primit, la un moment dat, o prefacere esenţială, care a trecut şi aiurea, şi de care cred că s'a resimţit şi Seminarul german. E vorba de opera lui Victor Duruy, ministru al Instrucţiei Publice, care a întemeiat Şcoala de Inalte Studii din Paris.

El îşi zicea că învăţămîntul superior nu e pentru pregătirea profesorilor; aceasta se face în Şcoala Normală Superioară. In Şcoala de Inalte studii, înfiinţată de el, nu se primeşte după nicio diplomă, dar se învaţă şi metodele prin care să găseşti adevărul, se arată căile pe care se merge la el, potrivit principiilor pozitiviste ale curentului realist.

De fapt, fiecare om aduce cu sine o metodă, la care adaugă pe cea învăţată, oare e aceeaşi pentru toată lumea, dar care se bazează pe ce-a găsit la fiecare.

La Hautes Etudes se credea, poate prea mult în atotputernicia metodei, şi aceasta era marea greşală.

Ştiinţa aceasta de laboratoriu, cum o practica, în psihologie, Wundt, ştiinţa aceasta, care, la Hautes Etudes, permitea tinerilor să se iniţieze şi să se perfecţioneze în toate domeniile ştiinţifice, avea un desavantagiu: era poate prea îngustă, prea săracă; se ţinea prea departe de marele public. Dar ea era o ştiinţă sigură: ce-ţi dădea ea era un lucru solid pe care se putea clădi ceva.

www.dacoromanica.ro

Dar, înainte de războiu era acest neajuns: *toată ştiinţa sta în afară de societate.* Pe cînd ea, ca şi oricare altă creaţiune spirituală, nu trebuie să se retragă, să se îngrămădească în odăiţa ei strîmtă; din potrivă, e necesar ca ea să se puie la dispoziţia societăţii, întrebuinţînd termeni înţeleşi de toată lumea, ţinînd samă de punţile acestea care leagă omul de ştiinţă de marele public. E o foarte mare nenorocire că s'a creat, în domeniul ştiinţei, un jargon care nu-i înţeles decît de cei cari fac cercetări în această direcţie. Pe de o parte avem cugetarea cea mai înaltă, îmbrăcată într'o formă neînteligibilă, pe de altă parte forma cea mai elegantă şi mai desăvîrşită îmbracă uneori cercetări amănunţite, care nu interesează pe nimeni.

Altă observaţie în ce priveşte aceste cercetări de detaliu. E foarte bine ca lumea să se ocupe de orice, dar *o inteligenţă umană superioară e bine să aleagă şi să se ocupe cu ceea ce e mai în legătură cu viaţa şi interesele societăţii.*

Publicul nu cunoaşte, nu vrea să cunoască şi nu respectă aşezămintele dela care n'are folos.

Un American spunea că o anumită ştiinţă istorică va ajunge un pericol pentru spiritul uman.

A venit apoi războiul şi a găsit ştiinţa în faza aceasta a informaţiei largi şi temeinice, a prezintării lucrurilor sistematic, metodic.

Foarte puţine tentative s'au riscat împotriva acestei stări de spirit.

Una a fost făcută de profesorul Karl Lamprecht, care şi-a dat sama că ştiinţa dinainte

www.dacoromanica.ro

nu mai ajunge, că viaţa trebuie prezintată unitar văzută, organic.

Cu amintiri din metafizica germană, cu influenţe dela Vico Italianul, Lamprecht a aruncat teoria *psihologiei colective*. In desvoltarea unei civilisaţii umane, epoci de *tipism* sînt urmate de epoci de *individualism*, zice el.

Prin individualism se ajunge la culmi foarte înalte, şi e bine că după aceste ţîşniri să urmeze epoci de tipism, cari coboară, dar consolidează.

El credea în ideile sale ca în puncte de dogmă şi era foarte mîhnit ori de cîte ori i se spunea că în istoria vre unui popor, în desvoltarea vre unei civilisaţii nu se pot constata fasele fixate de dînsul.

Dar doctrina lui nu poate fi aplicată de oricine; trebuie pentru aceasta un om cu o voinţă şi o pregătire ca a lui Lamprecht.

După războiul mondial însă Universitatea, ca şi şcolile secundare, n'a mai avut răbdarea sfîntă de odinioară. S'a păstrat sistemul seminariilor, foarte bun, de sigur, dacă eşti pregătit din liceu, dar, dacă nu ştii nici limbile clasice, nici pe cele moderne, ce fel de cercetări ştiinţifice poţi face, la ce rezultate poţi ajunge?

De unde a ieşit că, în erudiţia de azi, mai măruntă decît cea de altă dată, lumea se aruncă spre subiecte din ce în ce mai mici şi mai neînsemnate.

Intr'o lume lacomă de detalii cu privire la evul mediu e o ciudată frică de istoria contemporană.

In general amănunte neinteresante şi pripite sinteze, scoase din nimic, de oameni cari au cetit foarte puţin în viaţa lor.

www.dacoromanica.ro

Dar, la alcătuirea sintezelor epocei mele, noi plecam dela cercetări multiple, plecam, în ce priveşte cunoaşterea umanităţii, dela o Facultate de Litere complectă: generaţia mea a fost, la noi, ultima care a făcut această Facultate integrală.

Astăzi e cineva licenţiat în limba franceză, dar nu cunoaşte nici filozofia ţerii a cării limbă va preda-o.

In toate domeniile, societatea de azi trăieşte alături şi în afară de ştiinţa elaborată de puţinii aleşi. Dar toate reformele ce se fac în domeniul economiei nu vor reuşi să creeze o societate unitară, armonioasă; masele muncitoreşti nu le vom cîştiga decît cînd aceştia vor fi legaţi sufleteşte de noi, cînd munca noastră va ajunge la ei şi se va întoarce pe urmă de acolo spre noi, cu noi adevăruri, profitabile.

III. CE POATE FI NOUA EUROPA

I. LOCALISMUL ORGANIC.

I

In lecţia aceasta vreau să vă vorbesc despre un element care a dispărut din viaţa Europei actuale, element care mi se pare indispensabil pentru ca societatea omenească să fie întreagă; e vorba de *dispariţia totală a vieţii locale organice.*

Formaţiunile organice, care în desvoltarea

www.dacoromanica.ro

lor plecau dela nevoile locale ale populaţiei, acele admirabile oraşe medievale, organismele acelea populare, patriarhale, alcătuite de ţeranii de pe văile tracice, ca şi acei din Scoţia din Elveţia sau şi din alte părţi, au fost înlocuite în vremea noastră cu centralizarea sau cu ceea ce se chiamă descentralizare.

Căci descentralizare înseamnă să faci în mic acelaş lucru, care prin sistemul centralist se face în mare.

S'a încercat şi la noi, acum cîţiva ani, acest sistem, dar, cînd trebuie să tindem spre o desvoltare organică locală, nu înseamnă că ni-am ajuns scopul *printr'o desfacere de sus a centralismului, cînd e necesară o refacere a lucrurilor de jos, cari au existat.*

Descentralizarea nu e acelaşi lucru cu localismul organic: ea e o biurocraţie în bucăţi mai mici, în felii. Craiova, Iaşii, Clujul, Oradea aveau un fel de sub-ministerii, unde se făcea acelaşi lucru ca la Ministeriu; era e o altă formă a biurocraţiei, şi care încurcă încă şi mai mult.

Eu mă gîndesc la organismele locale de caracter istoric, care să iasă din însăşi viaţa poporului, la acele forme, dintru început spontane, apoi verificate, care înseamnă ceea ce fac împreună oameni cari se cunosc, cari au interese comune. E vorba de acel localism organic, de acele celule ale societăţii, căci o societate se alcătuieşte şi se desvoltă în acelaşi fel normal ca un organism viu.

Care este rostul Statului faţă de o asemenea societate? El ţine ordinea, el e regulatorul, coordonatorul, şi nu creatorul de viaţă, căci viaţa o primeşte făcută gata de aceste celule vii. Statul dă doar scînteierea de con-

www.dacoromanica.ro

ştiinţă sau formula cuprinzătoare pentru ceea ce s'a elaborat în aceste celule, care pot fi locale, dar pot fi naţionale, căci nimeni nu sileşte pe Moldoveanul din Dorohoiu, pe Munteanul din Bucureşti, pe Ungurul dela Cluj sau pe Sasul din Bistriţa să trăiască şi să lucreze acasă la ei în acelaşi fel.

Dar oare o viaţă locală organică nu este unul din acele postulate care se aruncă astăzi foarte uşor de către teoreticieni? Aceasta am putea-o admite numai în cazul cînd o astfel de viaţă n'ar fi existat niciodată.

Dar pînă în secolul al XX-lea omenirea a trăit pe aceste mici formaţiuni, şi numai după aceea s'a făcut altfel. Măcar, înainte de războiu, viaţa organică locală era înlocuită cu o autoritate, care, cel puţin, era legală, pe cînd astăzi ea e cedată aceluia care a reuşit în tentativa lui de aventurier.

Străbătînd istoria universală, vom vedea ce a dat această viaţă locală şi în ce fel a fost ea stricată de revoluţia franceză şi de reformele lui Napoleon I.

Statul de astăzi este un uzurpator, care face rău nu numai societăţii, dar şi lui însuşi, prin acel necontenit amestec în toate.

Vechile societăţi omeneşti n'au cunoscut ceea ce numim noi Stat. E cea mai mare greşală să ni închipuim că el a existat dela Adam şi Eva.

Stat este o noţiune materială, pe care a introdus-o Napoleon I-u şi o noţiune filozofică, pe care a explicat-o filozofia germană din secolul el XIX-lea.

Dar un Stat în înţelesul nostru de astăzi n'a existat niciodată, şi el este rezultatul unui act de violenţă.

www.dacoromanica.ro

II

In Egipt exista un rege-preot, un monarh de caracter quasi-divin. Cele dintîiu organizaţii de oameni, care se observă în Egipt şi în celelalte părţi, au caracterul acesta, *nu religios, ci divin.* Zeii sînt consideraţi ca suverani şi nu i se recunoştea unui om dreptul de-a stăpîni decît numai fiindcă divinitatea-l alesese şi-l impusese. Numai pe această cale, numai ca fiu adoptiv al zeului, avea cineva dreptul să conducă societatea mai departe; Faraonul e însăşi divinitatea în figură de om.

In Babilonia era acelaş lucru. Cele dintîiu tronuri sînt altarele, cea dintîiu povestire despre regi se îngrijeşte a pune pe stăpînitori în legătură cu zeii cari ar fi domnit înainte; stăpînitorii însişi se consideră însă ca zei.

Oamenii trăiau înainte de toate prin zei şi pentru zei; lor li se sacrifica totul, nu numai ca o datorie, ci cu un sentiment de cald entusiasm. Se supune ostaşul unei neînlăturate porunci a zeilor, cari cer biruinţă asupra altor zei.

Astfel monarhia orientală nu e o guvernare, ci exerciţiul unui sacerdoţiu în faţa căruia oricine are a se pleca.

Regele n'avea nici cod de legi, nici funcţionari, decît atunci cînd trebuiau să se strîngă veniturile ori cînd avea nevoie să-şi adune armata. Riturile sacre şi comanda armatei erau în mîna regelui.

Dar, în schimb, neexistînd ceea ce numim noi administraţie, neexistînd funcţionarismul, care constituie o adevărată nenorocire a vre-

www.dacoromanica.ro

mii noastre, acasă la el fiecare popor îşi ducea viaţa după cum înţelegea, în margenile unor tradiţii care ele singure ţineau locul tuturor regulamentelor noastre moderne.

In ce priveşte societatea grecească, noi vorbim mereu de Grecia, dar ea n'a existat ca atare niciodată. Grecii au ajuns dela o bucată de vreme să formeze un popor, *în sensul lor*, dar niciodată Grecii n'au fost un popor, *o naţie în sensul nostru*, o naţie unitară; ei n'au avut niciodată *hotarele unităţii naţionale*, precum n'au avut nici aspiraţii în legătură cu totalitatea lor.

A existat în lumea grecească un număr de cetăţi care nu sămănau una cu alta.

Sparta se formase cu greu, evoluase în împrejurări nesfîrşit mai puţin favorabile decît Atena, avînd un caracter cu totul diferit; originile ei nefiind bine înţelese, i-au adus continua înjosire în judecata vremilor care s'au succedat. Prezintată ca un organism conservativ, iremediabil închircit, ea oferă însă aspecte din cele mai interesante.

Un grup de ţărani cu doi regi în frunte. Dela început, dubla regalitate. Doi regi din două familii deosebite, care n'au măcar voie să se amestece. Două feluri de sînge. Doi strămoşi în legătură cu acea coborîre a oamenilor din Nord, a acelor rurali cari sînt pentru mitologie Heraclizii şi pentru filologie Dorienii, dar pe cari noi îi putem identifica, fără şanse de-a greşi, cu singurii cari se constată a fi locuit în acele locuri, Ilirii şi cu deosebire Tracii.

In mijlocul poporului reprezintat aici prin „oamenii buni şi bătrîni" ai Senatului, *gerousia*, şi supt paza eforizilor-juzi, reprezintînd

www.dacoromanica.ro

cele două neamuri, cele două seminţii care au participat la dînsa.

Ei corespund, absolut, celor doi moşi, celor doi bătrîni, cari se întîlnesc la toate socotelile de pămînt din lumea satelor noastre genealogice.

Iloţii şi parecii, din partea lor, corespund unii sclavilor prinşi cu sabia, alţii noilor veniţi.

Avem, prin urmare, o moşie cu urmaşii moşului, moşnenii, condusă moşneneşte; un sat răzăşesc ce umblă pe doi bătrîni, o *obşte* ţărănească, patriarhală, avînd în frunte doi regi cu singure atribuţii bisericeşti şi războinice, încunjuraţi de „Sfatul" oamenilor buni şi bătrîni.

Teba e un tîrg care nu samănă nici cu Sparta, nici cu Atena. Astăzi ea e un tîrguşor ca Baia-de-Aramă şi e întrebarea dacă vreodată, aşa cum o cunoaştem din izvoare, a fost cetate în acelaş înţeles ca Atena.

Cine a călătorit prin Grecia şi-a dat sama că locul fixează şi impune forma. Teba e aşezată în mijlocul drumului; nici gînd să ridica cineva ziduri. Viaţa de astăzi e la fel cu cea de pe vremea lui Pelopida şi Epaminonda.

In ce priveşte Atena, ea e o formaţiune cu totul proprie. Cetatea cea veche s'a alcătuit încet şi greu în mijlocul unei lumi de pescari pe malul Mării şi altei lumi de plugari în regiunile din interior. Acest grup de oameni, strînşi supt ocrotirea zeiţei Pallas-Athena, amestecaţi pe urmă în viaţa comercială şi maritimă, au fost cu totul deosebiţi de Tebani şi de Spartani.

Niciodată în Grecia n'a existat un Grec care

www.dacoromanica.ro

să spuie: „noi, toţi Grecii", care să se gîndească la alcătuirea unui Stat grecesc pentru că ei toţi vorbesc aceeaşi limbă, au şi cetesc aceeaşi literatură şi se întrunesc la aceleaşi jocuri.

Grecii au putut lăsa omenirii ceea ce cunoaştem cu toţii, tocmai pentru că au dus viaţa pe care au dus-o şi n'au tins niciodată către centralisare.

A venit pe urmă Roma. La început avem a face cu o societate patriarhală, care s'a transformat, mai tîrziu, prin primirea într'însa a o mulţime de tradiţiuni şi idei care la început îi erau străine.

Vechea Romă a fost ca un sat de moşneni dela noi, un foarte modest şi simplu sat, lipsit de cea mai slabă tendinţă de organizare, un grup de oameni săraci, văcari şi muncitori de pămînt.

Societatea aceea de moşneni nu era o societate organizată în sensul nostru de azi: era o organizare liberă, bazată pe forme tradiţionale, pe o înţelegere între cei cari formau societatea, nu pe impuneri venite de sus.

III

Moşnenii aceştia, foarte liberi în unica lor gospodărie, la un moment dat s'au găsit în legătură cu civilizaţia etruscă. Dela ea au primit Romanii o civilizaţie de forme multiple, nenumărate, cu rosturi religioase stricte şi rituri neînduplecate. Astfel un popor foarte simplu intră în forme foarte complicate.

Cînd Roma a ieşit de supt stăpînirea etruscă, nu mai era Roma cea veche; avem a face

www.dacoromanica.ro

acum cu o cetate care cucereşte şi care îşi adăugase în acelaşi timp esenţa morală a învinşilor. Deci nu va mai putea fi vorba de acum înainte de vecinătatea paşnică a Romei de odinioară.

După ce s'a făcut stăpînă pe Italia, Roma, mînată de interesele Italicilor, de nevoia acestora de-a avea o Mare liberă, ferită de piraţii ce o bîntuiau, a trebuit să cucerească Adriatica, de unde e doar un pas pînă în Peninsula Balcanică.

Dar să nu se creadă că Roma a dorit să cucerească ceea ce a cucerit, ci ea s'a întins asupra lumii întregi fiindcă *aceasta era o necesitate a lucrurilor.* Ea fost silită să îndeplinească *o funcţiune de pacificare a lumii,* să întroneze în umanitate „ordo romanus".

Supt diadohi, acei urmaşi cari se ţineau într'o continuă luptă pentru moştenirea lui Alexandru-cel-Mare, era o lume care doria să trăiască în linişte şi care şi-a întins, la capăt, mînile rugătoare către Roma. Şi, cum toate aceste State ale diadohilor constituiau acea fostă unitate a lui Alexandru, a fost de ajuns să înceapă căderea dela cutare, ca să meargă apoi din una în alta, pînă la sfîrşit, şi astfel Roma, din Peninsula Balcanică, a trecut în Siria şi de acolo în Egipt.

Dar *fiecare provincie a trăit mai departe liber, după datinele pe care le moştenise.* N'a fost o orînduire romană în sensul acela de transformare a vieţii tradiţionale. Statele vechi au rămas ceea ce erau şi înainte. N'a fost nicio schimbare. Celula se păstrează cu comunitatea sa morală, cu interesele sale materiale.

www.dacoromanica.ro

Nu exista pe atunci ideia monstruoasă că Statul trebuie să distrugă ceea ce găseşte şi să creeze o viaţă de Stat unitară, care niciodată nu va putea înlocui pe cea organică.

Au venit apoi barbarii, şi unii istorici vorbesc despre acea societate germanică, împodobită cu tot felul de virtuţi, care avea să biruie lumea romană căzută în desfrîu şi conrupţie.

Ideia aceasta că erau două societăţi absolut deosebite nu trebuie să ne înşele. Erau în vecinătatea barbarilor provincii romane care duceau exact viaţa Germanilor, cu cari se înfrăţiau foarte bine în sărăcia şi simplicitatea lor, şi erau, din potrivă, foarte mulţi barbari cari, intrînd în demnităţile romane, erau ca şi Romanii.

In societatea romană era legat cineva prin ordinea de Stat, în cea germanică prin jurămîntul de fidelitate, prin legătura personală, şi, atunci, atîţia din partisanii centralismului vin să plîngă pe ruinele Europei ce s'a sfărmat în bucăţele de viaţă locală organică. E o jale fără sfîrşit faţă de acest nenorocit ev mediu, în care niciun ordin nu mai putea pleca dela centru. Căci nimeni nu s'a gîndit pe atunci să stăpînească în sensul nostru de azi.

Carol-cel-Mare era Impărat, el era deţinătorul oricării autorităţi, dar în fond rămăseseră amintirile lui de vechiu German: legăturile cu supuşii erau dela om la om, *un fel de camaraderie.*

In Tours, spre exemplu, stăpînul permanent era, nu episcopul ci Sfîntul Martin, cel mort de

www.dacoromanica.ro

mult, iar, cînd venia cîte un rege franc aici, îngenunchia la mormîntul Sfîntului.

Un rege de atunci nu avea funcţionari, ci conducea prin delegaţi.

Pe malul Mării Adriatice exista odinioară Statul Ragusei, Dubrovnicul de azi, orăşel mai puţin larg decît Vălenii-de-Munte, cu ziduri foarte frumos păstrate. O admirabilă catedrală împodobeşte orăşelul şi alte lucruri minunate de artă stau să ni vorbească despre înflorirea de odinioară a Ragusei. Colţişorul acesta de pămînt, trăind în condiţii de autonomie locală, a putut aduce însă omenirii foarte mari servicii. A fost o frăţie desăvîrşită între aceşti oameni.

Cînd Austriecii au ajuns în Ragusa, cînd Franz I-iu a venit acolo, a rămas uimit de cîtă aristocraţie populară a văzut la oamenii aceştia.

Căci viaţa aceasta locală permite şi asigură material şi înfăreşte concepţia morală,

Valoarea evului mediu e determinată astfel tocmai de această fărimiţare în formaţiuni ce-şi au viaţa lor organică, în legătură cu nevoile şi puterile locale şi care ajung să însemne ceva prin el însele.

A venit, pe urmă, monarhia modernă, de pe la 1400 şi ceva, care a plecat, neinteligent şi brutal, întîiu cu Curtea, apoi cu birourile ei ierarhizate.

Incetul cu încetul societatea a intrat în tipuri care nu trebuiau să se schimbe niciodată, a primit anumite norme care aveau s'o mutileze şi s'o strivească.

Regalitatea absolută, cînd a venit, a găsit o viaţă a provinciilor, o viaţă a grupelor de

www.dacoromanica.ro

populaţie rurală, o reală şi intensă viaţă a comunelor, şi o nobilime, căreia nimeni nu-i poate tăgădui ce a făcut pentru desvoltarea omenirii. Dar regalitatea a dărîmat toate zidurile rămase în picioare ale trecutului.

IV

Cînd s'a ajuns, ca în Franţa, ca tot ce se face să plece dela Curtea lui Ludovic al XIV-lea, atunci ţara începe să se pregătească de revoluţie. *Revoluţia n'a fost făcută de un Marat, un Danton sau un Robespierre, ci ea a plecat din erorile fundamentale ale regilor.*

S'a ajuns la ea în momentul cînd viaţa populară a fost scoasă din provincie, cînd oraşul n'a mai însemnat nimic ca vitalitate locală. Cînd această viaţă organică a fost distrusă, era de ajuns ca miniştrii să nu mai asculte de un rege slab pentru ca întreg organismul Statului să nu mai poată funcţiona.

Şi, atunci, o mulţime zăpăcită, tot ce poate culege mătura unei răscoale, a ajuns să fie stăpîna Franciei. Orice simţ uman dispăruse; oasele regilor sînt scoase din morminte, de se jucau copiii cu ele, la Saint-Denis, arhivele sînt arse şi cine ştie încă ce s'ar mai fi întîmplat de n'ar fi apărut atunci pacificatorul, de nu s'ar fi ivit atunci acel care să consolideze rezultatele revoluţiei.

Şi, în aceste împrejurări, e natural să fi reuşit acel care se ştia impune, într'o vreme cînd orice altă autoritate dispăruse.

Lumea, îngrozită, îndată ce s'a găsit în faţa lui Napoleon, îndată ce-a avut în faţă un om

www.dacoromanica.ro

mare, un creator de realităţi, i-a căzut în genunchi. Trebuia cineva care să tragă, cu sînge rece şi cu voinţă tare, consecinţile hotărîtoare din şirul întreg de împrejurări care alcătuiesc revoluţia.

Numai cît, dacă stăpînirea cuiva vine în momentul cînd o anarhie s'a potolit, cînd se cer noi aşezăminte, atunci e uşor pentru stăpîn să fie supus greşelii de a crede că el este centrul, că voinţa lui e lege. Dar omul e supus morţii şi slăbiciunii puterilor sale, aşa că e greu să fie sigur întotdeauna de un lucru pe care l-a creat plecînd numai dela el.

S'a stabilit însă sistemul lui Napoleon. Sus, suveranul absolut, cu o ierarhie de funcţionari pentru toate domeniile: şi pentru artă, ştiinţă, literatură, etc.

Un sat sau un oraş devine comună, dar ea nu există de fapt nicăieri, ci satul este o realitate organică, iar oraşul, comuna, e doar o însemnare pe hîrtiile Statului.

Se creiază acum, pentru o lume neorganică, *un tip de om universal, omul care nu e de nicărie şi e de peste tot, omul în afară de tradiţie, în afară de mediul în care a trăit.* Şcoala însăşi duce spre crearea acestui om-tip, care nu trebuie să aibă nicio calitate în afară de aceea de-a fi umil luptător pentru scopurile acestuia.

Dar cu această pulbere umană e greu să poţi face ceva. Altceva sînt blocurile umane *legate prin viaţă şi interese comune şi altceva e acest nisip cu care se poate încerca orice.*

A venit pe urmă războiul cel mare. Suveranilor, obişnuiţi să fie totdeauna în frunte, să reprezinte ei, pretutindeni, pe zeul biruinţii, de

www.dacoromanica.ro

data aceasta nu li-a mai mers bine; formele vechi au început să cadă, puterile legitime să nu mai fie sprijinite pe asentimentul populaţiei.

In acest moment, dacă formele organice naturale ar mai fi fost încă vii, n'ar fi fost necesară acea sbatere nebună a societăţilor pentru găsirea unei forme de organisare.

Dar, afară de cazul omului cu adevărat genial, afară deci de stăpînirea unui Mussolini, toţi ceilalţi noi stăpînitori de State prin aventură sînt nişte nebuni cari călătoresc pe proşti.

Centralismul aventurier de uzurpaţie înfrebuinţează forme ilegale. Noul şef n'are nicio legătură cu trecutul, de cele mai multe ori nu are nicio valoare personală, pînă se tinde la bestia ieşită din sine, care se foloseşte de maşina umană inertă.

Astăzi, ajuns la cîrmă, imbecilul, caşi omul de geniu, poate face din societate tot ce vrea. Ce putere nu are şi Stalin în acel sistem al sovietelor, alcătuit din nenumărate grupări mici, care la rîndu-li se reunesc în altele mai mari!

Dar, în acest caz, nu e vorba de asemenea grupări artificiale; ci se cere gruparea naturală, venită în mod istoric şi de la sine condusă, nu după teorii ci după nevoi devenite instincte.

Umanitatea ar trebui să se gîndească la o întoarcere către evul mediu, care n'a murit, ci a fost doar sugrumat şi ameţit. Vitalitatea de atunci o poate găsi cineva în ceia ce se păstrează ca instinct popular. In massele umane, dacă ar scormoni cineva, ar rămânea uimit de ce ar ţîşni din ele, şi *cu acestea, în scurt timp, s'ar putea crea o altă umanitate.*

www.dacoromanica.ro

II. CE POATE FI NOUA NAȚIUNE

I

V'am spus în lecțiile precedente că, pe lîngă neajunsurile ce rezultă din starea de spirit de după războiu, s'au introdus și unele principii care pot da rezultate extraordinar de bune. Incepem prin a vorbi despre principiul național.

Nimenea nu se împotrivește dreptului pe care îl are un popor de-a trăi în forme corespunzătoare intereselor și nevoilor sale. De sigur că orice popor trebue să aibă o bază teritorială, dar aceasta să nu fie o bază naturală.

Poporul care se întinde organic, ca un copac sau ca o floare, acesta își ocupă baza lui teritorială, care corespunde, de obiceiu, unor margini naturale: munți, ape, etc.

Dar aici este de făcut o rezervă. Astăzi lumea face foarte mare abus de margini naturale. Sînt popoare care socot că au dreptul de-a turbura mereu pe alții numai pentru motivul că ele n'au margini naturale, adică țara lor nu e cuprinsă între munți și rîuri.

Realitatea însă nu e tocmai așa de simplă cum li se pare unora. Experiența ne învață că popoarele nu se opresc la munți, nici la ape.

Granița nu înseamnă o linie, ci o regiune care poate fi foarte întinsă și care de multe ori cuprinde un sistem de apărare foarte complicat.

In ce privește munții, de cele mai multe

www.dacoromanica.ro

ori trecerea lor se face printre dealuri îmbrăcate cu copaci, cu verdeaţă: de cele mai multe ori ei n'au nimic din caracterul unui zid teribil, care să despartă două lumi cu desăvîrşire deosebite. Ba adesea muntele e chiar prilej de-a trece de-o parte şi de alta a lui.

Poporul românesc se întinde pe ambele cline ale Carpaţilor. Nu se poate închipui un popor care să fi rămas numai pe o clină a muntelui. Cine stăpîneşte culmea, pe ambele cline e chemat spre vale şi spre şesul dela poală.

Nu există munţi cari să despartă două popoare. Bascii sînt de o parte şi de alta a Pirineilor. In Alpi, odinioară existau populaţiile alpine, care aveau ambele cline. Balcanii, ca şi Pindul, n'au separat popoare deosebite.

Apele de asemenea nu pot fi absolut despărţitoare. Rîurile au vaduri, cari sînt foarte cercetate, luntrile circulă de pe o parte pe alta a apei. Oraşele sînt întemeiate la vaduri şi constitue o legătură între un mal şi altul. Afară de aceasta, pescarii folosesc ambele margini ale apei.

Se mai poate întîmpla ca iarna să îngheţe apa, şi atunci ea nu mai există ca graniţă; chiar Dunărea uneori ajunge a fi ca o simplă stradă.

Prin urmare nici rîurile nu îndeplinesc funcţiunea de graniţe despărţitoare de neamuri. Ambele maluri ale lor sînt locuite de aceeaş populaţie.

Cum poporul românesc e pe amîndouă malurile Dunării, existenţa marelui fluviu n'a împiedecat pe Bulgari să treacă în Nord, prin

www.dacoromanica.ro

Vlaşca şi alte părţi. Nistrul şerpuieşte prin ţinuturi locuite de Romîni.

Am văzut, aşa dar, că e greu să se vorbească de hotare naturale. Pe de altă parte, cînd e vorba de întinderea unui popor în marginile sale definitive, trebue să ne gîndim la mai multe lucruri Uneori poate fi vorba de o expansiune naturală, efectuată într'un moment cînd acea naţiune a avut un prisos de energie; alte ori avem a face însă cu *elemente colonizate:* un cuceritor i-a mutat într'un anume loc cu scopuri bine definite.

Nu pot prefinde elementele colonizate artificial că au aceleaşi drepturi ca acei cari s'au înfins dela sine, în mod natural, cari din neam în neam se găsesc pe un feriforiu oarecare.

Afară de astfel de colonizări, cari s'au făcut pe o scară întinsă şi în tot secolul al XIX-lea, se poate întîmpla ca intervenţia Statului să ducă la strămutări de populaţii şi mai artificiale încă. Astfel vom vedea la ce lucruri absurde s'a ajuns prin tratatul dintre Greci şi Turci, care a hotărît unul din cele mai brutale acorduri ce s'au încheiat vre-odată între două State.

După luptele din Asia Mică, în care Grecii au fost înfrînţi, a avut loc o întîlnire între reprezintanţii celor două State, şi d. Venizelos, dominat de anumite principii, poate oportune, dar înguste, a făcut cu Turcii o înţelegere de felul acesta: toţi Grecii de pe coastele Asiei Mici să fie strămutaţi în Grecia, iar Turcii cari se găsesc în Grecia să fie trecuţi în Asia. Nu se poate închipui o monstruozitate mai mare ca aceasta. Se vorbeşte mereu de autonomie, pe de o parte, şi, pe de altă parte, se mută populaţii care din neam

www.dacoromanica.ro

în neam s'au găsit pe un loc oarecare, fără să le fi întrebat dacă ele ar fi sau nu dispuse să se supună acestei schimbări.

Dar e aşa de greu să se fixeze un adevărat criteriu de deosebire între Turci şi Greci! Religia, ca şi limba, nu pot fi unul serios. Sînt în Asia Mică Greci cari nu şi-au părăsit religia creştină, dar cari-şi au cărţile sfinte în turceşte. Aceşti Caramanlîi n'au fost schimbaţi dela rosturile lor: au fost lăsaţi în Asia.

Alt caz tot aşa de interesant este acela al Vardarioţilor. Pe Vardar sînt cîteva mii de Romîni trecuţi la Islam, dar cari vorbesc româneşte. Aceştia au fost strămutaţi în Asia, şi toate încercările mele de-a afla unde au fost aşezaţi aceşti Megleniţi, n'au reuşit. Din fericire, un cercetător macedonean s'a ocupat de ei inainte, aşa că se poate spune că nu vor muri fără testament.

După toate aceste schimbări, Asia Mică a sărăcit. Ţara a rămas pur turcească, dar locuitorii, oricît de frumos ar fi sentimentul naţional care-i animă, sînt reprezintanţii unui popor deprins să trăiască parasitar. Creştini nu mai sînt acolo. Bisericile lor cad în părăsire şi ruină, sînt prefăcute în şcoli, căzărmi sau săli de întrunire. Arta din ele e distrusă, frescele minunate nu le mai îngrijeşte nimeni, ba pentru motive de higienă se poate întîmpla să fie şi acoperite cu var, şi nu s'a găsit nici o comisie, care să facă o statistică a acelor admirabile lucruri de artă creştină, care existau în cuprinsul Asiei Mici.

Iată la ce se poate ajunge prin exagerata interpretare a sentimentului naţional.

Dar pe lîngă aceasta sînt popoare care-şi

www.dacoromanica.ro

trimit individual reprezintanţii în toate părţile lumii. Unde nu se întîlnesc Englesii?

Principiul naţional se poate lovi de foarte mari greutăţi, atunci cînd îl ia cineva în toată asprimea lui. Cunoaştem teoria lui Lamprecht, care susţinea că Imperiul german are dreptul să se intereseze de orice German, de oriunde ar fi el.

Interpretarea greşită a principiului naţional de multe ori duce la acte reprobabile. De nenumărate ori am spus că nu este greşeală mai mare decît aceea de-a impune, cu de-a sila, locuitorilor dintr'un teritoriu cucerit să vorbească limba majoritară, să meargă la şcoala Statului. Se creiază astfel, nu un Stat cu cetăţeni legaţi moral între ei, ci un conglomerat de oameni, siliţi a trăi laolaltă, sau renegaţi cari înfăţişează zdrenţe umane, cu care nu poţi face nimica.

Legătura naţională este unul din cele mai adînci, din cele mai sacre lucruri, dar, dacă omul iese din această legătură pentru avantagii personale, în noua sa situaţie el nu mai are nici o valoare morală. Omului *fabricat* de Stat i se creiază o situaţie nenorocită: nici nu poate fi sincer faţă de naţiunea de care totuşi e legat în fundul sufletului, nici nu e în măsură să fie un supus devotat al Statului său.

După războiu s'au creat State naţionale cîte vreţi, s'a elaborat principiul că orice naţiune are dreptul de-a trăi după nevoile şi interesele sale.

State foarte mici au ieşit la iveală: Albania, Lituania, Estonia, Livonia, etc. Catalanii de pe coasta răsăriteană a Peninsulei Iberice, vecini cu Aragonul, cu Castilia, cu Andalusia,

www.dacoromanica.ro

avînd o limbă a lor deosebită, au cerut şi au căpătat în parte o autonomie naţională.

O mişcare de acelaş fel s'a produs şi la Bascii din regiunile Pirineilor. Irlandesii şi-au cîştigat autonomia lor. Galii din Ţara Galilor vor cere cîndva acelaş lucru.

Cunoaştem apoi lupta din Belgia, între Valoni şi Flamanzi, cari se urăsc de moarte. La Universitatea din Gand cursurile se ţin în două limbi. O declaraţie recentă a regelui Belgiei s'a făcut în trei limbi: germană, flamandă şi franceză.

In Franţa, la Sud începuse să se teamă lumea de o constiinţă provenţală. Iar ceea ce s'a întîmplat de curînd în Bretania este un lucru de uimit. Această Bretanie, în care sentimentul celt era foarte puternic, în care ducii de Bretania au stăpînit pînă tîrziu, a devenit la un moment dat franceză. Cel dintîiu rege francez care a avut Peninsula a fost Francisc I, care o căpătase ca zestre de la soţia sa, regina Claude, fiica lui Ludovic al XII-lea şi a Anei de Bretania.

Acum cîteva luni s'a ridicat un monument la Rennes, capitala Bretaniei, în amintirea unirii acestei cu Franţa. In ajunul serbării, în timpul nopţii, o explozie a făcut să sară însă în aier monumentul. Un grup de separatişti pregătiseră complotul.

Aceasta înseamnă însă şi o biruinţă asupra unui principiu aruncat înainte de războiu şi care s'a rostit în unele cazuri şi după.

Cînd a izbucnit războiul, din mai multe locuri, se pare şi din Anglia, s'a exprimat ideia că lumea nu trebuie să se încurce cu popoare mici, că toate naţiunile cari n'au mijloace de conducere au să fie menite peirii.

www.dacoromanica.ro

E o mare nedreptate să se tăgăduiască dreptul la viaţă al popoarelor mici; ele se pot asocia oricînd şi prin aceasta se pot ridica împotriva şi de-asupra acelora ce le meniseră peirii.

Se credea deci înainte de războiu că naţiunile mici vor dispărea în faţa Marilor Puteri, care vor face din ele orice. Am făcut atunci o comunicare la Academie, în care vorbiam despre dreptul la viaţă al naţiilor mici; cu toate acestea, îmi era şi mie teamă că vom fi măturaţi, noi cei cu stătuleţe mai mici, şi că se vor institui cîteva mari hegemonii, cari vor stăpîni omenirea. S'a întîmplat însă din potrivă.

II

Dar cei mari nu s'au lăsat. Inainte cine susţineau această doctrină erau cugetătorii. De la o bucată de vreme capitaliştii şi-au dat sama de profitul ce l-ar putea avea de la un număr cît mai întins de clienţi, şi au ajuns la ideia, de ieri, a stăpînirii celor Patru. Au văzut că vînd prost din causa Statelor mici, prea multe, şi că folosul lor ar fi mai mare, dacă producţia lor nu s'ar mai încurca în atîtea graniţe. Înţelegerea între ei avea scopul să-i facă stăpîni pe lumea întreagă.

Planul a căzut, şi rămîne, după atîtea încercări, principiul celălalt: că fiecare grup etnic are dreptul de-a forma un Stat.

Dar ce datorii au aceste formaţiuui etnice? Fără îndoială, precum am spus, ele n'au dreptul să siluiască neamurile cu care locuiesc pe acelaş teritoriu.

Am fost întotdeauna de părere că minorităţile ar trebui să ţină sama de noi, să ni

www.dacoromanica.ro

acorde interesul cuvenit, dar aceasta nu înseamnă şi datoria să simtă la fel cu noi. Noi cerem minoritarilor să păstreze liniştea şi ordinea, dar nu trebuie să ne atingem de sufletul lor.

Statul naţional nu dă dreptul la tirania naţională; un Stat desnaţionalizator e, de altfel, un organism care lucrează împotriva lui însuşi.

Fără îndoială, Statul naţional are datoria să respecte naţiunile conlocuitoare, dar el are şi *obligaţiunea de-a desvolta o civilizaţie naţională.* Şi acest punct din program l-a îndeplinit numai atunci cînd civilizaţia sa, în casul cînd pe acelaş teritoriu se mai desvoltă şi alte civilisaţii, a ştiut şi a putut să-şi păstrese primul rang. Respecţi cultura lor, dar te gîndeşti că civilizaţia ta trebuie să fie mai sus de tot ce pot da naţiunile care n'au Statul.

Această civilizaţie pe care o desvolţi are însă o margine: nu-i este permis să se izoleze din mersul general al culturii umane. Orice civilizaţie ce se izolează se condamnă, şi împreună cu dînsa şi naţiunea care a produs-o. Noi toţi sîntem participanţi ai omenirii întregi.

Limba naţională e bine s'o păstrezi pentru literatura şi chiar ştiinţa ta, dar, pentru a nu rămînea izolaţi, e necesar ca resultatele să le facem cunoscute altora prin traduceri. Fiecare om cult trebuie să cunoască măcar patru limbi moderne: franceza, engleza, italiana şi germana. Dar nu se poate cere cuiva să înveţe limbile slave, să ştie finlandesa, irlandesa, etc.

Autarchia ştiinţifică, lipsa de năzuinţă spre a te face cunoscut altor neamuri prin traduceri, perzistenţa aceasta în a nu te servi decît

www.dacoromanica.ro

de ceea ce ai în limba ta, sunt, astăzi, cu desăvîrşire absurde.

Principiul nou al naţionalismului e un principiu sacru, pe care trebuie să-l păstrăm, de care trebue să se ţină sama chiar cînd e vorba de un mic grup uman. Dar să nu se adauge la el şi principiul autarhiei mai ales al celei ştiinţifice, căci aceasta ar însemna o nebunie, care ar sfărma omenirea tocmai în momentul cînd prin strîngerea ei s'ar fi putut ridica la o treaptă mai înaltă de civilisaţie.

III. SELECŢIUNEA CODUCĂTORILOR

I

Aţi văzut în conferinţile precedente, cum societăţile de după războiu sînt la îndemîna oricui. Hitler, dacă ar fi vrut, s'ar fi putut declara „Napoleonul" Germaniei. Omenirea trăieşte de pe o zi pe alta; la orice catastrofă te poţi aştepta dintr'o clipă la cea următoare.

In toate domeniile: politic, cultural, economic, starea de acum e intolerabilă. Avem a face cu o turburare complectă a societăţii; orice din partea unui nebun se poate realiza.

Condamnînd felul cum se prezintă realitatea de astăzi, nimic nu ne împiedecă să vedem că aceea ce este acum învălmăşeală şi haos mîne va putea fi un element de progres.

După ce am văzut ce poate rămînea din ideia naţională, să venim acum la ceea ce se poate scoate folositor din schimbările introduse în ordinea internă.

Noi ne revoltăm împotriva ideii de a ne supune unei autorităţi ce e în afară de conş-

www.dacoromanica.ro

tiinţa noastră, cînd ordine de sus ne împiedecă să facem ceea ce avem în acea conştiinţă. Pentru moment la noi e încă o oarecare libertate. Putem tipări, nu chiar orice am voi, dar avem posibilitatea să strecurăm în scris unele lucruri pe care cenzura se face că nu le vede, sau, chiar de le vede, nu le poate opri. Dar poate fi şi altfel; sînt oameni cari ni-o promit.

Regimul acesta de nelibertate actuală sau virtuală, nelibertatea în domeniul de activitate, este, fără îndoială, un lucru foarte puţin plăcut. E cît se poate de rău să ţi se ceară ascultare de către oameni cari s'au ridicat fără lege, şi chiar împotriva oricării legi.

In Germania există constituţia dela Weimar. Hitler s'a ridicat acum călcînd peste toate legile existente şi, lucru mai cumplit încă, dacă îndrăzneşte cineva să manifeste împotriva acestor ilegalităţi, îl aşteaptă cine ştie ce mari pedepse.

Avem această epocă nenorocită, de legi ce se fac astăzi pentru a fi călcate mîne, de regulamente ridicole, aşa că nu ştii, aproape, de e mai nebun cine le face sau cine le aplică. Pînă şi armata şi poliţia sînt astăzi la dispoziţia cluburilor politice.

Totuşi, în aceste regiuni de uzurpaţie, sînt şi elemente folositoare, care e bine să fie păstrate.

Monarhia ereditară prezintă mari avantagii. Mai întîiu există un om responsabil, Suveranul, cu toată înfăţişarea lui constituţională, cu toate încercările de a-l împiedeca să lucreze. Principiul pseudo-constituţional afirmă că regele domneşte fără a guverna, dar eu v'aş întreba pe d-voastră ce înseamnă a gu-

www.dacoromanica.ro

verna şi ce înseamnă a domni, cum se poate domni fără să guvernezi?

Ştiu că monarhia aceasta, lumea vrea s'o înfeşe, să-i ridice orice putinţă de-a acţiona. Monarhul are dreptul să-şi aleagă preşedintele de consiliu, are dreptul să hotărască asupra aceluia cu care va lucra pentru ridicarea si propăşirea ţării, dar Suveranul constituţional ar avea şi datoria de a chema la guvern pe acela care a ieşit cu majoritate la alegeri. E monstruos lucru să gîndeşti că votul unui nebun sau al unuia dus cu sila la vot, al unuia care n'are niciun fel de convingere personală, nicio noţiune în ce priveşte valoarea partidului pentru care şi-a dat semnătura, poate determina un regim, poate hotărî binele ţării.

Ori cît de puţin plăcută omenirii ar fi monarhia absolută, care, prin sistemul ei uniform, a înlocuit nişte alcătuiri cu caracter liber, nişte organizaţii în deplinul înţeles al cuvîntului, care însemnau o întreagă desvoltare istorică, o acomodare la împrejurările, la nevoile şi la posibilităţile locale, oricît de usurpatoare ar fi socotită monarhia legală, ea nu poate fi asămănată, în ce priveşte dezastrul spre care se mînă omenirea, cu aceste sisteme de aventură, ce o înlocuiesc astăzi şi cari sînt condamnate în ele însele.

Inainte vreme, se da putinţă unui om cu însuşiri extraordinare, capabil de acţiune şi de creaţiune, să se sprijine pe conştiinţa populară, care din parte-i admitea legitimarea prin geniu şi prin acţiune; se permitea altă dată unuia care se ridica pe aceste baze fundamentale ale meritului uman să se aşeze în fruntea societăţii. Ea se închina şi altă dată,

www.dacoromanica.ro

dar unor oameni admirabili, cari înfăţişau acea valoare umană, capabilă de a crea din ea însăşi totul.

Astăzi însă, orice om, fără să se fi ştiut ceva despre el înainte, fără să fi contribuit cu ceva la propăşirea grupului din care face parte, fără măcar să fie ajutat de facultăţile lui morale şi intelectuale pentru a lucra la ridicarea celor între cari trăieşte, poate ajunge oricînd stăpînul societăţii. Aventura aceasta, care nu oferă nimic, înlocuieşte o formă de guvernarei, care, cel puţin, reprezinta o permanenţă: ştiai măcar cui să te adresezi. Apoi nimenea nu poate tăgădui cît de multă iniţiativă a însemnat monarhia în decursul vremurilor, cîte din creaţiunile omenirii i se datoresc ei.

Astăzi, cu Suveranul constituţional, avînd alături guvernul impus de majoritatea voturilor, nu mai guvernează nici măcar ministrul, nici cei ce l-au ales; conducătorii sînt acei cari stăpînesc pe cei ce l-au ales; alegătorul după rezultatul alegerilor nu mai are nicio importanţă: *maşina electorală e totul.*

II

Fără îndoială, va veni vremea cînd autoritatea, odată restabilită, va fi reprezintată de altfel de oameni. Dar *mare lucru e că datoria omului de-a asculta a fost restabilită, fie şi de asemenea aventurieri uzurpatori, căci omenirea trebuie să fie făcută şi din oameni cari pot asculta.* Şi, dintre oameni, cel puţin nouăzeci la sută sînt cari n'au ideie de ce înseamnă această datorie umană. De la revoluţia franceză, toată lumea a învăţat să reziste, toată lumea

www.dacoromanica.ro

s'a deprins cu o continuă atitudine de opoziţie, dar nimeni nu mai ştie să asculte, şi nu vă închipuiţi ce mare lucru e pentru cineva care conduce, să aibă şi astfel de oameni.

Monarhia este un foarte bun aşezămînt, cînd nu strică forţele organice prin care se poate face oricînd înoirea normală a unei societăţi. Dar ea *nu poate să fie o mască; ea trebue să fie o conştiinţă, o răspundere, o activitate. Ea trebuie să se vadă în anumite momente, să se facă simţită în anumite locuri*, fără să apară în toate colţurile şi să se amestece în toate amănuntele vieţii societăţii, riscînd să-şi piardă autoritatea.

Monarhia aceasta are avantagiul că Suveranul e supt ochii tuturora; i se atribuie şi lucruri pe care le face şi din cele pe care nu le face, dar lumea are dreptul să-i ceară să-şi îndeplinească bine rolul ei public. Apoi mai e şi folosul că moştenitorul tronului poate fi crescut în condiţiuni superioare: se poate avea o grijă deosebită pentru acel ce e cunoscut, de toată lumea ca viitorul conducător spre propăşire a societăţii.

Cu toate aceste avantagii ale monarhiei, din cînd în cînd într'o societate poate răsări întrebarea: dar cineva care nu e fiu de rege şi care e totuşi înzestrat cu însuşiri extraordinare la ce ar putea el aspira în Stat? Poate să fie preşedinte de republică. I-ar trebui însă cîţiva ani pentru a se obişnui cu ceea ce trebue să facă în această calitate, pe cînd astăzi se schimbă lucrurile aşa de răpede, că nu mai există guvernări în succesiune, ci numai improvizări, aşa cum li-o da Dumnezeu.

Formula la care se va ajunge în viitor, în ce priveşte monarhul chemat să colaboreze

www.dacoromanica.ro

cu supuşii şi să reprezinte o continuitate, nu o ştim. Că nu poţi să laşi stăpînirea numai oamenilor de valoare, numai oamenilor cu voinţă şi merite mari, e natural: se poate întîmpla să decadă şi să moară. Şi, atunci, ceea ce neapărat trebuie să rămîie e permanenţa monarhică.

Faptul că oameni lipsiţi de biografii strălucite, oameni cari n'au avut familie ilustră în împrejurările de după războiu s'au ridicat în fruntea societăţii constituie pentru umanitate o experienţă de o mare valoare. Cînd omenirea se va linişti, în mintea ei va rămînea amintirea că oamenii se pot ridica şi pe alte baze decît pe scara aurită a monarhiei, că sînt oameni cari se pot ridica prin ei înşii, prin calităţile personale excepţionale, oameni cari pot face ceea ce n'a putut Suveranul cu ministrul său, lucruri pe care acela care nu s'a ridicat prin el însuşi nu le-ar fi putut face niciodată.

Legătura între drept şi merit, colaborînd pentru a înfrîna jocul obraznic al agenţiilor electorale şi a opri uzurpaţia şi aventura, aceasta e formula viitorului.

IV. CĂTRE PACE

I

In conferinţa de astăzi va fi vorba de ideeia nouă aruncată după războiu împotriva războiului însuşi.

Sînt, în momentul de faţă, oameni cari nu mai cred că războiul e necesar pentru a li

www.dacoromanica.ro

aduce cine ştie ce modificări de graniţe, pentru a li satisface cine ştie ce interese personale, oameni cari s'au împăcat cu ideia că Statele trebuie să rămîie aşa cum au fost fixate după marele războiu.

Dar sînt şi persoane, mai ales în Germania, cari doresc războiul. Alte persoane sînt împotriva lui, dar, de multe ori, într'o formă care deserveşte ideia păcii.

Se întîmplă adeseori să pierzi încrederea într'o ideie pe care o vezi susţinută şi înfăţişată de cineva într'un mod caraghios. Nu e peste măsură de interesant să vezi, la un congres general al istoricilor, repetîndu-se, în fiecare adunare, ideia revizuirii manualelor de istorie. Se cere înlăturarea din ele a tot ceia ce-i în legătură cu războiul.

Nu văd cum s'ar putea prezinta o istorie fără a vorbi despre războaiele purtate de poporul respectiv în desvoltarea lui. Eu nu spun că războaiele trebuiau să se facă: foarte rău că oamenii s'au aruncat unii asupra altora, dar e şi foarte bine că acei atacaţi s'au apărat: obrăznicia trebuie întotdeauna pedepsită.

Dar realitatea e aceasta: războaiele au fost; cum poţi, prin urmare, să le scoţi din istorie? Trebuie să găseşti mijloacele cele mai eficace pentru a înlătura şi pentru a evita războiul în forma lui de azi: aceasta nu înseamnă însă, că, dacă eşti atacat acasă la tine, poţi să stai cu mînile în sîn: dai cu ce poţi, chiar cu riscul de a ţi se distruge şi cele mai de samă lucruri de artă.

Fiecare popor trebuie să aibă o conştiinţă naţională şi să ţină la a avea o istorie cît mai avantagios presintată; dar ce trebuie înlăturat din manuale nu sînt războaiele pro-

www.dacoromanica.ro

priu-zise, ci urletul acela nesfîrşit pentru măcel, toate acele avide socoteli cu privire la cifrele celor căzuţi în luptele trecute. Eu am fost întotdeauna de părere să se înlăture părţile acestea, măcar din manualele de istorie pentru fete.

Am cetit multe rapoarte ale diferitelor ţări cu privire la manuale, şi am băgat de samă că cele mai paşnice sînt ale popoarelor celor mai războinice. Un Bulgar spunea că manualele lor sînt cele mai pline de frăţie şi de iubire pentru toate neamurile. Istoria însă poate fi scrisă aşa fel ca să nu jigneşti pe nimeni; eu am o experienţă în această privinţă: aici la Văleni, nu cred că vreunul dintre minoritari a fost nemulţumit cîndva.

Este şi o altă formă de manifestare a omenirii contra războiului. La Geneva se tipăresc o mulţime de hîrtii cu hotărîrile pacifiste de acolo, pe cari nimenea nu le citeşte: se discută necontenit asupra ideii de pacificare; în numele acestei idei se strigă într'una; iar ţările la ele acasă fac tot ce ştiu ele. Nu odată a fost vorba să se creeze un mijloc de pacificare, spre a impune pacea celor cari n'o voiesc, şi nu s'a ajuns la niciun resultat. S'au bătut în America-de-Sud, mii de oameni au căzut, dar Geneva n'a fost anunţată. Au fost lupte între Iaponia şi China, fără ca de la Geneva să se poată face ceva pentru a le opri. Acest for mondial de pacificare exista, de altfel, la Geneva şi pe vremea cînd s'a dat războiul dintre Greci şi Turci, care s'a încheiat cu monstruoasa înţelegere, despre care v'am vorbit într'o conferinţă precedentă, prin care Grecii de pe coastele Asiei Mici au fost strămutaţi în Europa, iar Turcii din Grecia au

www.dacoromanica.ro

fost siliţi să treacă în Asia, stricîndu-se astfel rosturi de veacuri întemeiate, pentru atîţia oameni.

A introduce mijloace de constrîngere înseamnă să ai o armată contra altei armate, să introduci războiul contra războiului, dar nimeni nu s'a gândit serios la această armată internaţională. A mai fost vorba de o boicotare a celor ce nu se supun: se propunea să nu li mai cumpere nimeni mărfurile. Credeţi oare că Iaponesii, poporul cel mai şiret de pe lume, n'ar fi găsit unde să-şi desfacă pe ale lor? Contrabanda din secole în secole face progrese şi va ajunge prin avioane la o desvoltare aşa mare, că nu va mai putea fi împiedecată.

Şi, atunci, dacă nu există la Geneva niciun mijloc de a impune şi de a menţinea pacea în umanitate, ce fac aceşti domni, reprezintanţi ai tuturor ţărilor? Se adună şi ţin discursuri după discursuri, pe cari foarte mulţi nu le înţeleg şi al căror efect e cu desăvîrşire micşorat prin traducerea ce li se face.

Evident, ideia păcii servită în felul acesta nu foloseşte nimic. Dar la Geneva sînt reprezintanţi ai Statelor mari şi ai celor mici, de şi primii sînt cei cari au preponderenţa şi de multe ori chestiunile se resolvă potrivit vederilor şi intereselor acestora, şi unde este atunci dreptatea dela Geneva?

Pe calea aceasta ideia păcii nu poate fi servită, după cum ideia războiului nu poate fi servită de cei cari o reprezintă în mod ridicol.

Forma actuală a războiului nu poate fi în de ajuns condamnată.

www.dacoromanica.ro

II

Iată, în cîteva cuvinte, ce a însemnat războiul în timpul veacurilor.

Odinioară, cînd se bătea un Egiptean cu un Asirian sau cu un Haldeian şi se spunea pe urmă că biruitorul a distrus tot ce i-a ieşit în cale, că a călcat în picioare pe duşman, mai întîiu să nu-l credem: se laudă; apoi să ne întrebăm: ce-i mîna pe ei la război, ce-i făcea să se încaiere unii cu alţii?

Imboldul către cuceriri la popoarele din monarhiile orientale, putea fi oare ambiţia? Ea însăşi, în politică, este un fenomen sufletesc a cărui origine este mult mai nouă. N'au avut totdeauna popoarele aceea ce se numeşte „ambiţii politice". Prin urmare nu în ambiţie, şi încă mai puţin în explicaţia vagă de „poftă de cucerire", trebuie să căutăm rostul războaielor din antichitatea orientală.

Şi nici în necesitatea geografică nu stă această explicaţie. Noi dorim ca fiecare Stat să-şi aibă marginile teritoriale bine fixate; ni trebuie munţi, rîuri, accidente de teren ca graniţe, fiindcă noi *administrăm* teritoriile pe cari le cucerim, fiindcă noi înţelegem să *dominăm de fapt* şi chiar *exploatăm poporul supus*, care a căzut în mînile noastre.

Şi nici nu se întreprindeau războaiele atunci din motive economice. Cuceririle de atunci nu semănau cu cele din zilele noastre. Cuceritorii n'aveau a face cu *conştiinţi naţionale*, nici cu *teritorii caracterizate*, şi am zice chiar că nu umblau nici după *tributul* popoarelor supuse. Ideia dominantă la ei era aceea că

www.dacoromanica.ro

trăiesc prin zei şi pentru zei. Cel ce se luptă, se supune voinţii zeului său. La hotar e un popor care are alt zeu. Omorîrea oamenilor era *sacrificiu uman* adus zeului fiecăruia, cu oameni cari cred în alţi zei.

Peste Grecia, Imperiul Roman, care nu înseamnă altceva decît *asociaţia înfregii umanităţi culte ca să trăiască în pace*, apărîndu-se de elementele barbare de la hotare, *o cooperativă politică onestă şi muncitoare*, care n'a făcut decît să impună lumii *pax romana*, nu s'a ridicat decît împotriva acelora cari turburau pacea şi liniştea umanităţii. Apoi a venit evul mediu.

In această vreme, admirabilă, cînd formele dure nu existau, cînd înţelegerea dela om la om era cu totul altceva decît ce avem azi, războiul era *un duel între două persoane.* Dacă aveai o neînţelegere cu cineva care te-a ofensat, făceai apel la Dumnezeu. Era credinţa că de-asupra tuturora e o judecată dumnezeiască. *Iudicium Dei*, cum i se spunea în evul-mediu. Cine biruia, era poporul care avea un mai mare număr de oameni puternici, voinici şi viteji. Biruinţa în război era ca *un premiu pentru calităţi fisice manifestate cavaleresc.*

A venit apoi altă vreme. Napoleon reprezintă o mare concepţie, un extroordinar prestigiu de geniu militar, care găseşte lucruri pe cari alţii nu le-ar fi putut născoci. Vitejia cuiva nu mai avea acelaş rol ca în evul mediu; biruinţa însemna *încoronarea aceluia care a avut ideia genială.*

Pe urmă s'au amestecat ştiinţile în război: *biruinţa va fi a aceluia care are meşteşug.* Gazul asfixiant va distruge populaţia fără alegere: copii, tineri şi bătrîni, femei şi bărbaţi; cre-

www.dacoromanica.ro

ioanele de oţel vor fi aruncate din aeroplane şi vor nimici tot ce le va ieşi în cale; ghiulelele vor distruge tot ce omenirea s'a străduit de veacuri să creeze; razele ucigătoare, cari se caută acum să le întrebuinţeze, vor secera încă şi mai fără milă viaţa omenească, şi savanţii, satisfăcuţi de ceea ce au putut servi omenirii, vor continua să lucreze la maşinile lor. Dar aceasta, fără îndoială, este o laşitate.

Războiul nu mai este nici sacrificiul adus zeului, nici supunerea faţă de judecata dumnezeiască, nici răsplătirea genialităţii cuiva, ci este rezultatul descoperirilor pe cari le face cine ştie ce savant în laboratoriul său.

Sînt încă mulţi reprezintanţi ai rasei albe, dar, dacă îi vom tot secera, vom ajunge să fim stăpîniţi de Negri şi de Galbeni.

Ideia păcii se impune tocmai prin odiosul războiului. Dar aici se pune întrebarea: în ce fel vei împiedeca pe oameni să se bată?

Războiul cel mare a fost provocat de o încurcătură între diplomaţi; ne mai putîndu-se descurca din felul cum lucraseră, s'au găsit siliţi să dea curs liber războiului.

Dar e o mare deosebire între felul cum era diplomaţia odinioară şi cum se prezintă astăzi.

Inainte, diplomaţia era în mîna cîtorva de profesie; acum, sînt diplomaţi tot felul de avocaţi, de profesori, cu tot felul de capricii. Se mai pot răzima interesele Statelor pe aceştia aşa cum se bizuiau pe diplomaţia de odinioară?

Dar înainte mai era şi Suveranul care intervenia. Ori de cîte ori era vorba de interesele Statului, el putea spune diplomaţilor că *el* e

www.dacoromanica.ro

represintantul atîtor generaţii cari au domnit, că reprezintă permanenţa şi responzabilitatea.

Acum însă nu e vorba numai de miniştri improvizaţi, numai de monarhi constituţionali, cari nu pot lua nicio hotărîre, dar mai este şi altceva. Inainte de secolul al XIX-lea niciun război n'a fost provocat din stradă, niciun război n'a fost dus la executare de campanii de presă, de atîtea ori nesincere şi plătite.

Ce se poate face pentru înlăturarea acestor neajunsuri? Nimic în afară de *schimbarea omului din lăuntru*, Atîta vreme cît fiecare dintre noi nu va primi în el un spirit de dreptate, atîta vreme cît morala creştină va fi desconsiderată, atîta vreme cît omul va fi o bestie pentru semenii săi, atîta vreme cît o clasă socială se va gîndi mereu la distrugerea celorlate clase sociale, atîta vreme orice încercare spre mai bine a omenirii va fi efemeră şi zădarnică.

Omenirea trebuie reeducată şi numai atunci ea va putea colabora cu mijloacele pe cari civilisaţia de astăzi i le pune la dispoziţie.

V. SPRE O ADEVĂRATĂ LITERATURĂ NOUĂ

I

Arta este un produs al societăţii şi după părerea mea, ele fiind indusolubil legate, nici cînd nu pot fi despărţite una de alta. Aşa că fac o mare greşială acei cari spun că literatura poate exista în afară de societate, că ea îşi are o sferă specială a ei, care n'are

www.dacoromanica.ro

nicio legătură cu societatea. Vechea teorie a lui Maiorescu a căzut: astăzi e sigur că ceea ce există în fiecare dintre noi poate avea importanţă şi pentru alţii, pentru că lumea dinafară trăieşte în noi, precum fiecare dintre noi trăim în cei din jurul nostru.

Maiorescu zicea că lumea e rea, plină de mizerii şi de ticăloşii şi că prin literatură trebuie să ne ridicăm într'o lume mai senină, mai bună decît cea în care trăim. Dar credinţa lui că literatura n'are legătură cu viaţa, că ea trebuie să fie senină, glacială, impersonală şi obiectivă nu l-a împiedicat să patroneze pe Eminescu, cel mai înfocat subiectivist şi cel care a fost cea mai vie expresie a societăţii.

Literatura este un lucru din viaţă, o concentrare a vieţii, o suggerare a vieţii. Nu înfăţişezi viaţa cu toate elementele ei: scoţi din ea ce nu prezintă nicio importanţă şi păstrezi numai ceea ce-i caracteristic. Greşeala cea mare a literaţilor din vremea noastră e aceasta: se răpăd să spună *tot* ce ştiu în legătură cu o viaţă. Dar romanul, spre exemplu, nu este prezintarea unei bucăţi dintr'o viaţă. Romancierul francez Zola spunea că arta este o bucată dintr'o viaţă, dar văzută printr'un temperament şi e sigur că temperamentul alege, nu ia orice din ce i se oferă.

Literatura, am spus, este şi un lucru de suggestie. Acel care scrie trebuie să colaboreze cu cititorul; prin ceea ce pleacă dela scriitor într'un anume moment, cititorul e ajutat să-şi creeze o lume întreagă a lui, ce nu se poate trezi în sufletul omului prin două sau trei rînduri bine scrise. Literatura este un apel la cititor, la izvoarele vii din sufletul uman

www.dacoromanica.ro

şi, dacă pe acestea le-ai găsit, ţi-ai asigurat cititorii.

S'a discutat în ultimul timp dacă şi teatrul este literatură. Fără îndoială şi el este o concentrare a vieţii şi o sugegstie. Eu m'am ridicat împotriva pieselor, care, ca a domnului Ciprian: „Omul cu mîrţoaga", îmi servesc viaţa aşa cum e ea. De sigur, o piesă îmi va reproduce lucruri din viaţă şi pentru ea, dar îmi va prezinta-o în ce are ea mai caracteristic şi aşa fel ca să scoată la iveală lucruri cari nu s'ar fi trezit în sufletul spectatorului fără ajutorul dramaturgului.

Literatura de după războiu, să vedem în ce măsură socoteşte ea aceste principii: de-a fi în legătură cu societatea, de-a *o sublinia* şi de-a exercita o influenţă magică asupra cititorilor.

Ce schimbări avem în domeniul literaturii după războiu? Despre ceeace e rău am vorbit şi altă dată; ce-a rămas bun vom vedea în lecţia aceasta.

Primul lucru ce-l observăm după războiu e ruperea oricării legături între poezie şi viaţă.

Se întrebuinţează în poezie un jargon pe care societatea nu-l poate primi. Cînd v'am citit din „Antologia poeţilor tineri" a d-lui Zaharia Stancu, v'aţi dat seama că limbagiul acestor poezii nu poate fi strămutat în viaţă, că această poezie nu poate avea nicio influenţă asupra graiului de toate zilele.

Poezia aceasta n'are, nici în ideile sale, cari sînt false, nici în sentimentele sale, care sînt făţărite, şi nici în limbagiul său, care este un ritm sfîşiat, nicio legătură cu viaţa, nu înseamnă nimic pentru ea.

Cu totul altceva era poezia de odinioară.

www.dacoromanica.ro

Vechea Grecie nu poate fi separată de poezia ei, care pleca dela atîtea şi atîtea rădăcini, adînc înfipte în viaţa societăţii. Arta şi literatura greacă apar în legătură cu datina religioasă, avînd străvechi origini, bazate pe o tradiţie divină.

Literatura romană, deşi represintă mult mai puţin, fiind în mare măsură o imitaţie, totuş este un decor al Statului.

In evul mediu poezia era în legătură cu o religie, care stăpînia întreg sufletul omenesc, cu viaţa cavalerească, şi cu acea preocupare de cruciată, care stăpînia sufletele pline de misticism ale medievalilor. „Cîntecul lui Roland" este desigur în legătură cu cruciatele din secolul al XII-lea. Fiecare castelan asculta cu cea mai mare plăcere pe acei trouveri sau trubaduri cari purtau din loc în loc cîntecele. Aceasta era, fără îndoială, o poezie plecată dintr'o spontaneitate omenească.

In epoca modernă poezia era în legătură cu mărirea Curţii, cu nevoile acesteia. Monarhia, încă din vremea lui Richelieu, a încercat să atragă la dînsa toată viaţa literară şi artistică. Prin aceasta literaturii i se aduc oarecari îngrădiri; nu mai poate fi vorba de admirabila spontaneitate din evul mediu, cînd fiecare scria cum voia, găsind mijloace personale de expresiune.

Cînd a venit revoluţia franceză, un Rouget de Lisle, cu patriotica lui Marseillaisă, repede a însufleţit o întreagă societate.

II

Apoi poezia romantică a subţiat şi a îmbogăţit sufletul uman: Un entusiazm poetic,

www.dacoromanica.ro

care lipsia înainte, o tendinţă de-a te interesa de orice domenii de activitate, un sentimentalism nou însufleţiau tineretul din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Vine apoi regimul lui Napoleon al III-lea, care a fost, fără îndoială, ceeace se numeşte un regim despotic. El îndreaptă societatea spre a o aşezare cuminte, spre muncă liniştită, spre acumularea averilor, spre cîştigarea asigurată a situaţiilor materiale, desfăcînd-o de avîntul vag de odinioară.

Literatura din această vreme oglindeşte acelaş spirit materialist: literatura şcolii naturaliste, pozitivismul din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. In romanele lui Flaubert e o siguranţă de stil extraordinară, cuvintele se aşează în frază întocmai aşa cum oamenii erau aşezaţi în societate şi cum organele de cîrmuire se cuprindeau într'un ansamblu după concepţia pe care a întrupat-o şi Imperiul întîiu şi Imperiul al doilea. Zola, în seria lui de romane sociale, din cari unul înfăţişează clasa muncitorească, *Germinal*, altul viaţa ţăranului, *La terre*, altul mediul conrupt parisian, *Nana*, etc., nu face decît să redea aceeaşi stare de spirit.

Aceasta era literatura de odinioară: o alcătuire ieşită din preocupările şi nevoile actuale ale societăţii.

Dacă Germania s'a ridicat din umilinţa la care o supusese Napoleon, aceasta se datoreşte în mare parte şi unei poezii pline de avînt, ca aceea a lui Körner, mort pe cîmpul de luptă. Tinerimea scriitorească şi studenţească, formată sub influenţa spiritului care ieşia din filosofia cea nouă a lui Fichte şi

www.dacoromanica.ro

Hegel, a contribuit în mare măsură la redeşteptarea naţională a Germaniei.

Ridicarea Ungariei dela 1848 se datoreşte, de sigur, şi răsunetului pe care l-au avut versurile lui Petöfti.

Toţi poeţii noştri au fost factori de trezire ai sufletului romînesc. Ce-a putut trezi în societate acel glas venit din adînc, al lui Eminescu, o ştie fiecare Romîn.

N'a fost nicio epocă în care poezia să fie desfăcută de societate. Societatea are anumite idei, cari nu pot fi rostite decît prin poezie, şi nu ţi-e permis ţie, poet nou, să răpeşti societăţii acest mijloc de exprimare, să-i iei forma cea mai nobilă de care ea are nevoie.

Societatea actuală a refuzat poesia care se creiază astăzi, şi atunci avem poezia aceasta nouă, care se face între poeţi şi ziarişti, poezia aceasta care este, cu desăvîrşire, scoasă dela ordinea zilei.

Poeţii noştri n'au nici un ideal politic, nici un limbagiu inteligibil: ei sînt şi critici şi jurnalişti; genurile nu mai au nicio importanţă pentru ei. Nu vă închipuiţi ce repede ar dispărea toată pleiada aceasta de poeţi, dacă s'ar ivi un adevărat mare poet, un suflet înainte de toate, nu un tehnician, şi s'ar vedea atunci cît de puţin înseamnă tehnica faţă de suflet. Numai un astfel de poet ar putea reconcilia societatea cu literatura.

Un caz de poet mare, răsărit cu totul pe neaşteptate, e cazul poetului american Walt Whitman, de pela 1890. Era un muncitor: n'a făcut nici şcoală secundară, nici superioară, n'a cetit literatură greacă sau latină, nu era iniţiat în secolul lui Ludovic al

www.dacoromanica.ro

XIV-lea, nici n'a cunoscut operele romanticilor sau ale naturaliştilor.

In cartea sa „Foi de iarbă", poezia n'are nici un fel de pretenţii: este o creaţiune naturală, spontană, care reprezintă întreaga gamă a sufletului popular omenesc.

In America era pe vremea aceea obiceiul de-a scrie poezii fără ca autorul să intenţioneze publicarea lor. Cîteva admirabile versuri am publicat eu, în cartea mea despre America, ale unei poetese americane, cari erau făcute fără intenţia de-a fi publicate vreodată.

Americanii trăiesc în afară de convenţie, şi aceasta explică pe Walt Whitman, pe cînd noi, Europenii, suntem strîns încătuşaţi de convenţie şi de tradiţii, din cari nu putem ieşi. Americanul poate face orice prostie şi nu rămîne legat de ea: orice poţi găsi în civilisaţia americană.

Ce-a făcut poezia aceasta nouă, cari sînt avantagiile ei? Inainte de războiu, pentru a te putea înfăţişa convenabil trebuia să cunoşti anumite forme, să posezi anumite mijloace, cari nu se cîştigau cu prea multă greutate, şi cu ajutorul lor reuşiai de cele mai multe ori să ascunzi golul din dosul metodei şi a formei d-tale. Prin poesia aceasta nouă am sfărîmat formele: omul se vădeşte aşa cum e, şi, cînd se va ivi poetul cel mare, el va trebui să fie mare în adevăr, căci nu va mai putea înşela lumea cu subterfugii, nu va mai putea încînta prin artificii de metodă şi perfecţiune de formă. Prin distrugerea mijloacelor de exteriorizare se pune problema calităţilor reale şi a celor ce ţi le scoţi în evidenţă prin artificii.

www.dacoromanica.ro

III

Să spunem cîteva cuvinte şi despre teatru. Un timp, teatrul a făcut parte din religie, şi cum la Atena, spre exemplu, viaţa religioasă şi viaţa de cetate erau foarte strîns legate, miile de oameni se îngrămădiau la teatru ca să înveţe şi istoria şi religia.

Teatrul la început a fost o serie de cîntece. Comedie înseamnă cîntec sătesc, tragedie — cîntec în legătură cu aducerea jertfei, cu tăierea ţapului.

Teatrul nu era în afară de societate, nu era pentru cîţiva. Azi i se fură societăţii teatrul; de aceea să nu ne mirăm că lumea e brutală şi grosolană, că se îndeasă la cinematografe şi music-halluri.

La Roma teatrul era potrivit cu sufletul roman.

In evul mediu toată religia creştină era trecută în teatru; misterele cu subiecte religioase se jucau în cuprinsul catedralelor, şi lumea venia din toate părţile să le vadă.

In ce priveşte epoca modernă, un Corneille sau un Racine erau pentru curteni, seniori şi rege; trebuiau să scrie aşa fel ca să nu sufere delicateţa cucoanelor dela Curte.

In Anglia nu era tot aşa. Regina Elisabeta nu avea o Curte ca aceea a lui Ludovic al XIV-lea, şi teatrul lui Shakespeare era pentru toată lumea.

In Franţa a venit un timp cînd importanţa Curţii din Versailles era cu totul scăzută faţă de saloanele ce se ridicau în Paris şi în cari se formau spiritele franceze. Astfel s'a ridicat Voltaire aducînd „filosofia“ în teatru. Dar

www.dacoromanica.ro

acel care n'a ţinut socoteală de nimeni, care şi-a bătut joc de toată lumea, în a cărui operă, *Noces de Figaro* şi *Barbier de Séville*, se găseşte mult mai multă revoluţie şi într'o formă populară pe care oricine o putea ceti şi înţelege, decît în toată opera lui Voltaire, Rousseau şi Montesquieu, e Beaumarchais, pe care istoricii nu-l pun nici măcar ca al patrulea printre „filozofii" cari au pregătit Revoluţia franceză.

După drama romantică vine apoi vremea lui Napoleon al III-lea, cu era lui Dumas fils, care pune în discuţie chestiunile sociale, adulter, divorţ, etc.

In Nordul scandinav apare drama de conştiinţă a lui Ibsen şi Bjoernson.

Dar batjocura ce ni se dă după războiu, ce legătură are cu societatea? Toate acestea înseamnă căderea teatrului. Dar omul are nevoie de tragedie; nu-i dai loc tragicului pe scenă, lumea îl strămută în stradă.

Romanul, la Greci, avea o formă idilică şi pastorală. Romanii au creat forma satirică. Evul mediu a cunoscut romanul-epopee.

A venit un timp cînd o societate nouă s'a format şi a cerut romanul ca să-şi exprime nevoile şi sentimentele. Şi atunci a apărut opera grandioasă a lui Honoré de Balzac, *Comedia umană*, în care, printr'o minunată şi fantastică putere de intuiţie, s'a crezut în stare să cuprindă şi să oglindească întreaga societate.

După el a venit vremea fabricilor, a capitalului, a stăpînirii în sens de îndreptare spre realităţi materiale, a lui Napoleon al III-lea. Atunci, din nou, romanul realist al unui Flaubert sau a unui Zola este oglinda fidelă a societăţii.

www.dacoromanica.ro

După războiu, în toate ţările s'au găsit oameni cu timp liber pentru cetire uşoară. Apare atunci acest roman uşor: s'au riscat în el tot felul de poeţi, de gazetari, de femei, cari n'au ce face, etc.

Fiindcă lumea se interesa de orice, spus supt orice formă, toţi aceştia şi-au zis de ce n'ar scrie şi ei romane, dacă-i aşa de simplu să mulţămeşti gustul lumii.

Dar viaţa pe care o înfăţişezi trebuie să fiarbă întîi în tine, apoi trebuie să te trudeşti să găseşti forma cea mai perfectă, să te trudeşti să prezinţi ceeace vrei să spui într'o formă literară şi să te năzueşti să cobori în sufletul cititorului ceeace vrei să-i povesteşti.

Dela un timp romancierii au văzut că plac romanele cu subiecte nule şi lipsite de formă, şi au început să curgă astfel de romane. Dar publicul cititor nu e prea lungă vreme credincios acestor creatori de literatură: în ultimul timp încep să se rărească, şi am observat că se simte plăcere pentru cetirea literaturii popoarelor mici, care n'a fost încă atinsă de stricăciunile moderne. Astfel un Bojer, un Hamsun, Nordicii, se bucură de un foarte mare număr de cititori.

La noi d. Rebreanu în romanul „Ion" ni-a prezintat un ţăran abject, care injură pe tatăl său, apucă de păr pe mama sa, şi ce nu face el pentru pasiunea ce-o are pentru pămînt! Traducerea cărţii lui în alte limbi ar fi o impietate faţă de ţăranul nostru.

In ce-l priveşte pe d. Cesar Petrescu, el a pornit dela *Sămănătorul*. O parte din literatura d-sale dela început e foarte bună; de multe ori e mai multă vigoare în nuvelele sale dela început. De-odată însă a prins să scrie

www.dacoromanica.ro

altfel. Dar o literatură trebuie să fie pe pământ, să plece de acolo şi să vadă puţin şi pe pământ; altfel este o literatură proastă, pe care un vînt o aduce şi altul o spulberă.

VI. SPRE ALTĂ ŞCOALĂ

I

Domeniul şcolar. fără îndoială, este unul din cele mai interesante, întru cât şcoala este fabrica în care se pregăteşte omenirea, şi, azi, din nenorocire, ea fabrică oameni neoameni. Şcoala de astăzi desumanizează pe om; societatea însă are nevoie de oameni energici, de oameni întăriţi sufleteşte, de oameni cari să muncească, nu de oameni cari aşteaptă leafa de la Stat, căutînd fel de fel de mijloace pentru a „trage chiulul".

Problema cea mai interesantă astăzi este aceia a *descolarizării societăţii*. De societatea aceasta nenorocită, intrată în tipicul şcolii, oricine poate abuza, orice aventurier sau orice bandă politică se poate face stăpânul ei.

Ceea ce eu numesc „şcolarisare" nu este un lucru prea vechiu şi nici nu este ceva folositor societăţii. In ultimul timp s'a văzut cu prisosinţă cât de necesar e să fie înlocuită cu altceva. Aşa cum e acum, ea nu satisface sufletul omenesc, şi acesta îşi caută în afară ceea ce nu-i poate da şcoala. Şi vă închipuiţi câtă tragedie e într'un suflet tânăr, în care fierbe ceeace are el în afara şcolii: de aici atâtea spirite nehotărîte, atâţia inşi lipsiţi de capacitatea de-a lucra.

www.dacoromanica.ro

Dar şcoala are datoria de-a ajuta societatea, de-a merge mână în mână cu ea, şi nu de a-i sta în cale. Nici o şcoală nu trebuie să existe pentru scopurile sale, ci să iasă din nevoile societăţii, care nevoi trebuiesc cunoscute şi înălţate ca să ajungă la forma pe care s'o întrupeze şi s'o servească şcoala.

Ea, şcoala, trebuie să lucreze pentru societate, şi nu societatea să fie mutilată ca să între în tipicul şcolii.

La începutul culturii omeneşti au fost monarhiile de acum patru mii de ani, în cele două văi creatoare; a Nilului şi a Tigrului şi Eufratului. Acolo, dacă ar fi încercat cineva să introducă şcoala aşa cum o avem noi azi, nimeni nu l-ar fi înţeles. Ideia şcolii abstracte nu putea să existe unde nu erau nici bănci, nici catedre, unde nu se ivise noţiunea atestatului, a diplomei. Ştiinţa pentru ştiinţă nu se cunoştea acolo. Se scriau rugăciuni pentru a întovărăşi pe mort în altă lume, se clădia, se sculpta, se zugrăvia pentru templele zeilor, dar aceste îndemînări se învăţau ca un meşteşug şi se transmiteau dela un suflet la altul.

Noi sântem obişnuiţi să credem că aceea ce avem noi azi sânt lucruri de întotdeauna. Dar în societatea orientală n'a fiinţat şcoala în înţelesul nostru de astăzi. Cei vechi ştiau foarte multe lucruri, *dar pentru a le învăţa se duceau la omul care cunoşfea cel mai bine meseria respectivă.* Astăzi eşti silit de multe ori să te duci la tot felul de imbecili cu atestate cari nu cunosc nici pe departe ceeace au pretenţia să te înveţe pe tine. Constrângerea de a merge cineva într'un anume loc să înveţe ceva de care nu are nevoie, în loc să fie

www.dacoromanica.ro

lăsat să meargă acolo unde acest lucru se poate învăţa mai bine, nu exista în antichitate, Astăzi, ca să înveţi o meserie, te duci la şcoala de meserii, la maestrul pecetluit de Stat. Odinioară învăţătura se primia de la om la om; se dădea sufletul întreg şi sufletul întreg se primia; nu era cineva obligat să între în şcoala de Stat, cu toate impunerile şi îngustările ei. In vremea noastră nici într'un grad de învăţământ nu s'ar putea ridica un elev ca să roage pe profesor să li vorbească despre ceea ce i-ar interesa pe dânşii. Programele nici nu i-ar permite profesorului să se ocupe de astfel de lucruri.

Şcoala de odinioară era *confactul între cineva care vrea să înveţe şi cineva care ştie.*

V'am spus că erau numite lucruri de meşteşug pentru care te duceai la meşter. Voiai să fii preot, trebuia să cunoşti anume rituri sacre, care-ţi cereau o lungă şi grea iniţiere; atunci întrai în biserică, făceai întâiu lucrurile mici, apoi cu vremea înaintai.

II

In Babilonia, cu teribilele pedepse asupra cărora nu se putea reveni, prin apeluri şi despăgubiri, ale regelui Hamurabì, cu normele comerciale stricte, precise era nevoie de judecători şi interpreţi, cărora li trebuia o învăţătură, care se transmitea de la unul la altul.

Dacă era să te faci medic, întrai la spital şi începeai de la foarte modeste lucruri pînă ce ajungeai să fii însărcinat cu lucruri din cele mai delicate ale specialităţii.

In atelierele tipografice dela noi aşa se face

www.dacoromanica.ro

şi astăzi: nu există şcoli de învăţat tipografia. Ucenicii, trecând prin cumpărarea de pâne şi brînză pentru lucrători, prin ghionturi şi palme, inseparabile de debut, ajung să fie printre meşterii buni pe cari îi avem.

Cum credeţi că s'au format pictorii italieni sau cei flamanzi, cu acele capodopere a lor? Odată, meşterul se pregătia cum ni-o arată admirabila carte a lui Vasari „Vieţile pictorilor". Nu localul şcolii de Bele Arte: ucenicul era dat patronului. Acesta-l întrebuinţa ca o mică slugă a atelierului. Mătura, cumpăra şi tragea între timp cu ochiul, fura meseria, şi ce fura aşa, se prindea. Mesteca de la o vreme colorile. Era pus apoi să facă un colţ de veşmînt, pe urmă un picior încălţat, o mână, la care se cere atâta delicateţă. Şi, la capăt, hăt târziu, făcea dumnezeiasca înfăţişare a figurii. A doua zi trecea la lucrul lui, la „capodopera", la „începutul de lucru" al său.

Orientul a trăit în aceste condiţii, acel Orient dela care Grecii au împrumutat aşa de mult, căci ei au imitat Orientul sirian, haldeian şi egiptean. Arta cretană intermediară e plină de elemente orientale.

Societatea orientală complect organizată, cu judecătorii, cu preoţii, cu muzicanţii ei, n'a avut niciun fel de şcoală; te duceai unde se învăţa practic meşteşugul, nu unde se predica teoria.

A venit apoi Grecia. Învăţământul nostru n'are nimic a face cu şcoala greacă. Cetăţile greceşti aveau un loc unde învăţau tinerii exerciţii corporale, pentru a duce mai departe idealul de frumuseţă fisică. Afară de aceasta învăţa cineva acasă. Istoria şi geografia se cunoşteau la teatru, ele făcând parte din învă-

www.dacoromanica.ro

ţământul liber. Nu era Atenian care să nu cunoască pe Agamemnon pe Oreste, pe Oedip, etc. Dacă voiai să capeţi noţiuni estetice, priviai piaţa, cercetai templul, te duceai tot acolo, la teatru sau la procesiuni. In Grecia, şi ultima dintre femei, văzând ce era la teatru, căuta să corespundă idealurilor ce-i erau arătate pe scenă.

Voiai să înveţi filozofie; ea era un lucru deschis oricui. Nu poţi fi filozof închis între graniţe de speciali. Filozofia e a tot cuprinzătoare şi deci filozoful trebuie să ştie o sumedenie de lucruri, chiar dacă nu vorbeşte de ele; să simţi că le ştie, să simţi că supt şi în jurul celor ce le spune sânt altele multe. La Greci, filozofia aceasta, enciclopedică şi metafisică, se învăţa dela unul la altul. Fiecare curios putea pune întrebări unui Socrate sau unui Platon. Se trezia un necunoscut oarecare că vorbia ceasuri întregi cu aceşti purtători ai luminii: întrebările năşteau răspunsurile, şi învăţământul era plin de spontaneitate.

Roma era, la început, o cazarmă, care trebuia să-şi pregătească ostaşii şi bunii cetăţeni. Pentru *miles şi civis* era un anume învăţământ. Dar erau departe de-a avea şcoala noastră. Familia la ei era o realitate şi omul ieşit de acolo sămăna cu înaintaşii lui printr'o pregătire în sfânta casă a moştenirii sale.

Invăţătorul roman începător nu putea fi deci decât cel din casa părintească. El singur putea pregăti pe Roman, pe patricianul roman. *Pater familias*, stăpân absolut, fără margini, era şi preotul care oficia cultul strămoşilor ca şi al Larilor şi Penaţilor casei sale; şi era şi educatorul, acela care transmitea cunoştinţa trecutului, simţul datoriilor în viaţa publică.

www.dacoromanica.ro

III

Cînd au venit Grecii cu şcoala lor, mai târzie, de profesiune, învăţământul roman a devenit unul de retorică. Dar şcoala retorului înseamnă un număr de tineri ce ascultă pe unul care vorbeşte frumos. Roma a înlăturat întâiu această cugetare ascuţită a Grecilor, această sofistică tăioasă, ca pe una ce-i părea primejdioasă pentru societatea romană, prin schimbarea totală ce ar aduce-o în viaţa ei morală, care până atunci se menţinuse neatinsă de noutăţile aduse de aiurea.

Incetul cu încetul, cu influenţe venite din atâtea şi din atâtea părţi, se va ajunge la o schimbare. Imperiul va veni să adauge în acel domeniu ceva la tot ce a cules şi a acumulat, în folosul său, de pretutindeni. August va găzdui un învăţământ, deocamdată cu puţini pentru puţini, care e de fapt începutul şcolii de Stat. De acum înainte Impăraţii îi poartă grija. Vespasian şi Titus fixează lefile, şi vor fi pensii şi chiar burse pentru şcolarii săraci.

Sistemul roman s'a continuat şi în Răsăritul roman, grecizat ca „Bizanţ". Acolo era un învăţământ de stat, cu profesori, plătiţi, de retorică, de gramatică, etc. La Berit se învăţa cum să se interpreteze dreptul. Era în acel Orient şi o Facultate de medicină. Dar ce e mai bun în civilizaţia bizantină s'a produs prin contactul cu omul pe care l-ai ales, omul pe care-l iubeşti şi-l stimezi. Se ducea cineva unde era învăţătura mai reală şi mai plăcută.

In evul mediu, ce fericit învăţământ! Nimeni

www.dacoromanica.ro

n'a voit vreodată să oprească învăţământul liber, nimeni nu şi-a închipuit că are dreptul de a-i da profesori şi de a-i supraveghia acţiunea. Învăţa fiecare unde voia, şi cu cine voia. De aici rezulta şi putinţa pe care o aveau aceşti oameni de a se potrivi după împrejurări. La dînşii, deprinşi a-şi căuta calea, nu se vor întîlni astfel de prăbuşiri cum le-am văzut noi după marele cataclism al războiului, cu mii şi mii de oameni „învăţaţi" cari se lasă duşi, fără nicio putere de reacţiune, de valul vremii şi de sila aventurii.

In acel ev mediu, dacă erai creştin, Biserica te creştea ca pe fiul ei; acolo ţi se dădea lecţia de catechism; acolo învăţai rugăciunile; învăţai să ceteşti, să scrii. Meşteşugar dacă voiai să te faci, îţi alegeai ca profesor pe meşterul cel mai bun. Apoi Universitatea; aceasta era *un învăţământ absolut liber.* Profesorul trata orice chestiune voia, şi aşa cum voia el, iar studentul asculta numai dacă îl interesa. Erau şi cazuri cînd profesorul se muta în alt oraş, şi elevii îl urmau acolo unde se ducea.

A venit pe urmă vremea stăpînirii monarhilor. Evul mediu avea nevoie de orice fel de oameni, cari se uniau dela sine; nu-i trebuia un tip. Suveranul modern însă avea nevoie de buni supuşi. Toate erau aşa întocmite ca să pregătească pe bunul cetăţean, omul cu credinţă de faţă de Suveran, bun ostaş şi, mai ales, bun contribuabil.

Dar învăţămîntul acesta nu mergea până jos. Şcoală primară n'a existat până la revoluţia franceză. Erau doar anume călugări cari învăţau pe aceea cari doriau. In Me-

www.dacoromanica.ro

moriile sale, d-na de Genlis arată cum a învăţat ea singură în castelul părinţilor ei.

Revoluţia franceză, ca şi cea sovietică, avea nevoie de anumiţi oameni; ei îi trebuia să creeze tipul revoluţionarului. De aceia a înlăturat toate formele mai vechi de învăţământ, cu aceeaş neînţelegere şi neîmpăcată ură căreia i-au căzut jertfă atîtea din aşezămintele capabile încă de viaţă ale vechii Francii.

Creatori fără rezerve, revoluţionarii au înţeles să facă nou în toate, dînd contemporanilor ceia ce li trebuia pentru a nu fi oameni de curte şi de lume, ci „cetăţeni", luptători. Se creiază astfel şcoala primară publică, comună tuturora şi gratuită.

Vine apoi Napoleon, care, voind să stăpînească lumea în toate, făcu din tot sistemul său politic o imensă maşină, admirabilă prin puterea şi regularitatea ei aproape militară, care-i putea permite să fie pusă în mişcare de un singur om. In locul cetăţeanului, şcoala lui făcea un fel de automat în mîna puterii centrale. Napoleon suprimă şi ultimele rămăşiţe ale autonomiei locale, ale iniţiativei individuale sau colective.

Scopul lui Napoleon nu era deci acelaş ca al revoluţionarilor, cari voiau energie şi luptă. Lui îi trebuia supunerea desăvîrşită faţă de cugetarea şi voinţa sa, îmbinarea mecanică a unor oameni croiţi pe acelaş tip, fără îngăduinţa varietăţilor individuale. Şcoala trebuia să fie un fel de maşină, de fabrică de produs oameni, pe care statul poate să-i întrebuinţeze pentru scopurile sale.

Pentru a crea pe individul ascultător ca un soldat, permiţîndu-i a-şi putea exercita pu-

www.dacoromanica.ro

terea absolutistă, Napoleon creă şcoala-cazarmă, şcoala cuprinsă într'o construcţie de nemiloase linii drepte, care trebuia să primească în toate treptele ei un singur impuls, iar acesta era să plece de la monarhul singur. Şeful enormei cazărmi şcolare e rectorul de Academie, care dispune în Universitate şi în licee de o întreagă oaste disciplinată de profesori, inspectori, etc.

Rectorul acesta e ca un general de corp de armată; nu e ales pe câţiva ani ca la noi, ci pe viaţă. Pe această bază am desvoltat un întreg învăţământ de forme goale, de paralizare a energiilor şi astăzi avem rezultatul: plaga funcţionarilor, prisosul spiritelor abstracte şi al falşilor intelectuali. Sântem în vârful crizei. De aici chiar va veni mântuirea.

www.dacoromanica.ro

CUPRINS:

Pag.

Prefaţă 5

PARTEA I-a

FORME CARI SE DUC ŞI REALITĂŢI CARI VIN

I. Introducere 9
II. Formele cari se duc:
I. Religia 19
II. Şcoala 31
III. Monarhia 42
III. Realităţile cari vin:
I. Incercări de organizare politică 57
II. Mijiri economice 63
III. Probleme financiare 68

PARTEA II-a

VECHEA ŞI NOUA EUROPĂ

I. Vechea Europă. 77
II. Aparenţe de Europă nouă:
I. Harta nouă 86
II. Schimbări interne: Dictaturile . 91
III. Stat şi naţie 93
IV. „Entusiasmul creator“ 103
V. Mistica nouă 110
VI. Noul păgânism 120
VII. Snobismul 127
VIII. Bolşevismul negativ. 131
IX. Divinizarea cărnii. 133
X. Literatura individualistă 142
XI. Arta revoluţionară. 147
XII. False direcţii în ştiinţă şi gândire 153
III. Ce poate fi noua Europă
I. Localismul organic. 162
II. Ce poate fi noua naţiune 175
III. Selecţiunea conducătorilor . . . 183
IV. Către pace 188
V. Spre o adevărată literatură nouă. 195
VI. Spre altă şcoală 205

www.dacoromanica.ro

EDITURA „CUGETAREA"
Direcţia: P. C. GEORGESCU-DELAFRAS

AUTORI ROMANI:

Mihail Dragomirescu	Focul	Lei 70.—
Mircea Eliade	India	« 60.—
—	Şantier	« 60.—
N. Iorga	Idei asupra problemelor actuale	« 50.—
Al. Lascarov-Moldovanu	Mamina, ed. II-a	« 50.—
T. Muşatescu	Mica Publicitate	« 60.—
Ion Pas	Tablouri în Cărbune	« 35.—
Cezar Petrescu	Apostol, ed. III	« 70.—
—	Oraş patriarhal, 2 vol., ed. II	« 125.—
—	Fram, ursul polar, ed. II	« 50.—
—	Cheia Viselor	« 60.—
N. Porsenna	Se-aprind făcliile	« 50.—
T. C. Stan	Cei 7 fraţi siamezi	« 70.—
—	Eu, Tina şi Adam	« 60.—
Damian Stănoiu	Fete şi Văduve, ed. II	« 60.—
—	Alegere de stareţă, ed. II	« 60.—
D. N. Teodorescu	Călăreţul colorat	« 45.—
G. M. Vlădescu	Moartea fratelui meu, ed. II *(Premiul „Femina" — Paris)*	« 60.—
—	Menuetul, ed. III *(Premiul S. S. R.)*	« 55.—

AUTORI STRAINI:

Casanova	Memorii I, II, III, IV, V	« 50.—
Victor Hugo	Mizerabilii, 4 vol.	» 160.—
Iacob Wassermann	Cazul Maurizius, ed. II-a, 2 vol.	« 100.—

NOUA COLECŢIE DELAFRAS:

Mihail Negru	Cămaşa Fericitului	» 30.—
Eugenia Makata	Jupâniţa Ruxandra	» 30.—

Ambele lucrări premiate de Editura «Cugetarea»

BIBLIOTECA ISTORICA:

Emil Ludwig	De vorbă cu Mussolini	« 50.—
—	Conducătorii Europei	« 60.—
—	Fiul Omului	« 60.—
—	Convorbiri cu Masaryk	» 60.—
Stefan Zweig	Marie Antoinette, ed. III	« 55.—

IN CURS DE APARIŢIE:

Cezar Petrescu	1907 (Răscoalele)
Al. Bilciurescu	Tichia de mărgăritar
Emil Ludwig	Wilhem II

In NOUA COLECTIE DELAFRAS:

Oscar Wilde	Casa cu Rodii

www.dacoromanica.ro